

NEMZETNEVELŐK KÖNYVTÁRA
IV. GYERMEK- ÉS IFJÚSÁGTANULMÁNY

3.

A LELKIÉLET ZAVARAI

ÍRTA
VÁRKONYI HILDEBRAND

1 001503 205175

Szombathely

SZINYEI MERSE JENŐ
M. KIR. VALLÁS- ÉS KOZOKTATÁSÜGYI MINISZTER
MEGBÍZÁSÁBÓL KIADJA

AZ ORSZÁGOS KOZOKTATÁSI TANÁCS

BUDAPEST, 1943.

B. 19.032

REV.2003

A mű, vagy egyes részek engedély nélküli átvétele és felhasználása az 1921: XLIV. t.-c. értelmében tilos.

BEVEZETÉS.

A lelki egészségtan feladatköre.

Könyvecskénknek eredetileg ezt a címet szántuk: „Lelki egészségtan“. Hogy azonban mégis másként alakult ez a cím, annak oka az, hogy elsősorban a gyermekkor és ifjúkor lelki rendellenességeivel, hibáival és betegségeivel foglalkozik s így voltaképen csak kerülő úton juttatja el az olvasót a lelki egészség mivoltának megismeréséhez és inkább csak a lelki bajok, hibák és rendellenességek megelőzésére, vagy gyógyítására nyújt tanácsokat. Bevezetésül tehát szükségesnek látszik felelni arra az alapvető kérdésre, *mily tudomány a lelki egészségtan*, mik a feladatai s hogyan kell szemlélnünk a „lelki egészséggel“ ellenkező lélektani állapotokat, folyamatokat és egyéniségeket? A lelki egészség fogalma az a kiinduló pont, melyből mint középpontból kell megközelítenünk a gyermek- és ifjúkor lelki bajait, hibáit, rendellenességeit.

A *lelki egészségtan* az a tudomány, amely a rendestől (normálistól) eltérő lelki jelenségeknek és a rendestől eltérő személyiségeknek vizsgálatával foglalkozik; törekszik továbbá e jelenségek és személyiségek jellemző vonásainak minél tüzetesebb leírását adni, őket csoportok, típusok szerint osztályozni és eltéréseiknek magyarázatát adni. Ez a lelki egészségtan *elméleti* része. A lelki egészségtan éppúgy jár el, mint az orvostudomány: ez ugyanis a teljesen „egészséges“ ember gondolati ké-

pét veszi alapul és azt összehasonlítja a „beteg“ ember képével, mindennél kutatva és osztályozva az eltérések alakjait, megjelenésük módzatait, tüneteiket s végül gyógyításuk módszereit. Abban a feladatban is közös jelentősége van a testi jóléttel és betegségekkel foglalkozó orvosi tudománynak, meg a lelki egészségtannak, hogy mind a kettő egyúttal *gyakorlati tevékenységre* is ad útmutatást. Az orvostudomány az alapja a gyakorlati orvoslásnak és gyógykezelésnek, azaz felruhazza az orvost mindazokkal az ismeretekkel, melyek segítségével a beteget meg lehet gyógyítani, tehát újra egészséggé tenni. Az elméleti orvostudományok azonban még önmagukban nem elegendők ahhoz, hogy a gyakorlati orvos minden esetben teljesen elérje a célt, t. i. a beteg meggyógyítását; ehhez ugyanis az elméleti ismeretekeken kívül még számos más képesség, ügyesség, alkalmasság és lelki tulajdonság szükséges, minők pl. a betegség biztos felismerésének (a diagnózisnak) többé-kevésbé intuitív (megérző) képessége, vagy az orvos egyéni fellépéséből sugárzó lelki erő és reménykeltő biztatás, tapintatosság, vagy a műtéteknél szükséges gyors és mélyreható áttekintés, ügyesség és művész kéz stb. Az elméleti ismeretek ugyanis az orvos elméjében ugyanazt a szerepet játsszák, mint a hadvezérben a hadászati és helyismeretek: ezeknek gyors áttekintéséből és művészi összerendezéséből határozza meg a hadvezér a pillanat követelte döntő cselekvést. Ugyanezeket kell elmondanunk a lelki egészségtan tudományáról és annak gyakorlatáról is. Amit ebben a könyvben talál az olvasó, az főképen az elméleti alapvetést szolgálja, azaz megvilágítani törekszik a lelki rendellenességek, hibák, betegségek, az idetartozó személyiségek különböző osztályait, típusait és igyekszik minél mélyebbre hatolva, a bajok okait is kifürkészni. Ezzel azután útmutatást is ad arra, hogyan, mily módszerekkel lehet a megállapított hibákat orvosolni. Ez az orvoslás azonban éppúgy nem támaszkodhat *egyedül* az elméleti ismeretekre, mint ahogyan az orvosi tudomány sem; a lélek orvosai-

nak szintén szükségük van a baj felismeréséhez és gyógyításához sok egyéni tulajdonságra, mégpedig ugyanazokra, melyeket fentebb az orvosi személyi alkalmasságok elsorolásánál érintettünk. Sem az orvos, sem a lelki orvos és nevelő tudománya nem „recepttudomány“; minden „eset“ egyéni szokott lenni és nagy előny, ha oly típusba tudja sorolni azt a gyógyító művészet, melynek törvényei ismeretesek s így kezelése is biztos utakon halad. A lelki gyógyítás és kezelés azonban még így is nagyrészen „művészet“ marad, éppúgy, mint minden emberalakítás, vezetés és nevelés.

A lelki egészségtan tehát a lélek egészségének fenntartásáról, vagy annak visszaszerzéséről szóló tudomány és gyógyító művészet, — amely éppen ezen sajátos feladatánál fogva többet foglalkozik a betegségekkel, bajokkal és rendellenességekkel, mint magával a lelki egészséggel; ez utóbbit mint eszményi, rendes állapotot előre feltételezi és ismeretesnek tartja, mikor a tőle eltérő lelki jelenségek, folyamatok és személyi megnyilatkozások számtalan csoportjával foglalkozik. Mivel az alább következő fejtegetések főképen ezekkel a rendestől és egészségestől eltérő jelenségekkel vetnek számot s így mintegy kerülő úton és közvetve szolgálják a lelki egészség gondolatát, azért adtuk e könyv címéül azt, amit a homlokán hord.

E bevezető sorokban a mondottakon kívül még néhány észrevételt kell tennünk, melyek a könyvben olvasható fejtegetések kellő megvilágítását szolgálják. Így megemlíthetjük, hogy a lelki egészségtan régi időktől fogva két nagy feladatkört vallott magáénak, mind elméleti, mind gyakorlati értelemben: az első *a lelki egészség fenntartásának* és a különféle betegségek, rendellenességek stb. *megelőzésének* elmélete (és gyakorlata), ezt „*lelki higiéné*“ néven ismerjük; — a második a már meglevő lelki betegségek stb. *gyógyításának* elmélete (és gyakorlata), ennek „*lelki gyógyítás*“ (pszichoterápia) nevet is lehet adni. Megjegyezhetjük, hogy az utóbbi elnevezést (pszichoterápia) sokan egyedül csak

a sajátosan orvosi, vagy egyes, még szűkebb körű eljárásokra (pl. pszichoanalízis, szuggesztió, hipnózis) szeretnék lefoglalni; a helyes felfogás az, ha ezeken a szűkebben értelmezett eljárásokon kívül *minden* lelki gyógyítást pszichoterápiának nevezünk el, beleértve a gyógyulást kívánó emberi lélekre irányuló rendes nevelői, vagy lelkipásztori, azaz vallási ráhatásokat is. Az alább következő fejtegetések mind a lelki megelőzésnek, mind pedig az utólagos gyógykezelésnek szempontjait egyetemes törekszenek előadni.

Egy másik fontos szempontunk az volt e könyvecske összeállításában, hogy egyrészt az idetartozó irodalom fő műveit kövessük és eredményeit közvetítsük a magyar olvasóközönség számára, másrészt pedig tekintettel legyünk a magyar nevelőknek minél szélesebb rétegére. Ezért törekedtünk arra, hogy a lelki egészségtannak azokat a vonatkozásait és részleteit, melyek tudományunkat az orvosi tudományokkal a legszorosabb kapcsolatba hozzák, vagy egészen elhagyjuk, vagy olymódon tárgyaljuk, hogy azokat az általános műveltségű nevelők is könnyen követhessék, bírálhassák és esetleg nevelői gyakorlatukban felhasználhassák. Az orvosi tudomány különálló területeire csak nagy óvatossággal és a legszükségesebb mértékben szabad a nemszakemberi vélekedésnek behatolnia; így kellett eljárunk pl. a hisztériának, a pszichopatia jelenségeinek, vagy a nagy lelki betegségeknek oly tárgyalásánál, mely a nagyközönség érdeklődésének kíván szolgálni.

Végül megemlíti kis könyvünk *nyelvezetét is*. Nem csekély feladatot jelent oly tárgykörrel lehetően jó magyarsággal írni, amely idegennyelvű szakkifejezések egész hadseregét szokta mozgósítani, mikor egy-egy különös jelenséget, vagy rendellenesen viselkedő személyt akar jellemezni és értelmezni. Amennyire csak lehetséges volt, törekedtünk egyes elkerülhetetlen idegen szakkifejezéseket is magyarul és magyarosan körülírni, vagy ha lehetséges volt és nem fenyegetett az értetlenség veszélye, magyar szóval pótolni. Vannak

azonban oly kifejezések és műszavak, amelyeknél már nem tehetünk engedményt, mert vagy új műszavak gyártására kellett volna adni magunkat, vagy az illető kifejezésnek az általános világhasználatától kellett volna oktanul eltérnünk. E helyett bízva a magyar olvasóközönség szakműveltségében, továbbá saját szavaink értelmezést nyújtó soraiban, a szavakhoz hozzáfűzött kifejtéseinkben, bizvást használtuk a következő szavakat: „típus“ (fajta), „normális“ (rendes), „komplex“, „sokk-hatás“ (megrázkódtatás), „paranoia“, „lereagálás“ (lelki feldolgozás) stb. Természetesen mindezek a kifejezések s a velük kapcsolatos fejtegetések nem annyira a szakemberek (orvosok) sokkal magasabbrendű szaktudását veszik tekintetbe, hanem elsősorban a magyar nevelők nagy társadalmát, melynek jóindulatú figyelmébe ajánljuk könyvünket, mint a lelki egészségtan egy részének általános-lélektani és neveléstudományi szempontokból kidolgozott kísérletét.

A normális gyermek.

A lelki egészség tudománya és gyakorlata, akár az egészség fenntartásának gondolatát helyezi előtérbe, akár pedig a felmerülő hibák és rendellenességek megjavítását, mindenképpen a *rendes, vagy normális ember* fogalmából indul ki; a mi esetünkben pedig a normális gyermek fogalmát veti alapul. A lélektudománynak és nevelésnek egyik legsarkalatosabb kérdése éppen a „*normális*“ egyén, vagy lelki-testi jelenségek ismertetőjeleinek megállapítására irányul. Mi a normális, rendes- vagy az ettől eltérő? Melyek a normálistól való eltérések fő fajtái, módjai, típusai? E kérdésekre felelve nyerjük meg azt a kiindulópontot, melyből a gyermek- és fiatalok számos rendellenességét jól megismerhetjük és leírhatjuk. A *normálisnak*, vagyis *rendesnek* fogalmát többféleképpen szokták meghatározni. Akármily meghatározást veszünk is azonban kiindulópontul, előre meg kell jegyeznünk, hogy a *normálisnak* a fogalma vagy az *egész emberre*,

az egész egyénre, gyermekre, alkalmazható, vagy pedig lehet alkalmazni e fogalmat az emberi (gyermeki) személynek egyes lélektani részeire. Az előbbi esetben rendes, normális, vagy nem-rendes, rendellenes (abnormis) személyiségről beszélünk; a személyiség szót itt természetesen tisztán lélektani értelemben használjuk, ebben a jelentésben: egy emberegyén lelki mozzanatainak szerves egysége. Ha azonban a normálisnak és nem-normálisnak a fogalmát csupán egyes lelki jelenségekre értjük, akkor pl. nem-rendes értelmességről, a rendestől eltérő képzeletről, erkölcsi felfogásról, viselkedésről, stb. szoktunk beszélni: ilyenek a hazugság, lopás, csavargás, a különböző téves eszmék, stb. A mai lélektudomány törekvéseinek megfelelően mi e könyvben nagyobb gondot fordítunk a normális (vagy nem-normális) személyiség-egészre a csupán részleteket, egyes lelki jelenségcsoportokat elszigetelve vizsgáló irányzattal szemben, mert az a meggyőződésünk, hogy legsikeresebben így lehet helyes fogalmakat alkotni a lelki egészségtanban. Mindig a rendes, vagy rendellenes *egyénnek* kell bennünket foglalkoztatnia, mindig ilyen vagy olyan *személyiség-egész*ből kell törekednünk megérteni annak viselkedésformáit és sorsát. E mellett természetesen nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy bizonyos jelenségeknek, jelenségcsoportoknak, bajoknak, hibáknak *önálló* és jól körülírt kórképeik, és szabályszerűen ismétlődő tüneteik vannak, és ezeknek gyógy módjai is már jól kialakult gyakorlaton nyugszanak. Az egyes lelki hibáknak, rendellenességeknek, bajoknak ezt a *viszonylagos* önállóságát azonban tiszteletben tarthatjuk akkor is, ha őket mégis mindenkor kapcsolatba hozzuk az egész személyiséggel s őket ez utóbbiba beleszerveződve, mintegy „beágyazva” tekintjük. Az egészelvűséget éppúgy fontosnak tartjuk a lelki egészségtanban, mint a viszonylagos részelvűséget. Előrebocsátva a fentebbi elveket, most már megállapíthatjuk a normálisnak a lélektudomány számára alkalmas fogalmát. Egyikfajta meghatá-

rozás szerint normális az a jelenség, amely a tapasztalás szerint *legtöbbször* előfordul a saját fogalmi körében, más szóval az *átlagos*, az, ami a *középarányosnak* megfelelő. Ez a rendesnek, normálisnak *tapasztalati*, vagy statisztikai fogalma. Ebből a szempontból pl. „rendes” jelenség az, hogy a másfél éves gyermek járni tud és beszélni kezd. Egy más meghatározás szerint rendes jelenség az, ami lényegesen hozzátartozik az *egyén* vagy a faj *fennmaradásához*; ami ezekre nézve *káros*, az ellenkezik a normálisnak a fogalmával. Ez a rendesnek, normálisnak *élettani célszerűség*ből kiinduló meghatározása. Bár melyik meghatározást tekintjük, mindegyiket alkalmazhatjuk természetesen nemcsak az egyes testi-lelki jelenségekre, hanem magára az egész személyiségre is, sőt, kell is alkalmazni. A lelki egészségtan tanulmányozóját az a további kérdés már csak távolabbról érdekli, vajjon a rendességnek fentebbi meghatározásai közül elméletileg melyik a helyesebb és vajjon minő más meghatározások találhatók még az élettudományok művelőinél. Ezen elméleti kérdések helyett a *konkrét és gyakorlati* rendességek vagy rendellenességek érdekelnek bennünket elsősorban s ezeket a valóságos életben megismerni legtöbbször könnyű feladat; a gyakorlati nevelés legtöbb kérdése és nehézsége is belőlük ered.

A normális, rendes jelenségeknek körébe tartoznak a gyermekeknek és fiataloknak mindazok a jellegzetességei, amelyeket a gyermeklélektan és az ifjúkor általános lélektana leír; ezek a feltüntetett életkoroknak típusos, jellegzetes sajátosságai. A gyermeknek, serdülőnek és ifjúnak közös típusain belül megkülönböztethetjük azonban még az egyes személyek *egyéni* vonásait is, melyek mindenkit megkülönböztetnek minden ugyanolyan korú, vagy hasonló típusú másik egyéntől. Ezáltal nyernek az egyes gyermekek nemcsak egyediséget, hanem egyéniséget is.

Normális és abnormis.

A rendes személyiségek és lelki jelenségek nagy csoportja mellett találunk egy másik nagy csoportot is, a *rendellenes* (anormális, abnormális, anomális) jelenségeket, vagy személyiségeket is. Ez utóbbi nagy csoportban ismét több más, kisebb csoportot különböztethetünk meg. Ilyen a *rendes alattiak* (szubnormálisok) osztálya, vagyis azoké, akik valamiféle szempontból nem érik el a rendes átlagot, pl. a gyengeelméjűek, vagy az erkölcsi felfogásban fogyatékosak (az ú. n. „erkölcsi gyengeelméjűségben”, „moral insanityban” szenvedők), vagy más alapvető lelki működésben többé-kevésbé hátramaradtak, stb. Vannak egyes tudósok és irányzatok, akik *minden* rendestől eltérő lelki jelenséget a fejlődésben való elakadásból vagy elmaradásból értelmeznek, kivéve természetesen a rendesen felülemelkedőket és a fejlődésben előresietőket, minők pl. a lángelmék. A rendestől eltérő személyiségek és lelki jelenségek egy másik nagy osztályát láthatjuk a *rendes felettiekben* (supernormálisokban). Ezen osztály példái a kiváló tehetségűek, akik akár egy, akár több téren a rendesnél és átlagosnál jóval nagyobb mennyiségű vagy jobb minőségű teljesítményeikről ismerhetők meg; ide tartoznak továbbá az ú. n. *csodagyermek*ek, a *koraérett*ek és a *zsenik* (lángelmék) is.

Különösségek.

A rendesnek és rendellenesnek mintegy a határán tűnnek fel azok a lelki jelenségek, melyeket „*különösségeknek*” lehetne nevezni. Ezek a jelenségek mintegy a rendes lelki életnek a „szélén” helyezkednek el, ott, ahol a rendes lelki világ végződik és a nem-rendes viselkedésformák birodalma kezdődik. Az ide tartozó egyének még nem rendellenesek, de már nem egészen felelnek meg a tiszta átlagos lelkiségnek. Ilyen különösségek pl. a feltűnően nyomott, vagy emelkedett lelki hangulat,

vagy szokottnál erősebb sugalmazhatóság (szuggesztibilitás), a feltűnően erős hazudozási, vagy lopási hajlam, stb. Ezek a rendestől való kisebb-nagyobb eltérések még nem mondhatók valódi súlyos rendellenességeknek mindaddig, míg a tüzetes vizsgálat ki nem deríti róluk az ellenkezőt; sokszor nem egyebek ezek, mint a rendes lelki tevékenységek pillanatnyi *túlzásai*, vagy megfordítva, *csökkentebb jelentkezései*, melyek sem az egyének általános rendes beilleszkedését a társadalomba nem teszik lehetetlenné, sem pedig az egyének vagy fajnak fennmaradását benne nem veszélyeztetik lényegesen. A lelki egészségtan és gyógyítás művelői között tekintélyes azoknak a száma, akik a *lelki különösségek* ezen fogalmát igen széles körre terjesztik ki és hajlandók általában minden olyan viselkedést és lelki jelenséget ezen a címen venni vizsgálat alá, amely határozottan nem mutatja fel igazi nagy és súlyos lelki betegség nyomait. A rendellenességek felismerésének nehézségeit tekintve, ezt az óvatos eljárást sokra kell becsülnünk.

Hiszen minden „eset” egyéni, minden hiba rendszert bonyolult szokott lenni, mindegyik a gyermek előéletétől, öröklési és környezeti viszonyaitól, lelki alkatától annyira függő jelenség- és tünetcsoportot mutat fel, hogy nem lehetünk eléggé körültekintőek annak megítélésében.

Gyermekhibák.

A neveléslélektani irodalomban, valamint a lelki egészségtanban a rendellenességeket sokszor ezen a címen találjuk leírva és osztályozva: „*gyermekhibák*”, vagy az „*ifjúkor hibái*”. Ezekkel az elnevezésekkel azonban az írók nem mindig szolgálgják a fogalmak világosságát, mert a „hiba” szónak erkölcsi mellékértelme van, márpedig sok gyermekkori fogyatkozás, vagy különösség nem tekinthető erkölcsi hibának vagy vétségnek, mint pl. a képzelődésből eredő hazugság; másfelől pedig sok „hibának” tekintett viselkedésforma csak egy-

szerű fejlődési jellegzetesség, pl. a fiatal leányok „félénksége”, könnyen elpiruló félszeg viselkedése nem erkölcsi jellegű hiba, hanem korukkal járó fejlődési zavar, amely a korral együtt eltűnik; sok gyermekkori vagy fiatalkori valódi hibáért továbbá tulajdonképpen nem maga a gyermek s az ifjú felelős, hanem a környezet, a szülők, a helytelen nevelés. Azt sem szabad feledni, hogy sok idesorolt „hibát” nemcsak a gyermekkorban, vagy a serdülés életszakaszában találunk meg, hanem a felnőttéknél is, tehát ezek nem jellegzetes fejlődéskori jelenségek. Végül sok úgynevezett „gyermekhiba” nem is sorolható a normális lelki élet jelenségkörébe, hanem kifejezetten a betegség jellegét mutatja. Nem volna helyes a felhozott okoknál fogva, ha a lelki egészségtan tárgyai gyanánt egyszerűen a gyermekkori és fiatal évek „hibáit” tekintenők úgy, mint régebben tették. A „gyermekhibákat” lélektani szempontból nem is lehet könnyen és ugyanazon szempont szerint áttekinteni és tárgyalni; minden ilyen rendszerezés okvetlenül több-kevesebb következtetéssel jár, főképen azért, mert minden ily „hiba” nem egyszerű, hanem rendkívül összetett és bonyolult lelki tevékenység, ahol nem tudjuk megvonni a határt a „normális” és „beteg” lelki élet között (pl. a hazugság rendes esetei mellett ott találjuk a kóros hazudozást, a közönséges lopással szemben áll a kleptománia, sb.). A mondottak miatt a gyermekkori hibák kimerítő felsorolása nagyon nehéz. Jellemző, hogy a gyermektanulmány legújabbkori története olyan német folyóirat megalapításával kezdődött, amely ezt a címet viselte: „Gyermekhibák” (Kinderfehler). A mai tudománynak már más a fölfogása s e miatt az említett folyóiratnak mai címe: „Gyermekvizsgálat” (Kinderforschung).

Teljesség kedvéért és a gyermekhibák fogalmának hosszú multja miatt mégis közöljük egy német rendszerező áttekintését. Első csoport: az *érzés és akarás hibái* I. Az érzés meggyöngülése, nyomott hangulattal, a következő konkrét viselkedéseket mutathatja:

szomorúság, érzékenység, szeszélyesség, félénkség, zavarba jutás. II. Az *én-érzés* felfokozódása, melyhez emelkedett hangulat járul: túlságos mozgás és tevékenység, büszkeség, önfejűség és dac, hiúság, hangos és tulkodó viselkedés. III. Az *érzelmi élet* ferdeségeiből és fogatkozásaiból eredő gyermekkori hibák: nem-törődömség (indolencia), érzélgösség, káröröm. Második csoportba tartoznak a következő gyermekkori hibák: I. Oly hibák, melyek a *képzetek és gondolatok gátlásaiból* származnak: butaság, szórakozottság, felületesség, gondolkodásbeli lustaság. II. A *fokozott gondolati és képzeletbeli tevékenység* vezethet a következő hibákra: kora-érettség, nagy képzelőerő, vagy ennek hiánya, kíváncsiság és titkolózás, rendtelenség, tisztátlanság, vagy aprólékosság, kicsinyesség, pedánság. Harmadik csoport: oly gyermekkori hibák tartoznak ide, melyek az *akará*s és *cselekvés* körében merülnek fel és a következő csoportokra oszthatók: I. Hibák, melyeknek oka az *idegrendszer és izomrendszer gyengeségében* és könnyű izgathatóságában keresendő: nyugtalanság, ügyetlenség, szögletesség. II. *Önzésen* alapuló hibák: a mindent megkivánás, gyűjtő szenvedély, csalás és lopás, irigység. III. Az *öszönös szenvedélyekből* és az altruista érzések fogyatékságából származó gyermekhibák: gonoszság, kegyetlenség, nemi eltévelyedések és hibák, romboló kedv, hazudozás, harag és düh. A felsorolt hibák közül többet már érintett a lelki fejlődés menetének bemutatása, másokat ezen a helyen tárgyalunk, főképen azért, hogy konkrét gyermekkori megjelenésüket közelebbről megismerjük.

Más szempontok.

A gyermekkori és a serdülésben, valamint az ifjúkor folyamán mutatkozó rendellenességeket a fentebb elösorolt csoportosításokon kívül még más szempontok szerint is lehet áttekinteni. Ha ugyanis idevonunk olyan jelenségeket és viselkedéseket is, amelyek a gyógyító-

nevelés, vagy a javító- és nevelő intézetek különös gondjaira szorulnak, továbbá, amelyek a kóros lelki elváltozásoknak (pszichopatológiának) a körébe tartoznak, vagy amelyek az egyént a társadalmi élet törvényeivel összeütközésbe juttatják (bűnözések), — akkor előttünk áll a lelki gondozásnak, gyógyításnak, a bajok elhárításának, sokkal konkrétebb és kézzelfoghatóbb rendellenességekkel telehintett területe. A lelki egészségtannak ehhez a kérdésterületéhez tartoznak a *problematikus gyermekek, a tolvajlás, hazugság, a nemi élet rendellenességeiben szenvedők, a nehezen nevelhetők, a csavargók és züllöttek* éppúgy, mint a *bűnöző gyermekek és fiataalkorúak* stb., akikben rendszerint nemcsak egyetlen egy „hiba” valósul meg, hanem az elméletileg megkülönböztethető hibaegységek nagyobb száma alkot egy-egy szövödményt. E szövödmények szálainak szétfejtése, azaz a rendellenes viselkedésnek oknyomozása nem könnyű feladat. Mégsem szabad e feladat elől meghátrálnunk, ha a lelki egészségtannak ezen részét nevelésünkben hasznosítani kívánjuk.

Célkitűzés.

Könyvünkben ezt a feladatot tartva szem előtt, úgy fogunk legcélszerűbben eljutni a kívánt célhoz, hogy a fentebb érintett osztályozások közül a legutóbbit fordítjuk hasznunkra és félretéve a tisztán elméleti áttekintéseket, a *valóságos életben* leggyakrabban előforduló rendellenességeket vesszük vizsgálat alá, úgy, amint azok a *gyakorlati nevelőket* a maguk konkrét alakjaiban foglalkoztatják. Anyagunkat két nagyobb fejezetre osztjuk: az első a *gyermekkor*, a másik a *serdülő- és ifjúkor* lelki rendellenességeiről szól; e második résznek szükségképen rövidebbnek kell lennie az elsőnél, mert sok rendellenességnek és hibának kimerítő tárgyalására már a gyermekkorban kell több gondot fordítanunk, míg ugyanannak a jelenségnek ifjúkori sajátos ágait rövidebben is jellemezhetjük, felesleges ismétlésekbe való bocsátkozás nélkül (pl. a hazugság). Vi-

szont terjedelmesebben és különös gonddal kell foglalkoznunk oly rendellenességekkel, melyek csak a serdülőkorban jelentkeznek a maguk jellegzetes alakjukban (pl. a nemi élet kifejlődése és tévedései); fejtegetéseink terjedelmét és részletességét tehát maguk a tárgyi szempontok szabják meg és irányítják. Az említett két nagy fejezeten belül, különösebb logikai rendszer-igény nélkül, a következő fontos tárgyak szerint haladhatunk: a *leggyakrabban előforduló rendellenességek*, minők pl. a hazugság, lopás; a *problematikus gyermek*; a *bűnöző gyermek*; a *nehezen nevelhetők*; a *szexuális fejlődés és nevelés kérdései*; az *öngyilkosság*; a *pszichopatia kérdései*, stb. A gyermek- és fiataalkor ezen rendellenességeit ismertetve, igyekeztünk elemzésükhöz gyakorlati tanácsokat és megvilágosító példákat fűzni, hogy olvasóink minél több haszonnal foglalkozhassanak a lelki egészségtannak itt tárgyalt fejezeteivel.

I. RÉSZ.

A GYERMEKKOR LELKI RENDELLENESSÉGEI.

1. A csecsemőkor és kisgyermekkor jellegzetes lelki rendellenességei.

Az első életév.

Bizonyos gyermekkori rendellenességek már a csecsemőkor idején, vagyis az első életév folyamán is kialakulhatnak. Helytelen indulati szokások, főképen a csecsemő étkezési, alvási módja és sírása körül szoktak csoportosulni. Ha az egyébként egészséges gyermek táplálása, vagy elaltatása bizonyos „jelenetekhez” van kötve, ha a kisgyermek észreveszi, hogy a felnőttek mindenféle mesterkedésekkel figyelmének félrevezetésével, vagy jószándékának kikönyörgésével tudják csak őt evésre bírni, vagy esetleg büntetés-fenyegetéssel akarnak eredményt elérni; ha továbbá az alvás kérdése felizgatja az egész környezetet és esetleg ez is büntetés tudatával jár a gyermeknél, ha a szülők „idegesek”, túlzott aggodalmaskodással kísérik a kis gyermek minden életnyilvánulását, akkor világos, hogy a szoktatásba valahol hiba csúszott be. A rendes és egészséges gyermek evésének, alvásának a magától értetődő természeti folyamatok egyszerűségével kell lejártszódnia. A sok sírás is helytelen szoktatás eredménye szokott lenni. Ha a gyermek nem éhségből vagy

fájdalom miatt sír, hanem azt eszköznek használja arra, hogy vele becézést erőszakoljon ki, vagy a felnőttteken uralkodjék, akkor szintén „hibáról” van szó, de a felnőttek hibájáról. A rossz szokások helyébe újakat beiktatni nem könnyű dolog.

Szoktatás.

Általában a csecsemőnek életében és fejlődésében a szoktatás a legnagyobb jelentőségű tényező; el lehet mondani, hogy a kis gyermek „szokáslény”, azaz a magával hozott életnyilvánulások és működések mellett szokásainak kialakulásától függ egész további lelki fejlődése. A családi nevelés fő feladata tehát az, hogy a gyermek minél több jó szokást sajátítson el; erre a csecsemő, a gyermeklélektan tanúbizonysága szerint rendkívüli mértékben hajlamos. De ugyanezen alakítóhatóságánál fogva éppolyan könnyen szerez rossz és helytelen szokásokat is, mint jókat s ehhez járul még az is, hogy az első életévekben kialakult szokásai egész életére nevezve döntő hatásúak. A nevelésnek nagy figyelemmel kell tehát lennie a helyes szoktatás elveire, a természetes és egészséges életmod kialakulására és nem csekély mértékben arra is, hogy a gyermeknek esetleg megkezdődő helytelen szokásait a szülők s főképen az anya kellő időben észrevegyék és ezekről őt le szoktas-
sák. A helyes szoktatásnak fő feltételei a következők: a szülőknek egészséges életfelfogása és lelki egyensúlya, a gyermek iránti helyes (nem túlzó) szeretet, a gyermek életfeltételeinek ismerete, a helyes középút az elkenyeztetés és a túlzó szigorúság között, és a szoktatás vagy le szoktatás eljárásainak kellő ismerete. Ezek a feltételek a kellő anyagi és erkölcsi környezetben természetesen sokkal könnyebben érvényesíthetők hatásukat, mint a meg nem felelőben, hasonlóképen a többgyermekes családok alkalmasabbak a csecsemő életkörülményeinek kellő alakulására, mint az egyetlen gyermek

környezete. Mindezekről a mozzanatokról később még bővebben is kell szólnunk.

2. A gyermekkori hazugságok.

A csecsemőkort a fejlődés folyamán felváltja a kisgyermekkor (2—6 életévek) és az iskoláskor (6—12). Ezen életkoroknak főbb lelki rendellenességeit együttesen vesszük vizsgálat alá és elsősorban a *gyermekkori hazugságok* természetével, okaival és a velük szemben követendő eljárásokkal foglalkozunk e helyen. Elsősorban a legjellegzetesebb gyermekkori hazugságokat és azoknak megszokott formáit tartjuk itt szemünk előtt, melyek a nevelőknek oly sok gondot okoznak, akár a családi körben, akár az iskolai nevelésben. Az iskolásgyermeknél már a *tudatos és szándékos* hazugságokkal is sűrűn találkozunk, ezek egyúttal nagy részben valódi erkölcsi hibáknak is tekintendők, — akkor t. i., ha a gyermek tudja, hogy a félrevezetés szándéka és végrehajtása az erkölcsi törvénybe ütközik. A lélekébűvált azonban az erkölcsi megítélés mellett a hazugság lelki rúgói, annak lefolyása és indítékai is érdeklik, hogy így mélyebben belepillantva e lelki magatartásnak és cselekvésnek szerkezetébe, megfelelő megelőző vagy jóvátevő eljárásokat ajánlhasson.

A hazugságok fajtái.

Már a kisgyermekkorban felmerül a hazugságnak egyik legalapvetőbb, legegyszerűbb indítéka: az *óvatosság és számítás*. A kisgyermek ugyanis nem látja előre minden egyes esetben, mily hatást fog valamelyik szándékolt cselekedete kiváltani és ezért az eltitkolásnak, tettetésnek, hamis beállításnak módszereihez folyamodik, a cselekvés valódi indítéka helyett hamis indítékot tüntet fel. Ehhez az eljáráshoz sok esetben a „megengedettnek” tudata járul s így a tárgyilagos félrevezetés alanyi értelemben nem számít. Magának a hazugsági

formának is végelemzésben — ez nem kétséges — a félelem és védekezés a rúgója.

A „meg nem engedettnek” tudatával járó hazugságoknak előidézője is a *félelem*, mégpedig a büntetéstől való félelem szokott lenni; az iskolai és otthoni hazugságok nagy száma és elterjedettsége éppen a félelmet keltő és a gyermeket védekezésre készítő helyzeteknek nagy számára enged következtetést (*hasznossági, kényelmességi hazugságok* a 3—8. évben).

Ezek mellett kisebb számban fordulnak elő a *dicsek-rési hazugságok* (a 8. év körüli időben), melyek a szülők gazdagságát, társadalmi helyzetét, a gyermek sok játékszerét, stb. hamisan tüntetik föl és a gyermek énségét, hiúságát, társai között való érvényesülését szolgálják. A meg nem engedett élvezetekkel, lopással, torzkodással szintén ily önző hazugságok szoktak együtt járni. Az ilyen hazugságok az előbbi hibák mentegetésére és palástolására szolgálnak.

Ugyancsak a gyermek sajátos lelki rúgóiból értelmezhetők a *részvéthazugságok* és *bajtársi hazugságok*, melyeknek a társas érzések, az altruizmus szolgálnak alapul. Azonban ugyanakkor, a 8. évtől kezdve, nem bajtársias hazugságok is elharapóznak az iskolásgyermekek között; ezek az *irigység, bosszúállás, káröröm kielégítése* szolgálnak.

A gyermek hazugságai ellen az otthon és iskola állandó hadjáratot tart, azonban kevés sikerrel. *Legveszedelmesebb* az az eset, mikor a hazugság nem egyes elszigetelt esetekre szorítkozik és a gyenge gyermek helyzetéből (a „Gulliver“-helyzetből) értelmezhető, hanem amikor (*megrögzött*) szokássá válik.

Nevelői eljárások.

A hazugsággal szemben nem minden tanító vagy nevelő találja el a helyes eljárás módszereit. A hazug gyermekkel szemben a túlzott szigorúság vagy kemény büntetések nem szoktak eredményre vezetni, annál ke-

vésbé, mert rendszerint éppen ezek idézik fel a gyermek hazugságait. A megfélemlített gyermek rendszerint nem tud ellenállni a kísértésnek, mely a menekülés látogatásával kecsegteti, ha hazudik s az újabb megfélemlítés csak még jobban megerősíti benne a meglevő törekvést. A szigorú és megfélemlítő büntetések már későn szoktak érkezni. Ezek helyett a nevelésnek kezdetétől fogva *oly helyzetekbe kell hozni a gyermeket, hogy ne legyen módja választani igazmondás és hazugság között.* Ily kísérleteknek nem szabad a gyenge gyermeket kitenni, s nem is lehet nagy veszély nélkül. Ez a főszabály. Ugyanide tartozik az a szabály is, mely szerint *a nevelő*, ha sejti, hogy a gyermek hazudni fog, inkább *nem teszi fel a kérdést*, melyet hozzá intézni készült. A vallatások csak a hazugságok számát szokták a végtelenségig szaporítani. Ha azonban mégis hazugságon kapjuk a gyermeket — amit a jól nevelt gyermek arcjátéka, hangja nyomban elárul —, akkor óvatosan kell vele szemben eljárunk. Aki egyszer vagy többször hazudott, azért még nem „hazug” gyermek, abban az értelemben, hogy soha többé hitelt neki nem adhatunk, a hazugság nála még nem szokás, az ilyen gyermek még nem züllött és nem betegesen hazudozó. Ha a nevelő mégis túlzásokra ragadtatja magát az alkalmi hazugsággal szemben s a gyermeket „hazugnak” bélyegzi, akkor vét a szükséges óvatosság ellen és a gyermekkel igazságtalanul bánt. Az igazságtalan bánásmód pedig a gyermeket esetleg csak még jobban belehajszolja a hazugságba, kétszínűvé teheti, felkeltheti benne a bosszú érzését. Mindezek nem kedvező következményei a nevelő jószándékú, de téves erkölcsi felháborodásának, mely nem vet számot a gyermek gyengeségével, azzal, mennyi félelem, rossz példa, bátorságihiány játszhat közre a gyermek magatartásában. Ha a nevelőnek elkerülhetetlenül szüksége van valamely tényállás kiderítésére, akkor *nem szabad a vallatást fenyegetésekkel kezdenie*, hanem inkább azzal, hogy az igazság bevallása a tettesek helyzetét enyhíteni fogja. Az első valószínű hazugság feltűnésénél pe-

dig kérdezze meg a gyermeket: nem „tévedett”-e s így adjon neki alkalmat a hazugság visszavonására és a helyzet javítására. A hazugság megelőzésének egyik fontos kelléke *a nevelő nyugalma*, bizalmat keltő igéretek és esetleg a vallatásnak félbeszakítása azzal a megjegyzéssel, hogy másnap a kikérdezendők „még jobban fognak emlékezni”.

A hazugságok elleni egyenes támadás helyett azonban sokkal fontosabb az *igazságra való nevelés*. Az igazság szeretete, nagyrabecsülése, az érette való lelkesedés mind oly tulajdonságok, melyek az iskolásgyermekek gyakorlati életbölcseletétől eléggé távol állanak. Ezekre a nagyszerű emberi magatartásokra való ránevelésnek csak az ifjúkorban lehet helye. De akármelyik pillanatban kíséreljük is meg az igazság szeretetére való ránevelést, tudnunk kell, hogy a legkiválóbb emberi értékeket nem lehet pusztán negatív eszközökkel kifejleszteni, pl. büntetésekkel vagy fenyegetésekkel. Az igazságra való ránevelésnek már a gyermekkorban is más eszközök után kell néznie. Az első *a szülők és nevelők jó példája*. Sok gyermekhazugságnak az otthoni élet valóságos melegágya; sok gyermek nemcsak a szülők hazugságait veszi észre napról-napra, hanem ő is beszervezett tagjává válik a család kifelé irányuló hazugsághálózatának. Az ilyen gyermekektől nem várhatjuk el azt, hogy más körülmények között az igazság bajnokai legyenek. Fontos elv az is, hogy *az igazmondásért nem szabad a gyermeket megjutalmazni*: az igazmondást természetes és magátólértetődő viselkedésformának tüntetjük fel és olyannak éreztetjük.

A *valláserkölcsi nevelés* is hathatósan közreműködhet az igazság és igazmondás erkölcsi értékének megismertetésében. A hazugságot büntetni kell ugyan valamiképpen, de sohasem túlzott szigorúsággal, hanem a hazugsági eset lélektani elemeinek mindenkor figyelembevételével. Ha a hazudó gyermek vallomást tesz, akkor ezt a helyzetből jól fel kell használni arra, hogy a hazugság iránt ellenszenvet és az igazmondás erkölcsi

szépsége iránt rokonszenvet keltsünk benne. Ennek a nyitja a *gyermek bizalma a nevelő iránt*. Ha a gyermek vallomását erkölcsi felháborodással vesszük tudomásul, s ha indulatkitörésünket a büntetés drámai jelenete követi, akkor a gyermek elveszti bizalmát és elzárkózik előlünk. Az igazságosság és a nevelés érdekei megkövetelik ugyan minden esetben, hogy a tudatos hazugság elnyerje kellő büntetését, de a nevelői művészet éppen abban áll, hogy a hiba bevallása után mégis megmaradjon a gyermeki bizalom; e két mozzanat egyesített ereje biztosíthatja csupán az igazság szeretetére való ránevelés sikerét.

3. A hazugság szerepe a serdülő- és ifjúkorban.

A fejlődés későbbi fokain, a serdülés és ifjúság korában, a hazugság lélektani alakulása a gyermekkorétól kissé eltérő képet mutat, bizonyos különbségeket észlelhetünk e tekintetben. Ily különbség pl. az, hogy a serdülő és az ifjú *meggondoltabban* hazudik, mint a gyermek, továbbá, hogy sűrűbben érvényesül nála a *kényelmesség* indítéka. A kényelmességből eredő hazugságoknak az a veszedelmük, hogy könnyen szokássá válnak és az iskolából kikerülő fiatalok helyzetét nagyon megnehezíthetik. Az iskolai hazugságok, csalások és szélhámoságok ugyanis nem esnek oly súlyosan a latba, mint a gyakorlati életpályán működők hasonló cselfogásai. A *tanítók* könnyebben elnézik az iskolai életnek azokat a nem őszinte és nem becsületes eljárásait, apró csalásait, melyek sokhelyütt úgyszólván az iskola életéhez tartoznak és kiirathatatlanok. Az általános felfogás is többé-kevésbé nem egyszer beletörődik a dolgozatcsempészésekbe, ságásokba, hazugságokba, stb. Ezekre vonatkozik egyik lélekbúvárunknak az a megjegyzése, hogy „egész nevelési rendszerünk szinte ráneveli a gyermekeket a hazugságra“. Ami azonban az iskolai életben megbocsátható, egyáltalában nem számíthat elnézésre a hivatásban és az egyetemi életben. A szokássá vált hazugság és

annak többi velejárói tehát nagy veszedelmet jelentenek a fiatal egyéniségek sorsára és fejlődésére. Az ifjúkori hazudozások azonkívül jelentős szerepet játszanak sok rendellenességben is. Az ellenállásra képtelen emberfajta rajzában is fontos vonás a képzeletnek és értelemnek az a könnyedsége, mozgékonyága, melyet a szakirodalom *fantasztikus hazudozásnak* (pseudologia phantastica) nevez. A hazugságnak, a hazudozásnak könnyen járó gépezete vezet az ide tartozóknál, pl. a „*törtetőknél*“, „*széltolóknál*“ (Hochstaplereknél) arra, hogy minden helyzetben feltalálják magukat, meglepő ügyességgel érjenek célra és vezessék félre a mitsem sejtő felnőtteket, hogy valódi szélhámosságokat kövessenek el. Hasonlóképpen lényeges eleme a hazugság a *dicsekvő*, saját magát minél nagyszerűbb színben feltüntetni vágyó egyének lelki összetételének is. Az elsőfajta hazudozót, akinek példájául a törtetőt említettük, társadalomellenes hazudozónak szokás nevezni: az a jellemző tulajdonsága, hogy félrevezeti a világot saját értéke felől. A második, a dicsekvő fajta pedig a világ valódi értékét másítja meg a saját használatára.

A *kóros hazudozás* (amire a pseudologia phantastica elnevezését némelyek kizárólagosan le akarják foglalni), nem egyszerű lelki jelenség, hanem meglehetősen összetett. Lényeges alkotórésze a *túltengő képzelet*; rendszerint társul vele az *önérzetnek és önérvényesítésnek*, nagyizolálásnak *erősebb foka*, továbbá *fejlett kezdeményezőképeség* és az altruista törekvések hiánya vagy szegénysége. A szerint, amint ezen összetevők egyike vagy másika erősebben érvényesül, *különböző hazugsági fajokat* találhatunk a serdülés és ifjúság korában is: az egyikben az önérvényesítő törekvés az uralkodó, ez a „*dicsekvő hazug*“ képét adja; a másokban a szeretetérzés hiánya miatt a durva, érzéketlen, más embert figyelembe nem vevő hazugság formája alakul ki; végül azokban, akik gyenge lelki erőszakkal rendelkeznek, a hazugság a „*fantasztika*“ álmodozásainak alakját ölti. A képzelet eredeti, természetből vett sze-

génysége viszont nem csupán a hazugság elősorolt alakjaitól mentesít, hanem „józanán“ tesz. A józanok nem alkalmasak a hazugsággal kapcsolt, említett viselkedésformákra, de nem válnak be színészeknek sem, vagy olyan alkalmazottaknak sem, akiknek pl. reklámozó, rábeszélő szerep a feladatuk.

Külső jeleiben a fantasztikus hazugságokhoz szinte hajszálnyira hasonlít, de tőle mégis megkülönböztetendő az úgynevezett *alkaton alapuló* (konstitucionális) *hazudozás*; az előbbiből ugyanis hiányzik a hazugság tudata és a leleplezéstől való félelem, míg az utóbbiban ezek megvannak. Az ilyen „hazug“ egyén ezt a jelzőt teljes mértékben megérdemli, mert a hazudozás meggyökerezedett szokásává vált és a hazudozás lelki alkatából szükségszerűen következik. Az ilyen nem szükségből hazudik csupán, nem a képzelet túltengő játékának rabja, hanem csak apró előnyök miatt vagy egyszerűen kényelemből, esetleg kárörömből, közömbösségből, szeretethiányból. Az ilyen hazug gyermek és ifjú már valóban *a súlyosan rendellenes és kóros* lelkialkatúak körébe tartozik, a fantasztikus hazugokat azonban még nem soroljuk ebbe a csoportba. A lelki alkatból eredő hazudozásnál mindig ki kell terjesztenünk a figyelmünket az alkat többi összetevőire is, nemcsak merőben lélektani, hanem nevelői szempontból is. A kóros hazudozással ugyanis legtöbbször benső összefüggésben jelentkeznek a következő rendellenességek és hibák: a szülők iránt való érzéketlenség, általános szeretethiány, amely személyekre és dolgokra egyaránt kiterjed, hálátlanság, részvétlenség, káröröm, gonoszság, kártevés, állatkinzás, lopásra és csalásra való hajlam, dühkitörések, kényszercselekedetekre való hajlam, gyakran korai nemi ösztönzések. A hazugságnak a két említett faja a nehezen nevelhető lelki sajátosságok között az első helyeket foglalja el.

4. A lopás, mint gyermekkori és ifjúkori rendellenesség.

A gyermek- és ifjúkori lopások esetei.

A gyermekkori és fiatalkori (e kifejezéssel a serdülő- és ifjúkort együttesen értve) a lopások egyes főbb esetei és azok indítékai a lélektudomány jelenlegi megállapításai szerint a következők.

A kisebb gyermekeknél a lopás igen sokszor annak az alaphajlandóságnak *gátolatlan* érvényrejutása, amelyet *bírásvágnak* nevezünk. Ez oly erővel hat az emberben, mint az ösztönös törekvések s ezért némelyek a „bírásvágó ösztönének“ is nevezik. Mikor a kis gyermekre azt a megállapítást tesszük, hogy mértéktelenül önző, akkor rendszerint arra célzunk, hogy mindent, amit meglát, megkíván és kívánságának végrehajtásában semmilyen lelki gátlást nem érez. A nevelésnek egyik főfeladata az, hogy bizonyos „erkölcsi gátlásokat“ iktasson közbe, t. i. a bírásvágó és a tárgyak azonnali birtokbavétele közé. A gyermekkorban ezek a gátlások lassan épülnek csak fel, és a lopások legtöbb esete éppen a gátlás hiányából vagy gyengeségéből ered. Mikor a gyermekek nyaláncságokat, vagy pénzt lopnak, hogy rajta nyaláncságokat vásároljanak, akkor rendszerint a tiltó gátlás gyengesége a lopás oka vagy, ami ugyanazt jelenti, a vágnak túlnyomó ereje. A lopások ebben az esetben „vágycselekvéseknek“ vagy „gátolatlanságoknak“ nevezhetők, a nevelésnek a feladata az, hogy az idegen tulajdonnak tiszteletét, „tabu“-jellegét minél hathatósabban vesse a gyermek lelkébe, s így kellő gátlásokat iktasson a gyermek vágyai és cselekvései közé. Hogy ez nem megy *büntetések nélkül*, azt könnyen átláthatjuk, de éppoly fontos tudni azt is, hogy ebben az esetben is fontosabb a más tulajdonának *tiszteletét* valamiképpen meggyökereztetni a gyermekben, mint egyedül az elrettenés eszközeihez folyamodni.

Azok a lopások, amelyeket „*alkalmiaknak*” szokás nevezni, lélektani szempontból nagyon közeli rokonságban vannak a fentebb említettekkel. Az alkalmi lopások sem mások, mint a kellő gátlás hiányából eredők; az alkalom csupán kellő légkört teremt és elhárítja az akadályokat a megkívánásnak és az eltulajdonításnak műveletei elől. Mivel, mint láttuk, a gyermekkorban igen erősek a vágyak és általában gyengébben működnek a gátlások, azért a helyes nevelésben arra törekszünk, hogy a gyenge gyermeket felesleges alkalmi kísértéseknek ne tegyük ki. Viszont a kísértések legyőzését lehet és hasznos a gyermekkel gyakoroltatni. Az alkalmakhoz hasonló hatású a lopások előidézésében a rossz példa és a *hiányos nevelés*.

Nem említjük itt külön a lopásnak azokat az eseteit, amelyek *szükségből*, vagy csínytevésből származnak. A *szükségből*, pl. éhségből eredő lopást ugyanis erkölcsi szempontból sem tekintjük mindig büntetendő cselekvésnek, és lelkiismereti beszámítása is más, mint a „közönséges” lopásoké, melyek t. i. nem *szükségből* történnek. Nem tartoznak azonban ide azok a lopási esetek, amikor a gyermekek — vagy még inkább fiatalok — azért lopnak pl. pénzt, hogy *hiúságukat* kielégítsék (ruhát, kalapot, díszet, stb. vásárolnak rajta). Ezek az esetek természetesen minden szempontból kimerítik a lopásnak lélektani és erkölcsi ismertetőjeleit. Általában minden lopásnál a következő kérdéseket kell feltennünk, amint ezt egy kiváló svájci lélekvezető ajánlja: mit lopott az illető, kitől, hányszor és mire fordította a lopott tárgyat (vagy összeget)? E kérdésekből teljes világosság derül a lopásnak természetére és rendszerint indítékaira is. Ami a csínytevésből eredő lopást illeti, ennek megítéléséhez abból kell kiindulnunk, hogy a gyermek- és ifjúkor különösen hajlamos a csínytevésekre; ez a tevékenység némelyek állítása szerint sajátosan gyermek- és ifjúkori jelenség, éppúgy, mint a játék. Van benne sok a fiatal energiák tobzódásából, a tilos dolgok veszélyének egyszerre vonzó és félelmetes

vágyából, a többség elleni fellázadásból és még más lelki összetevőkből is. A csínytevésekbe a lopások is bele szoktak tartozni, de megítélésüknek a dolog természete szerint a csínytevések szempontjából kell történnie. A csínytevő játékok azonban néha veszedelmes közelségbe szoktak jutni a *büntettekkel*, akkor t. i., mikor a nagyvárosi gyermekből és serdülőkből *tolvaj-* vagy *rablóbandák* alakulnak, melyek félig játékból, félig pedig komoly szándékkal követnek el *lopásokat*, sőt *betöréseket* és *rablásokat* is. A betörés és rablás egyes esetei közül ismét külön kell választanunk azokat, amelyek társaságban (bandában) mennek végbe és az egyesektől saját külön elhatározásból elkövetett cselekményeket. Mind a kettő, de különösen ez utóbbi vállalkozások már a gyermek- és ifjúkori bűnözések rovatába tartoznak s ezekről alább fogunk említést tenni. Hasonlóképen kell értelmezni *csavargással* vagy *züllottséggel* együttjáró lopásokat is.

A lopásoknak egyik különleges fajáról is meg kell emlékeznünk a gyermek- és fiatalkorban, mely alkalmas arra is, hogy felhívja a figyelmet a lopásoknak néha meglehetősen *bonyolult* lelki szerkezetére. Ezt a lopásfajtát alkalmasan el lehet nevezni *kompensációs (kárpótlásos) lopásnak*. Ennek a sajátossága a lopás indítékában rejlik: vannak érettebb gyermekek és fiatalok, akik azért követnek el lopásokat, hogy azzal bosszút álljanak környezetükön, amely pl. nekik nem tetsző pályára kényszerítette őket; vagy ide tartozik annak a serdülő leánynak az esete, aki azért tulajdonított el egy pár keztyűt, hogy egy vetélytársnőjére terelje a gyanút és őt közös szerelmük, a fiatalember előtt lehetetlen helyzetbe hozza. A felhozott két esetben, mint látjuk, a lopás indítéka teljesen más, mint a szokásos vétségek-nél, azt mondhatnók, a lopás ezekben az esetekben nem „öncél”, hanem csak eszköz más vágnak és célnak az elérésére.

Kleptománia.

Különleges megítélésben kell részesíteni a *kleptománia* (kóros lopási hajlam és szokás) eseteit is. Erkölcsi szempontból nézve a kleptománia nem vezet bűnösségre, bármily nagy is az ilyen hibában szenvedőknek egyéni és alanyi büntudata vagy szegény-érzése. A kleptománia ugyanis oly „lopások” ellenállhatatlan vágya vagy szenvedélye, amelyek nem szolgálják az illetőnek életfenntartását, vagy igazi reális szükségleteit. A kleptomániásokra jellemző, hogy rendszerint olyan tárgyakat tulajdonítanak el és gyűjtenek össze, melyekre semmi szükségük nincs, melyeknek hasznát nem vehetik. Az az ellenállhatatlan bírásvágy, amely a kleptomániás egyéneken uralkodik, rokon a *gyűjtőszenvetélllyel*; tudjuk, hogy a 10—12 éves korban mily erős a gyűjtésnek az a vágya, melyet sok esetben nem ismernek fel a gyermek nevelői és benne megrögzött tolvajt látnak s őt hajlandók így megítélni, sőt elítélni. A gyűjtőszenvetély vagy vágy természetesen nem minden esetben válik kleptomániává s az utóbbitól, mint *valódi betegségtől* jól meg kell különböztetni; elméletileg azonban a kettő sokszor összeköttetésbe hozható egymással.

A kleptomániásokat sokszor nagyon ügyes és mozgékony kézzel és ujjakkal szerelte fel a természet; ez a mozgékony-ság oly nagy és fejlett, hogy sokszor a kéz mintegy „magától” működésbe jön s a meglevő gátlások hatástalanok maradnak. A kleptomániásnak mutakozó gyermekek minden esetben az orvos (lelkiorvos) hatáskörébe tartoznak.

Nevelési szempontok.

Ha a lopás hibájának nevelői elbírálásához szakszerűen kívánunk hozzászólni, akkor nem elégedhetünk meg annak erkölcsi megrovásával és üldözésével, hanem gondoskodnunk kell a *megfelelő helyes gátlásokról* is a nő-

vendék tudatában. Ennek egyik előfeltétele azonban az, hogy tudjuk, mily gátlások élnek valóságban a gyermekek és fiatalok lelkében a magántulajdon elleni vétségekkel kapcsolatban! Egy idetartozó német lélektudományi vizsgálatból merítjük a következő megállapításokat.

A gyermekek és fiatalokúak visszatartó indítékai részint *önző* (egoista), részint *altruista* és társadalmi jellegűek, részint tanulásból származnak (konvencionálisak). Az első csoportba tartoznak a következők: a közvetlen büntetéstől való félelem; a közvetett büntetés félelme, amin az iskolai rossz érdemjegyet, minősítést, vagy erkölcsi károsodást kell érteni. Ilyen erkölcsi kár pl., ha a gyermek elveszti a felnőttek bizalmát, becsülését, vagy munkahelyét, vagy Isten szeretetét (valláserkölcsi indíték). Ebbe az első csoportba tartoznak továbbá magasabbrendű erkölcsi gátló indítékok is, minő pl. az, hogy a lopás folytán elveszíthetjük lelkiismeretünk nyugalma, vagy Isten büntetését vonhatjuk magunkra. Az altruista indítékok sorozata a gyermekekben és fiatalokban a következő: az embertárs, vagy a szülők kímélete, sajnálata, részvét a károsodást szenvedővel szemben; ily nemes indíték továbbá az igazság-érzés is, továbbá az idegen tulajdonnak tisztelete és a köznek, társadalomnak, államnak a java. A részletes vizsgálatok azt mutatják, hogy a gyermek- és fiatalokban az *önző indítékok* szoktak *leggyakoribbak* lenni a lopás vétségével szemben, de ezek a serdülés kora felé haladva egyre jobban átengedik helyüket a magasabbrendű indítékoknak. Ugyanezt a törvényszerűséget találjuk a közvetlen és közvetett félelemnek indítékai között is; a serdülés korától fogva egyre erősödnek az eszményibb gondolkozásmódra valló indítékok. A fiúknál gyakoribbak az altruista és társadalmi indítékok, míg a leányoknál a vallásosságból eredők vannak előtérben. Az állami jólétnek indítékai a gyermekkorban úgyszólván ismeretlenek, ezek csak a nagyobb fogalmi elvonással bíró ifjúkorban merülhetnek fel.

Ismerve a gyermekek és fiatalok felfogását és indítékait, a *nevelőknek* arra kell törekedniük, hogy a szoktatás mellett *megegyeztessék* bennük az *eszményi gondolkodásból eredő gátlásokat*, de még inkább a *jogérzést* és az idegen tulajdon *tiszteletét*. A birtoklási vágy és ösztön erejével igyekeznünk kell mindazokat a felsőbbrendű erőket és különösen az *erkölcsi belátást* erősíteni, melyek a lopásnak, a legelterjedtebb társadalomellenes hibának kellő ellenhatásai gyanánt szolgálnak.

5. A problematikus gyermek.

Meghatározás.

A „*problematikus*“ gyermeknél legelsősorban az a kérdés merül fel, kinek a számára jelent kérdést, problémát és másodsorban: megoldhatatlannak látszik-e a gyermek viselkedésének kérdése, vagy pedig megoldható több-kevesebb utánjárással. Ez utóbbi esetben csak fejlődési, vagy nevelési nehézségekről szoktunk beszélni, nem pedig „*problémáról*“. Kérdés tehát, vajon a szülők, vagy a tanítók látnak-e a gyermek viselkedésében problémát, esetleg rejtélyt, melynek értelmezése fölülmúlja tapasztalatukat, vagy értelmüket, — vagy esetleg maga a pszichológus, az orvos, vagy elmeorvos talál problémát a gyermek viselkedésében. Könnyű kimutatni, hogy sok probléma, vagy rejtély, mely megfejthetetlennek látszik a lélektanban esetleg csekély emberismerettel rendelkező előtt, az a jobban tájékozott tanító, vagy még inkább a pszichológus számára nem tartozik az igazi problémák közé. Az ilyen látszat-problémák igen sokszor csak a szülők tapasztalatlanságának a következményei. A szülőknek is világosan kell látniuk, mi a különbség egyszerű (fejlődési) nehézségek és valódi lélektani problémák között. Minden gyermeknek vannak nehézségei, melyeket a fejlődés során le kell győznie, a járás, a beszéd megtanulása, a jó szokások (pl. rendes étkezés, enge-

delmesség) kialakítása nem megy minden akadály és erőfeszítés nélkül; és balgaság volna a szülők és nevelők részéről olyan felfogás, amely a gyermeket akár az iskolán kívül, akár az iskolai munkában minden nehézségtől megakarná óvni. Ily nehézségek azonban nem okoznak igazi zavart a lelki élet és fejlődés menetében, csak a szülők, nevelők helytelen felfogásában. Az a *problematikus gyermek*, akinek a viselkedése a rendes, átlagos gyermekétől annyira elüt, hogy annak értelmezéséhez és helyes útra vezetéséhez mélyebb és alaposabb lélektani ismeretekre és kezelésre van szükség. Azt a határt megvonni, ahol a teljesen normális gyermekek köre elválik a *problematikusokétól*, természetesen csak esetről-esetre lehet. Általános szabálynak is csak ezt lehet felállítani.

A problematikus gyermekek egyes csoportjai.

Azt a gyermeket pl., aki sokat *hazudik* ugyan, de a hazugságnak általános gyermekkori szokásait, okait tükrözteti, nem fogjuk „*problematikusnak*“ minősíteni. De azzá lesz, mielőtt az átlagosan előforduló okok és szabályszerűségek nem elegendők a gyermek viselkedésének megmagyarázására. Ekkor már valóban lélektani „*problémává*“ válik a hazudozás és ily esetekben hazudozási betegségre vagy a képzeletnek kóros elváltozásaira szoktunk gondolni. Az ilyen *problematikus* gyermeket az orvosnak és a pszichológusnak gondjaira kell bízni, ezek hivatottak a bajt megállapítani és gyógyítani. A *problematikus* gyermeket az is jellemzi, hogy nem tud alkalmazkodni ott, olyan hatások (nevelés) alatt, ahol más gyermekek tudnak.

Hasonlóan kell megítélnünk pl. a „*figyelmetlen gyermek*“ problémáját is. A lélektani laboratóriumokba, vagy nevelői tanácsadókbá gyakran hoznak el szülők olyan gyermekeket, akikkel szemben az a panasz, hogy „*jó tehetségük*“ ellenére is rossz előmenetelűek s ennek fő oka a tanító szerint az, hogy „*a gyermek nem akar, vagy nem tud figyelni*“. Nem tekintve most a baj megállapí-

tásában sokszor előforduló felületességet, fogadjuk el, hogy valóban a gyermek figyelmi működésében van a hiba és kérdezzük, mikor válik e hiba valódi problémává és a gyermek problematikus gyermekké? Nyilvánvaló, hogy az átmeneti és csak a helyzetből adódó figyelmetlenség teljesen normális minden embernél és minden tanulónál. Ha a tanító ügyetlen és egyhangú beszédével valamilyen nehéz és elvont tárgyat ad elő és ugyanakkor az iskolával szomszédos ház tetején munkások dolgoznak és élénk lármát keltenek, nyilvánvaló, hogy a tanulók mindnyájan a munkásokat fogják figyelni az ablakon keresztül és nem összpontosítják figyelmüket arra, amit a tanító mond, vagy tesz. A tanulók „figyelmetlensége“, helyesebben: figyelmüknek más tárgyra irányulása egészen természetes és megfelel a figyelem lélektani törvényeinek. Az ilyen gyermekek viselkedése egyáltalán nem „problemátikus“. Viszont felkelti a gyanút az olyan figyelmetlenség, mely állandó, idültnek látszó, és olyankor is hatalmába keríti a gyermeket, mikor a többiek mind, tehát a nagy átiag többé-kevésbé figyel. Az ilyen figyelmetlenség már valóban probléma és megoldást követel.

A lélekűvárok a figyelemnek többféle zavarát különböztetik meg. Az egyik a könnyű eltéríthetőség: ez olyan szórakozottságra való hajlam, amelynek nincsen ellensúlya egy másirányú erős összpontosulásban (ilyen a tudósok szórakozottsága). A könnyen eltéríthető figyelem gyorsan tér át más és más tárgyra, nem tudjuk rövid időre sem visszatartani ugyanannál a tárgynál. Sokszor a könnyen eltéríthető figyelem egyúttal nagyon éles is, de ez az élesség és erő csak felvillanásszerűen vonatkozik egy-egy tárgyra. A nagyfokú figyelmetlenségnek ez a faja már valódi baj, melynek okait különféle személyi jellegzetességekben lehet megtalálni. Az iskolásgyermeknél a 9—13. évek között jelenik meg leggyakrabban, a fiúknál nagyobb számban, mint a leányoknál. A szórakozottságnak lehetnek *fiziológiai okai* (idegesség, emésztési zavarok, vérszegénység, kimerültség, álmatlanság,

mérgező anyagok, pl. alkohol élvezete, stb.). A testileg „egészséges“ gyermekeknél pedig *lelki fogatkozások* és bajok szokták okozni a nagyfokú figyelmetlenségnek azt az alakját, melyről itt szó van. Aki ily nagyfokú figyelemzavarban szenved, annak egész személyisége nem teljesen normális; a figyelemzavar gyökerei a személy különböző más lelki tulajdonságaiba ágaznak el. Így a könnyen eltéríthetőség fő alapja lehet a túlságosan emelkedett (mániás) hangulat, vagy az állhatatlanság, túlzott mozgássosság, idegesség, a kisfokú paranoia. *A figyelmetlenségnek második, kóros alakja a figyelésre való képtelenség:* ennek az a lényege, hogy a beteg nem tudja semmikép, vagy csak csekély fokban összpontosítani azt a lelki erőt, mely egy tárgynak a tudatmező központjába való emeléséhez és ott tartásához szükséges. Ez a figyelemhiány tétlen közömbösséget mutat olyan ingerek iránt, melyek más (normális) gyermekeket bizonyosan figyelésre bírnak. Ez a jelenség is csak a személy egészébe ágyazva érthető és magyarázható meg. *Fizikai okai* ennek is a fáradtságban, kimerültségben, álmatlanságban, a szervezet hiányos táplálékfelvételében, mérgező anyagokban kereshetők. *Lelki együttjárók:* a hangulat erős süllyedtsége, értelmi elmaradottság. Sokszor, ha a gyermek beteg, kezdetben ugyan tud még figyelni rövidebb ideig, de azután hamarosan kifárad, izgatottá válik, elveszíti uralmát saját tevékenységein és a figyelemre képtelenné válik. Az ilyen gyermek nem „szórakozott“, nem is az „akaratában“ van a hiba, hanem a figyelem fő feltételében, az egészségi állapotában. A figyelem problémájához hasonló a lelki élet sok más területén is felmerülhetnek ugyan és ezen az alapon a „problemátikus gyermek“ fogalmának a körét igen kitágíthatjuk, de még mindig a nélkül, hogy ezzel elhagynók a rendes lelki életnek határait és átlépni az igazi rendellenességek birodalmába. Általános szabály, hogy rendszerint *egyszerű nevelési nehézségek, vagy hibák szoktak „problémává“ válni.*

Hogy ez a tétel mennyire a való életet tükrözteti, annak megítélésére elegendő a *leggyakoribb nevelési*

problémákat elsorolni. Ilyenek pl. a csecsemő és gyermekkorban a mértéktelen és „oknélküli“ *sírás*, a *gyermeknek a „betegségbe való menekülése“* (iskolai fejfájás, hányás, rosszullet, stb.), az *evéssztrájk* (elkényeztetett gyermekeknél), a testvérek egymásközi *veszekedései*, melyek a szokásos mértéket fölülmúlják, az iskolai *hanyagosság*, a *sikerek és sikertelenségek* helytelen lelki hatásai, az ú. n. *„rossz szokások“* (körömrágás, ujjszopás, a nemi szervekkel való játszás), az *engedetlenség és dacolás, szótlanság* (némaság), nyalánság, a védekező reakciók túlzásai, álmodozás, félelmek, a társadalmi alkalmazkodás fogyatékosai. Ezek közül a problémává válható különös-ségek közül mindegyikre részletesen nem térhetünk ki. Megemlítjük azonban, hogy pl. az *ujjszopás* a csecsemőnél és a kis gyermeknél egyáltalán nem ad okot arra a gyanúra, hogy a gyermek „ideges“, vagy hogy e tünet a betegség, „patológia“ körébe tartozik, még akkor sem, ha a szülőknek nem sikerült az ujjszopásról a gyermeket hosszabb időn át sem leszoktatni. Ennek ugyanis az az eredete, hogy a gyermek (csecsemő) a táplálás után is éhes és az ujjszopásban pótló kielégülést keres; de lehet, hogy a gyermek egyszerűen a táplálkozás műveletét utánozza, nem éhségből, hanem kedvtelésből; végül az is lehetséges, hogy nagyobb gyermek (10 éves) is vissza-esik ebbe a sajátosan gyermekies kielégülési módszerbe, ha vágyai nem teljesültek, vagy ha igazságtalannak érzi a kapott büntetést. A rendes gyermeknél az ujjszopás magától megszűnik; erőszakos leszoktatás csak növeli a gyermek ellenállását, pótkielégülés-keresését és őt nyugtalanná teszi. A *körömrágás* esetében több okunk van „idegességet“ feltételezni a gyermeknél, mint az előbbi esetben, de a normális gyermekeknél is kereshetünk a személyiség egészében túlzott tevékenységi hajlamot, élenkséget, túlzott érzékenységet, vagy belső erő-feszültséget. Maga a rossz szokás (2—12 évesek) azoknál a gyermekeknél fedezhető fel, kik a fentebb jelzett személyi jelleggel bírnak s akiket sokszor korholnak, kényszerítenek, büntetnek, akik önbizalmukat elveszítik, és félnék

válnak. Ha a „negatív pedagógiát“ velük szemben pozitívvá cseréljük fel, azaz feleslegesen nem büntetjük őket, akkor rossz szokásuk is megszűnik. A lelki élet egészségtanában mindenütt, tehát itt is ki kell emelnünk azt a jellemző körülményt, hogy amint valamely lelki tevékenység egyszerű „nehézségből“ „problémává“ válhat, éppúgy átlépheti a „normális“ lelki élet határát is és „abnormissá“, sőt „kóros állapotúvá“ („patológikussá“) is lehet, és akkor ilyennek is kell minősíteni. A nevelőnek és pszichológusnak a lelki élet rendellenességeinek megállapításában éppen ezért mindig szorosan együtt kell működnie az orvossal.

6. Az egyetlen gyermek.

A problematikus gyermekek népes tábora voltaképen felőleli mindazokat a gyermeki és ifjúi személyiségeket, akik bármi oknál fogva a lelki egészségtan elméleti keretébe tartoznak, mert mindnyájan okozhatnak környezetüknek kisebb-nagyobb nevelési problémát. Midőn tehát a problematikus gyermek fogalmi körét megvonjuk, akkor a lelki egészségtudomány sok más fogalmát is ide-sorozhatjuk, ami annyit jelent más szóval, hogy logikai osztályozásunk és elkülönítéseink nem tökéletesek, mert nem zárják ki egymást. Feltett szándékunk azonban az, hogy a gyakorlati életben legtöbbször előforduló és a nevelőknek munkát adó eseteket vegyük tárgyalás alá, bármiképpen dől el is ezek megítélése a tiszta elméletben és rendszeres csoportosításban.

Az egyetlen gyermek lelki jellegzetességei.

Így tárgyaljuk a problematikus gyermekek nagy csoportjából az *egyetlen gyermeknek* (egyének) kérdését is. Köztudomású, hogy az egyetlen gyermek lelki alkata sokban eltér annak a gyermeknek lelkétől, aki népes családban születik. Az egyetlen gyermek nevelése kezdettől fogva több hiányt, vagy túlzást szokott magá-

val hozni, tekintve, hogy a szülők gondozása, szeretete nem oszlik meg egészségesen több gyermek között, hanem az egyetlen-egyre központosul. Az egyke-gyermek, „társadalmi helyzeténél“ fogva hajlamos arra, hogy más gyermekeket vagy kelleténél többre becsüljön, vagy kelleténél kevesebbre; vagy hősöket lát bennük, kikre csodálattal tekint fel, vagy pedig alattvalókat, kiket kormányozni kíván. E főkülönösség mellett kifejlődhetnek az egyetlen gyermek lelkében még más elütő vonások is, így a túlzott érzékenység, ingerlékenység, félénkség, vagy vakmerő és arcátlan viselkedés, hiúság, önmagáról való képzelődés, melyek mind a gyermek kényszerű és sajátos magányának a következményei. E magányt nem ellensúlyozhatja közössége a felnőttekkel, csak a testvérek vagy közeli rokonok, azaz egyenrangú gyermekek természetes és egészséges kiegyenlítő hatása. A mély és igazi emberi érzések csak a természetes család kebelében fejlődnek ki, mesterséges „családi“ társaságban azonban nem, még a gyermekkertben, az óvodában sem. A bizalmas viszony, az egymásnak való segítés, a másakra való tekintet szükséges volta, a csipkelődés és gúnyolódás ellen az önállóság és önérvényesítés: csupa oly nevelődési eredmények, amelyek csakis a többgyermekes család életében valósulhatnak meg. Az egykegyermek további különösséget mutat még akkor, ha az első gyermekkor elmúltával új testvére születik. Az egyetlen gyermek gondolkozásmódja szerint az új testvér vagy „alattvaló“, vagy „uralkodó“ helyzetbe kerül vele szemben, ehhez járulhat még a szülői szeretet féltése, a féltékenység is. Hasonló lélektani helyzete szokott lenni az eddig legkisebb gyermeknek is, akit a legújabb testvér megérkezéig mindenki becézett s aki most úgy érzi, hogy különálló és írgyelt helyzetét veszély fenyegeti s azt meg kell védelmeznie. Néha a nehéz helyzetet még a felnőttek is súlyosbítják, mikor az egykét vagy a legkisebb gyermeket külön is biztosítják, hogy kiváltságos helyzetének vége, most az új testvér lesz a családi élet központja. Az ilyen gyermekek nehéz helyzete csak akkor válik pro-

blematikussá, ha a nevelési segítség ellenére is megtartják különösségeiket és félő, hogy egész életükben önzők, zárkóztak, uralomravágók, vagy meghunyászkodók maradnak.

7. Züllés veszélye és züllöttség.

A züllöttség fogalma.

A züllöttek és a züllés veszedelmének kitettek lelki képében lényeges vonás a *társadalmi és állami rendhez való alkalmazkodásnak nagyfokú és állandó hiánya*, — *oly képtelenség a kellő alkalmazkodásra*, amely nem szervi vagy *betegségből* ered, hanem egyébként jól működő szervezetnek és léleknek sajátos eltévelyedése is lehet. Igen sokszor azonban valamely átörökölt, vagy szerzett lelki fogyatékoságot találunk az elzüllés okai között. Az elzüllésnek következménye, a züllöttség, végső fokon nem egyéb, mint az erkölcsi ellenállásnak, vagyis gátlásnak hiányos működése a fiatakorú egyéniségben; az ilyennek erkölcsi érzületét fejletlennek, vagy hiányosnak tartjuk, mégpedig teljes joggal. Különösen azonban nem a teljesen ép lelkűeknél találkozunk az elzüllésre való hajlamossággal, hanem azoknál, akik a kóros elmeállapot határán állanak, az ú. n. *pszichopatáknál*. Ezeknél ugyanis rámutathatunk arra a lelki fogyatkozásra, vagy működésbeli hiányosságra, amelyből az elzüllés folyamatát és tényét megérthetjük. Ilyenek pl. a kedélyi tompaságban szenvedők, továbbá azok az egyének, akik a hangulati emelkedettség nagy foka miatt csapongó és kiszámíthatatlan természetűek „bohémek“, — idetartoznak továbbá sokan a lelki állhatatlanság áldozatai közül is (a szélhámosok, törtető, házasságszedelgők, stb.). Az elzüllés végső oka gyanánt ezekben az esetekben a kóros (pszichopata) lelki alkatot lehet megjelölni. Hasonló fogyatékoság és baj a gyengeelméjűség is, amely szintén egyik előidéző tényezője szokott lenni az elzüllésnek a fiatakorú egyéneknél. Végül

nem szabad kifeledni elsorolásunkból és az okok közül az elzúllásnak *környezeti hatását* sem. A szülők vagy társak rossz példája, vagy kényszerítése, a nyomor, a csábító alkalmak, a felügyelet hiánya, a rossz olvasmányok és filmek, stb. sok fiatalembert és leányt vittek már a zúllás útjára, különösen azok közül, kikben a fentebb említett okok is megvoltak s ezek találkoztak a külső körülmények ingerhatásaival. Fiatal leányoknál különösen veszedelmes az első szerelmi kaland, vagy erkölcsi bukás élménye, ez is sok esetben áll a zúllottság útjának kezdetén, melyből alig van legtöbbször visszatérés. A zúllottság, mint a fogalmi meghatározásból kitűnik, szintén igen tág fogalom, sok rendellenes jelenségre terjed ki és részben összeolvad a bűnözésnek, vagy a problematikus gyermekeknek körével.

A zúllottság egyes alakjai.

A gyermek- és ifjúkori zúllottságnak főbb alakjai: a csavargás (szökés) és a szokássá vált lopás és csalás, melyekhez az ifjúkorban az iszákosság (alkoholizmus) és a leányoknál a prostitúció járul. A *csavargó* és *hazulról elszökő* gyermekek és fiataikorúaknál a fő kérdés az: vajjon csak alkalmi, egyes esetben előforduló szökésről van-e szó (pl. büntetéstől való félelem, rossz bizonyítvány miatt), vagy pedig rendszeres, megismétlődő szökésről és az azt nyomon követő csavargásról (poriomania, vagabondage). Ebben az utóbbi esetben is még különösen fontosnak látszik az a körülmény, hogy a gyermek nem tér vissza a szülői házba, vagy otthonba. A csavargási hajlam, mint a zúllott életmódnak egyik fő alakja, rendszerint össze van kötve a koldulással és lopással, valamint a munkakerüléssel is. A csavargás megmagyarázására sokan külön „csavargó ösztönt” feltételeznek az emberi személyiségnek lelki alaperőit között, ezt az ösztönt, vagy alaphajlamot a költöző állatok vándorösztönével lehetne párhuzamba állítani. Sok világvándor felfedező, a középkori vándordiákok és a Keletre utazó

zarándokok, kereskedők, stb.) életmódját ebből az alaphajlamtól is lehet értelmezni. Bizonyos esetekben jó értelmezését adja e jelenségnek az illető egyénnek kóros pszichopata lelki állapota: tudjuk pl., hogy a nyomott alaphangulatokban (depressziókban) vagy változó, hol nyomott, hol túlságosan vidám hangulat váltakozásában szenvedők gyakran választják a kóborlás és csavargás életformáját. *Megjavításuk, lelki gyógyításuk* ilyen esetekben, de rendes lelki alkat esetén is, nem sok reménnyel kecsegteti a lelki orvosok fáradozásait.

A szokásos lopások, betörések, vagy a prostitúció, az iszákosság áldozatai szintén a zúllottság nagy társadalmi betegségének a csoportjába tartoznak. Minthogy ezek legnagyobbbrészt a bűnözés rovatába is beletartoznak, ezért lelki állapotuknak elemzésébe a következő fejezetben térünk ki.

8. A bűnöző gyermekek és fiataikorúak.

A bűnöző gyermek.

Bűnözők, büntetettek (kriminálisok) általában azok a gyermekek és fiataikorúak, akik valamely állam büntető törvényeivel már összeütközésbe jutottak, akiket a bíróság már egyszer vagy többször elítélt. A „bűnözésnek” a megállapítása tehát külső körülményektől függ. Ez a szempont tehát nem a lényegét világítja meg, annál kevésbbé, mert vannak oly „büntettek”, melyeket csak egyik-másik ország tekint annak, több más viszont nem. Bennünket azonban a bűnözésnek belső, lélektani oldala érdekel, s azt a kérdést kell megoldanunk, mikép jut egy gyermek a „bűnözés” lélektani helyzetébe, mikép jut összeütközésbe a büntetőtörvénnyel és a hatóságokkal? Ez a kérdés szorosan összefügg a *gyermek társadalom-ellenes*, „*aszociális*” és *nem-erkölcsös* magatartásával; az ilyen gyermek nem tud a társadalomba beleilleszkedni, abba a társadalomba, amelynek szerkezetét, jogait és szokásait éppen a büntetőtörvény védelmezi. A nevelő-

dés és a közösségbe való beilleszkedés azért szükséges, hogy az új nemzedék megtanulja megővni és tisztelni a közösséget fenntartó alapokat: a jogot és az erkölcsöt. Annak okát, hogy a gyermek jogi szempontból „bűnöző“ vagy „büntetett“ követett el, a gyermek társadalomellenes vagy nem-erkölcsös viselkedésében keressük. Az ok és okozat viszonyát azonban a helyes lélektani szemlélet szerint nem lehet egyszerűen megfordítani. Sokszor tesznek a gyermekek olyat, amit a törvény nem büntet ugyan, de amely cselekedet komolyságában és káros jellegében fölülmulja a szigorú büntetés alá esőket. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy nem tudunk éles elválasztó vonalat húzni a gyermek egyszerű hibái, csínytevései és a valódi bűnözés esetei közé. Az egyéni lelkiismeret szava, a „tilosnak“, „meg nem engedettnek“ a tudata a legfontosabb lélektani mozzanatok közé tartozik, amikor bűnöző gyermekekről van szó. Akár alkalmazkodni nem tudó, züllött, akár pedig más büntetett gyerekekről beszélünk, a lélektani okot és magyarázatot több helyen kereshetjük.

Régebben „született gonosztevőkről“ beszélt a tudomány (Lombroso), oly egyénekről, akik a feltevés szerint magukkal hoztak a világra bizonyos lelki és testi bélyegeket, s ezek őket eleve úgy határozták meg és kényszerűen úgy irányították, hogy belőlük büntetteseknek kellett válniuk. Ez az elmélet azonban csakhamar tartathatlannak bizonyult, egyrészt azért, mert kész lelki tevékenységek és határozott hajlamok öröklését a tudomány kétségbevonta, másrészt azért, mert a „született gonosztevőkön“ talált valamennyi lelki és testi bélyeget normális emberekben is felfedezték.

Másik feltevés az *erkölcsi érzék hiányából* magyarázta a gyermekek és felnőttek társadalomellenes és törvénybeütköző cselekedeteit. Ezen feltevés szerint vannak oly egyének, akiknek minden testi és lelki tevékenysége és képessége (pl. az értelmessége) teljesen rendes, egyet, éppen az „erkölcsi érzéket“ kivéve. Az ilyen egyéneket „erkölcsi imbecillitással“ szokták jellemezni

a tudományban is, meg a közfelfogásban is. Az „erkölcsi érzék“-nek ez a hiánya volna az oka, a feltevés, szerint a bűnöző cselekményeknek. A lélektani vizsgálatok azonban ilyen egyéneket nem találtak. A bűnözők és züllöttek között akadtak értelmiség szempontjából fogyatékosak is, vagy olyanok, akikkel a környezetük visszaélt, vagy akik sajátos lelki alkatuk miatt önmagukkal összeütközésbe jutottak, de „erkölcsi érzék“ hiányát nem lehetett náluk felfedezni. Az általános, rendes személyiségi képtől való eltérés a bűnözőkben és társadalomellenesekben mindig másutt jelentkezett a lélektani elemzés során, nem pedig az erkölcsi érzékben.

Igen elterjedt az a vélemény is, hogy a bűnözők *értelmessége* szükségképpen *fogyatékos* és ebben kell látni a bűnöző viselkedés igazi forrását. Amerikában nagy gondal vizsgálták meg ennek a vélekedésnek alapjait és igen nagyszámú értelmiségvizsgálattal igyekeztek megvilágítani a bűnöző ember értelmességének fokát és jellegét és eredményeiket összehasonlították a nem-bűnözők értelmességével. A vizsgálatok eredménye a bűnözők nagy tömegére nem igazolta a „fogyatékos vagy alacsonyabb fokú értelem“ feltevését. Kiderült, hogy fogyatékos vagy elmaradt értelmességű egyének egyaránt akadnak a bűnözők és nem-bűnözők táborában; vagy, ha a bűnözők között valamivel nagyobb volt is a csekélyebb értékű értelmesség eseteinek száma, akkor ez a különbség olyan csekély volt, hogy abból általános következtetést nem lehetett levonni.

Felmerült az a vélemény is, hogy az igazi bűnözőknek voltaképpen *magasabbrendű értelmiséggel* kell birniuk, hiszen sok büntetett elkészítéséhez és végrehajtásához néha több körülmény és agyafurtság szükséges, mint a rendes és becsületes élethez; a hatóságok csak azokat a bűnözőket állítják törvény elé, akik ügyetlenek és tettenérhetőek, vagy elfoghatók voltak. A javítóintézetek növendékeinél is sokszor tapasztalhatjuk, hogy jogi és erkölcsi fogalmaik élesebbek és határozottabbak, mint a nem büntetett gyermekek hasonló ismeretei.

Arra is ismételten rámutattak a lélektani elemzések, hogy a bűnözők között esetlegesen talált értelmi alacsonyabbrendűség nincs egyenes és oki összefüggésben a bűnözéssel, hanem más okforrásból származik, például a fajból vagy a társadalmi réteg sajátosságaiából, melyhez valaki tartozik. Amerikában sok összehasonlítást tettek a fehér és a színes, ápolt és ápolatlan gyermekek és felnőttek között az értelmi színvonal és bűnözés összefüggéseinek megvilágítására. Ezekből a vizsgálatokból kiderült, hogy a faji hovatarozandóság döntő az egyéni értelmiség fokára és minőségére nézve; viszont azok a fajok, amelyek alacsonyabb értelmességi értékeket mutattak, kevesebb gonosztevényt adtak az igazságszolgáltatás kezére, mint a magasabbrendűek. A társadalmi helyzet kétségtelenül súlyosan esik latba, mikor a bűnözések keletkezéséről van szó; de az is kétségtelen, hogy minden társadalmi rétegben egyformán találunk bűnözőket. Ha összefoglaljuk az eredményeket, azt találjuk, hogy némely bűnözők alacsony-, mások magasrendű értelmiséget mutatnak. Mind a két csoportban figyelembe kell tehát venni más tényezőket is, ha a büntettek okait keressük; ilyen a faj, nemzetiség és társadalmi helyzet. A bűnözés egyedüli vagy főokának tehát az értelmi alacsonyrendűséget egyáltalában nem tarthatjuk.

A bűnözők lelki szerkezetét vizsgálva, sokan bizonyos *lelki rendellenességeket*, vagy kifejezetten *beteges* (patológiai) lelkijelenségeket tettek meg a bűnözések okának. Ilyen okok volnának az idegbajok különböző nemei, a paranoia, epilepszia, pszichopatia, izgató és mérgező szerek, pl. alkoholokozta elfajulások és mások. Ezek az okok a feltevés szerint elsősorban a rendes társadalmi életre való alkalmasságtól fosztják meg az egyént, másodsorban pedig közvetlenül előidézik a büntetetté váló hajlamot. Ennek a felfogásnak az az első nagy hátránya, hogy több, még tisztázásra váró alapfogalmat használ, ilyen pl. a „pszichopatia” fogalma; második kifogásunk pedig az, hogy a pszichopatia megállapításához szükséges ismertetőjelet ez elmélet hívei éppen abban

találják, hogy az illető egyén bűnöző, ami nyilvánvaló téves körbenforgás. Ha azonban a pszichopatia körülírásában nem így járunk el, hanem annak ismertetőjeleit máshonnan merítjük, akkor bebizonyosodik, hogy a bűnözők között akadnak ugyan pszichopata egyének, éppúgy, mint más társadalmi csoportokban is, csak hogy a bűnözők között talált igazi pszichopatak száma meglehetősen csekély.

Más elméleteket is elemezhetnének még a bűnözés lélektani okainak feltárására, de ezek sem adnának teljesen kielégítő értelmezést. Legtetszetősebb ezek közül az az elmélet, amely az „*érzelmi állhatatlanság*” fogalmát teszi meg a bűnöző hajlam alapjának és így kísérli meg a bűnözések lélektani értelmezését. Az „*érzelmi állhatatlanság*” különösen azokat a gyermekeket jellemzi, akiket „*idegeseknek*” is szokás nevezni, ezekről azonban más helyen bővebben fogunk szólni, azért inkább az állhatatlanság tüneteinek leírását adjuk az itt következő fejtegetésünkben. Az *állhatatlan gyermek* bizonyos *hátrózatlanságot* mutat olyankor, mikor mások jól vagy könnyen alkalmazkodnak; érzi, hogy meg kell tennie azt, amit a szabályszerű életmód megkíván, de bárminő kiutat próbál választani, bármilyen „*felhívójellegű*” eszköz ötlük az eszébe, attól visszafordul, mielőtt a választás megtörténne. (Felhívójellegűnek mondják a mai cselekvési lélektanban azokat az [érték-]tárgyakat, amelyek vágyat és törekvést keltenek bennünk, akár jó, akár helytelen irányban.) Kísérletei mind félbemaradnak, nem tudja, mit és hogyan cselekedjék. Az állhatatlanság állapotában a gyermek csak a lelki feszültséget, nyomást érzi, mely cselekvésre ösztönzi, de sem a cselekvés rendes lepergetéséhez, sem pótló vagy védekező cselekvésig nem jut el. Az állhatatlan és ezért nyugtalan gyermek ezen a fokon még nem mondható „*betegnek*” vagy „*idegbajosnak*”, és a nyugtalanságnak ez az állapota még nem vezet veszedelmes lelki zavarokra, ha kellő neveléssel idejekorán a baj elejét vesszük. *Magasabb fokát* mutatja a nyugtalanságnak és állhatatlanságnak az a gyermek,

aki folytonosan megkísérli az alkalmazkodást, de a nélkül, hogy helyesen felismerné azt a helyzetet, melyben van, és hogy mihez kell alkalmazkodnia, mily cselekvést kell választania. Érti, hogy kell valamit tennie, de cselekvése megáll a félúton, és a gyermek élete nem egyéb, mint félbemaradt kísérletek sorozata, ez azután izgalommal és félelmi állapotokkal tölti el.

Ha a *nyugtalan*ságot egységes lelki jelenségnek tekintjük (vérmérsékleti jegy), akkor az emberi személyeket általában a következő lépcsőzetes sorrendbe osztgatjuk: a legalsó fokon állanak a „búskomorak“, majd egymásután következnek a „flegmatikusak“, a „csendesek“, a „mérsékelték“, a „tevékenyek“, a „könnyen izguló“ s végül a nagymértékben „ingerültek“. Ezek közül a két legfelső fokozat jellemző a bűnözéseknél. A búskomorak, a flegmatikusak és a mérsékelték vagy a csendesek táborából sokkal kevesebb büntetett vagy visszaeső és állandó bűnözésre hajló egyén kerül ki az amerikai vizsgálatok szerint, mint a tevékenyeknek, könnyen izgulóknak vagy még inkább: az ingerülteknek nevezettek közül. Ez mutatja, hogy itt valóban oly személyi alaptulajdonságokról van szó, amely legközelebb visz bennünket a bűnözések lélektani értelmezéséhez. Hogy azonban a bűnözést ezen az alapon teljesen érthetővé tegyük, még egy fogalomra van szükségünk. Ez a „*rövidzárlati cselekvés*“ fogalma. A rövidzárlati cselekvés oly lélektani cselekvésnek tekinthető, melyben a cselekvés nem futja meg a rendes utat a szükségletektől, ösztönzésektől, vágyaktól számítva a kielégülésig, és *nem megy át az értelem mérlegelésén, az indítékok harcán és esetleg a leghelyesebbnek tartott indíték kiválasztásának fokozatán, hanem a vágy vagy feszültség átugorja a közbeeső fokozatot és egyenesen a legcsábítóbb kielégülési formát választja*. A honvágy, például gyujtogatásra, a szülői korholás öngyilkosságra vezethet: ezek rövidzárlati cselekvések, vészes eredménnyel. Azok a statisztikai vizsgálatok, amelyeket Amerikában a bűnözők értelmi állandóságára vonatkozóan végeztek, világosan mutat-

ják, hogy az „érzelmi állhatatlanság“, vagyis az *egyén cselekvés*lefolrásának állandó rövidzárlati jellege valóban nagy szerepet játszik a bűnözők és alkalmazkodni nem tudók lelki fényképében; a bűnözések pedig sok esetben a „rövidzárlati cselekvés“-ek alakjában játszódhatnak le. A csavargás, gyujtogatás igen sokszor a ki nem elégített honvágnak, bánatnak rendellenes és hirtelen, a legrövidebb utat kereső, de teljesen furcsa és nem hozzámért (adekvált) kielégülése. Csak azt kell még hozzátennünk a mondottakhoz, hogy nem minden egyes állhatatlan egyénnél kell szükségképen veleszületettnek tartani ezt a cselekvési rendellenességet, hanem bizonyos esetekben későbbi szerzeménynek kell tartanunk.

Környezeti rontó hatások számtalanszor előidézhetik az érzelmi és cselekvési állhatatlanságot; oly hatások, melyek a gyermek vérmérsékletét, tehát élethangulatát tartósan megrontották. Ilyen hatások eredhetnek a kiimerülésből, táplálékhiányból, mérgező szerek élvezetéből, lelki megpróbáltatásokból, megrendülésekből, túlszigorú büntetésekből, lelki összetűzésekből, felüldt családközből, helytelen és erkölcsstelen nevelésből.

Mindezek azonban csak akkor hatnak, ha a gyermekben már megvan az eredeti, alkati és esetleg *átöröklött lehetőség* (*diszpozíció*) az érzelmi és cselekvési állhatatlanságra. Az alkati és átöröklött tényezőnek összetalálkozását szükségesnek tartjuk a bűnözés kirobbanásának értelmezéséhez, mert ily adott, ősi diszpozíció és lelki előkészültség nélkül alig tudjuk megérteni a bűnözés korai jelentkezéseit. Ezt az ősi tényezőt kutatja a mai lélektudomány, a nélkül azonban, hogy a bűnözések átöröklött elemeire nézve már határozott törvényszerűségeket fel tudná mutatni. A jövő kutatásai előtt az a további cél lebeg, melyet először Lombroso tűzött ki és helytelenül oldott meg, mikor a „született gonosztevők“ elméletét felállította; mi ugyancsak keresünk valami ősi adottságot, felkészültséget a gyermek lelkében, mely őt valódi „bűnözővé“ teszi, de most már azzal a hozzáadással, hogy az átöröklött bélyegek csak végső csírákban,

diszpozíciók alakjában fogadhatók el, melyek az egyén sorsát egyértelműen még nem dönthetik el. Felfogásunk tehát abban különbözik Lombrosoétól, hogy nem hiszünk kész, kifejezett bűnöző tulajdonságok és bélyegek átöröklésében, hanem csak *hajlamcsírákban*, „diszpozíciókban“ és ezeknek az átörökölt elemekhez (génekhez) való kötöttségében; hogy ezekből valódi hajlamok és kész tulajdonságok fejlődjenek ki, ahhoz számtalan fejlesztő külső tényezőnek kell hozzájárulnia. A „született gonosztevő“ gondolatát mi a „környezettől kitermelt és kialakított bűnöző“ fogalmával törekszünk helyettesíteni.

Ifjúkori bűnözések.

Az ifjúkor bűnözéseit s azoknak okait kutatva, elsősorban a *hazudozást* kell figyelembe vennünk. Ez a hiba rendszerint összefüggésben van a fiatal egyének másféle visszás és helytelen viselkedésével is. A hazugság sokszor vezet *összeütközésre* a fennálló társadalmi renddel és annak öreivel, bár nem mindig és nem szükségszerűen.

Hasonló elbírálásban részesülnek a serdülőknek *összeütközései a szülőkkel és az iskolával*. Ezek az *összeütközések* azonban nem csupán külsők, hanem egyszerűs mind belső ellentétekkel és konfliktusokkal is együttjárnak. Okaik is főképen belső, lelki okok. Ezeket azonban nem tehetjük egymagukban felelősekké az *összeütközésekért*, mert ez okokat mindig külső körülmények szokták kiváltani. A belső okok azonban fontosabbak s ezek a következők: az önállóságra való törekvés első lendülete, mely tapasztalatlansággal jár és túlzásokba visz; a serdülő a kelletténél többre értékeli önmagát; a tekintélyeknek és az „elavult“ nézeteknek megvetése, szepüknek és szükségességüknek meg nem értése; kalandvágy és élményéhség, a „tiltott gyümölcsnek“ és a félelmetesnek gyönyöre; az értelem „részegsége“ (Arisztotelesz szava), amely szélsőségekre (radikálizmus), vitatkozásokra vezet. Ha ezekhez a természetes és a fejlődés menetében gyökerező tulajdonságokhoz még vala-

mely eltolódás is járul a személyiség lelki szerkezetében vagy átöröklött rossz hajlam, akkor könnyen kitörhet a harc az apa és a fiú, vagy az iskola és a növendék között, különösen, ha a szülők vagy az iskola nem tudnak mélyebben bepillantani a fiatal lélek állapotába és a cselekvéseinek indító okaiba, és ha minden nevelési nehézséget egyedül csak a „szigorúság“ vagy a büntetés eszközeivel próbálnak megoldani. A szülőkkel való *összeütközés* a következő alakokat öltheti: feleselés, dac, a szülők becsmérlése, rágalmozása mások előtt; de vezethet *szökésre*, csavargásra, a *munkahelyen való állhatatlanságra*, rossz társaságban még *lopásra*, *betörési kísérletekre* és a *nemi élet* különböző eltévelyedéseire (a francia nyelv mindezeket a „fugue“ szóval foglalja össze). Az idetartozó összes eseteket azonban csak akkor értjük meg, ha nemcsak a lelki konfliktust elemezzük, hanem azokat a lelki tényezőket is, melyek egyénről egyénre előidézik a rendellenességeket. Ezek vagy normálisak, mint pl. a túlzott önértzet, vagy abnormisak, mint pl. az állhatatlanság. Azonkívül meg kell vizsgálni, nem rövidzárlati cselekvésről van-e szó.

A *valódi bűnözések*, az igazságszolgáltatással való *összeütközések* esetei minden ország statisztikája szerint a serdülő-korban és az ifjúkorban mutatják a legnagyobb emelkedést. Ebben az életkorban a legnagyobb azoknak a száma is, akiket a közgondoskodás a bűnözés veszélyének kitett egyének gyanánt tekint és intézetekbe helyez, hogy így megóvjva őket a zülléstől és a büntetektől. Sajátságos jelenség, hogy a bebizonyított és bíróság előtt ismeretes *lopások* büntetetei a serdülés korában nem fokozódnak, hanem erős csökkenést mutatnak; viszont *úgy látszik*, hogy a személyek elleni bűnözések, a *testi sértések* a leggyakoribbak ebben az életkorban. Természetesen ezek a számok nem csupán a fiatalkorúak lelki fejlődésétől függenek, hanem a körülményektől is, melyek között egy nép ifjúsága él. A testi sértések mellett gyakoriak a fiatalkorúaknak oly büntetetei, amelyek *durvaságból* erednek; ezek fő okát a

fiatalkor erőnövekedésében és a belőle fakadó önértzet túltengésben kereshetjük. Ide tartoznak a *gyujtogatások, vonatok elleni merényletek*, stb.

A bűnözések lélektani elemzése.

A fiatalkorúak bűnözési eseteinek gyakorisági számán és statisztikáján kívül sokkal fontosabb azonban a bűnözések *lélektani összetevőinek és lelki lefolyásának* ismerete. A lélektani vizsgálódás a büntett lefolyását két részre osztja: először annak általános mozzanatait keresi, másodsor pedig azt, vajjon a serdülő- és ifjúkor lelkiisége mennyiben van hatással a bűnözésre. A bűnözés egyetemesen érvényes lelki feltételeit abban szoktuk látni, vajjon a vádlott a tett elkövetésének idején oly érettségi fokon állt-e és oly lelki állapotban volt-e, hogy átláthatta tettének törvényellenességét, és akaratát ennek megfelelően irányíthatta-e, azaz „szabad elhatározásának” birtokában volt-e. A lélektani gyakorlat az első kérdésre aránylag könnyen tud választ adni, míg a második kérdésre már csak nehezen. A büntett elkövetése még nem bizonyítja azt, hogy a bűnöző általában nem bír uralkodni saját ösztönzésein, hanem csak azt, hogy a *tett pillanatában* nem volt „ura” saját „akaratának”, vagyis, hogy engedett a lelki mezőben felbukkanó erős kísértéseknek, csábításoknak, vagy hogy *rövidzárlati cselekvés* zajlott le benne. Ha meg lehet állapítani, hogy más alkalommal sikeresen tudott ellenállani hasonló „felhívójellegű” csábításoknak, vagy a tiltásnak, a „nem-szabadnak” a tudata megakadályozta a helytelen választást, vagy végül, ha nem minden esetben került sor ugyanazon körülmények között rövidzárlati cselekvésre: akkor elmondhatjuk, hogy az illető személynek *megvan* az általános képessége arra, hogy „erkölcsi belátása szerint” cselekedjék. A fiatalkorban éppen az említett pontokon mutatkoznak a korhoz mért jellegzetességek a bűnös cselekményben. Nem vitás dolog, hogy a fiatalkorúak nagyrésze — kivéve a gyenge-

elméjük többé-kevésbé súlyos eseteit — „tudja”, hogy lopni, elszökni stb. nem szabad, sőt többé-kevésbé tisztában van a tett következményeivel is. De azon a ponton, melyet a „cselekvésen való uralkodás” kifejezésével jelzünk, már találkozunk különleges fiatalkori lelki tényezőkkel. A következetlenség és érzelmi állhatatlanság és könnyelműség pl. megrövidíti vagy kiiktatja a cselekvés rendes lefolyását, annak azt a részét, melyet „megfontolásnak” nevezünk, s így rövidzárlati cselekvést idéz elő, vagy olyant, amelyben nem „uralkodtunk”, mert önuralmunk nem működött, vagy fejletlenségénél fogva nem is működhetett kellőképpen. Minden indulatkitörés, a „robbanó” (explozív) természetűek jellegzetes cselekvési módja a rövidzárlat veszedelmével jár, s tudjuk, hogy a serdülőkor a hirtelen indulati kitöréseknek nagyon kedvező talaja. A rövidzárlati cselekvésben az általánosan feltételezhető erkölcsi megfontolások, indítékok nem juthatnak szóhoz.

A fiatalkor fogatkozásai közé tartozik a *kellő gátlások hiánya* is. Az önuralom és az ellenállás, vagy lelki szilárdság (Halt) voltaképpen jól kiépített és begyakorolt gátlások rendszere. Sok fiatalkorúnál ez a roppant fontos és értékes belső viselkedés-forma még nem érlelődhetett meg, hiszen a serdülés az átmenetnek és az alakulásnak a kora, ennél fogva nem is képes a *kellő gátlásokat* érvényesíteni akkor, mikor a világból, a környezetből nagyerejű csábító ingerek áradnak feléje. Sokaknál már eredetileg, alkat és átöröklés szerint is hiányzik az ellenállóképesség. A gátláshiánynak egyik oka az is, hogy némely fiatalkorúnál az erkölcsi érzület gyengén fejlődött ki, vagy bizonyos hangulati (mániás) derülátás (optimizmus) uralkodik lelki életén, s ez azt okozza, hogy az illető tettének súlyosságát vagy helytelenségét nem tudja átérezni. Ezek mellett még más belső összetevőket is meg kell említenünk, amelyek szintén lehetővé teszik számunkra az ifjúkori bűnözés tökéletes elemzését. Azt mondhatnók, szinte nincs is az ifjúkori személyiség egészének oly lélektani mozzanata, amely a bűnözésnek

létrejöttében ne venne többé-kevésbé részt, azaz ne működne közre a cselekvés megrövidítésében. A fentebbi elsorolásban ezek közül a legfontosabbakat emeltük ki és most hozzájuk tesszük még az *indítékok* és *felhívó jellegek* erősségét is. Nem kétséges, hogy ezek ereje igen sokszor már önmagában is eldönti a cselekvést, a nélkül, hogy „rövidzárlatról“ lenne szó. Éhezés, munkanélküliség és a belőle eredő különböző csábítások, az otthon ridegsége, vagy teljes hiánya, rossz társaság stb. sokszor oly erős, szinte kényszerítő hatással vannak a fiatalok egyénekre, hogy a csábításnak valóban „nem tudnak ellenállni“. Egy német lélektudós külön kiemeli a fiatalok ponyvairodalomnak és bűnügyi (detektív), meg szerelmi történetek olvasásának nagy és romboló hatását. Vonzóerejüket annak köszönhetik ezek a mérgezőhatású olcsó regények, vagy hasonló tartalmú filmek, hogy megfelelnek a serdülők, vagy sok esetben a nagy-gyermekkor szellemi igényeinek és beállítottságának. A regényhősök lélekjelenléte, tetteire, vakmerősége, ravaszsága és testi ereje, amerikai történetekhez a „vadnyugati“ háttér és kellékek, a gyermekesen naív igazságszolgáltatás, a romantikus szerelem és a száguldó tempó: ezek és az ezekhez hasonló kellékek teszik oly vonzóvá a filléres olvasmányokat, hogy az utcán, foglalkozás közben, az iskolában a pad alatt és általában mindenütt kéznél vannak és különösen az ifjúság műveletlenebb részének mindennapi táplálékul szolgálnak. Ez az állapot annál sajnálatosabb, mert tapasztalatból tudjuk, hogy az ifjúságnak egy másik részére éppen a nemes tartalmú irodalomnak jó hatása a döntő és sokszor eldönti életirányát is. Az olvasmányok azért olyan fontosak a fiatalok fejlődésben, mivel a fiatal olvasó szemében a hőseket és cselekvéseiket *értékeseknek* tüntetik fel és *utánzásukra* serkentik. Hogy köznevelésünknek az ifjúsági olvasmányok szabályozása terén éppúgy, mint az ifjúkori bűnözések meggátolásában még nagyon sok feladata van, nem kétséges azok előtt,

akik a bűncselekmények előidéző okait világosan látják és ezekből levonják a nevelési következtetéseket.

9. A nehezen nevelhetők.

A nehezen nevelhetők ismertető jelei.

A gyermekek és fiatalok lelki életének különöségeit, rendellenességeit és hibáit stb. nem csupán önmagukban és eredetük szerint szoktuk vizsgálni, hanem a *nevelés szempontjából* is.

A nevelés és nevelhetőség kérdése *három fő esetet* vizsgál: vannak gyermekek, kik „könnyen“ nevelhetők, azaz a hagyományos átlagos tanítás és nevelés módszereivel sikeresen vezethetők el a nevelés céljához; a második csoportba tartoznak a „*nehezen nevelhetők*“, a harmadikba pedig azok, akiket már ki kell zárni a nevelhetők világából, akik a szó lélektani értelmében „nevelhetetlenek“, mert lelki szerkezetük meg nem változtatható.

A *nehezen nevelhető* (és nem nevelhető) gyermek jellegzetességeit külön tudományág törekszik megállapítani és a nekik megfelelő nevelési eljárásokat kidolgozni. A nehezen nevelhető gyermekek nem alkotnak a problematikus, vagy bűnöző gyermekektől elütő vagy független külön csoportot. A nehezen nevelhetőség fogalma mindezeket a gyermekeket közös táborba gyűjti össze, csak hogy bennük nem a lelki rendellenesség okait, vagy megjelenési módjait vizsgálja, hanem a *nevelés eredményességének* lehetőségét. Ha így csoportosítjuk a gyermekeket, akkor az az első feladatunk, hogy megállapítsuk, mikor lehet *nehezen nevelhetőségről* beszélni s mik ennek az állapotnak ismertető jegyei. Az életnek legfőbb feladata az alkalmazkodás; a nevelődés sem egyéb, mint aktív vagy passzív alkalmazkodás. A nevelhetőségen pedig ennek az alkalmazkodási folyamatnak előfeltételeit értjük. Ezek az előfeltételek a következők: *nevelhető az a gyermek* (vagy általában: emberi sze-

mély), akinek a teste ép és minden részben jól működik, és akinek meg is van a készsége a nevelődésre, tanulásra: saját elégtelenségét többé-kevésbbé élenként érzi, szükséglete a tökéletesedés, a világban való tájékozódás, vagy a világnak feldolgozása, meghódítása és a beilleszkedés a társadalomba. Nevelhető tehát az a gyermek, aki törekszik önállóvá válni, a világban valamivé lenni, valamit létrehozni, alkotni, a világot felfogni és értékelni.

Melyek a nehezen nevelhetőség ismertető jelei? A nehezen nevelhetőséget a növendék *állandó, krónikus ellenállásának* és ezért *alkalmazkodáshiánynak* határozhatjuk meg. A nehezen nevelhető növendék *tartósan és erősen* ellenáll minden oly nevelői ráhatásnak, amely őt a társadalom vagy az iskolai közösség rendes életéhez akarja hozzáidomítani. Nehezen nevelhetők általában azok a gyermekek, akik *alkalmazkodásra vagy egészen, vagy nagyrészt képtelenek* és akik a rendes nevelés eljárásaival szemben *tudatosan vagy öntudatlanul ellenállást fejtenek ki*. Ennek az a következménye, hogy az ilyen gyermekeknél nem érhetjük el az általános nevelői eredményeket, vagy pedig nem vezetnek sikerre náluk a rendes és általános eszközök a nevelés céljának elérésére. A nehezen nevelhető gyermek egyúttal mindig problematikus is a szülők vagy a nevelők számára, annyival is inkább, mert kezdetben nem csupán egyes nevelői hatásokkal szemben mutat ellenállást, hanem *minden nevelővel és minden eljárással szemben*. A nehezen nevelhetőségnek megvannak a maga *fokozatai*. Legalsó határát azok a gyermekek mutatják, kiktől a nevelésnek le kell mondania s akiket „nevelhetetleneknek”, „javíthatatlanoknak” kell tekintenünk. Az alsó határon felül helyezkednek el fokozatok szerint azok a növendékek, akikről nem mond le a nevelői optimizmus és akik hosszabb-rövidebb idő után mégis átalakulhatnak, esetleg többször visszaesnek eredeti hibájukba, de egyes ráhatásokkal szemben mégis fogékonyságot mutatnak. A felső határon találjuk azokat az eseteket, mikor a

nevelés megtalálta a gyermekek átalakításának szerencsés módjait és bizonyos lelki gondozás után bizalommal bocsájtja őket vissza abba az emberi közösségbe, amelyből kiszakadtak.

A nehezen nevelhetőség voltaképpen *pedagógiai fogalom* lévén, az idesorolt gyermekek lélektani szempontból nem tartoznak egészséges típus keretébe, hanem a legkülönbözőbb típusoknak köréből gyűjthetők össze; a nehezen nevelhetők rendkívül eltérnek egymástól mind a nevelési nehézségek okai, mind életkoruk, mind lelki szerkezetük szempontjából. Ez is ok arra, hogy a nehezen nevelhetőket sohasem szabad csak egyetlen cselekvési hiba, vagy lelki zavar szempontjából elbírálni, hanem mindig tekintettel kell lenni személyiségük egészére, élethelyzetükre, melyben élnek s amely egyedül alkalmas arra, hogy a gyermek viselkedését érthetővé tegye. A nehezen nevelhetőket sokan *egynek veszik az elzülött, vagy züllésnek induló fiatakorúakkal*, sőt egybe is foglalják őket a *bűnöző* gyermekek csoportjával. Mind a három fogalom, mind a háromféle gyermeki viselkedés azonban más és más, közöttük lényeges fogalmi eltérések vannak. Legközelebb esik egymáshoz a züllött, vagy züllésnek induló és a nehezen nevelhető gyermek lelki képe. A tapasztalás szerint a züllöttek közül kerül ki a nehezen nevelhetők legnagyobb száma. Mégis a két fogalom között éles határvonalat kell húznunk. Nem *minden* züllött gyermek áll ellen rendszeresen a nevelés hatásainak, hanem vannak közöttük szerencsés lelki alkattúak is, akik visszafordíthatók a züllöttség útjáról. Az is igaz azonban, hogy az elzüllés folyamata e szerencsétlenek nagy részében nagyon nehezen állítható meg. Az ilyen gyermek, ha a nevelés eredménytelennek bizonyul, menthetetlenül visszaesik és elzüllik, hacsak oly zárt intézetbe nem kerül, mely őt ettől megóvjá. A züllöttség és nehezen nevelhetőség között tehát a fogalmi elkülönülés ellenére is a legszorosabb összefüggés áll fenn.

Mi teszi a gyermekeket és fiatalokat nehezen nevelhetőkké, vagy végső fokon reménytelenül nevelhetetlenné? E kérdésre választ keresve, abból kell kiindulnunk, hogy a nehezen nevelhető gyermek rendkívüli *ellenállást* tanúsít minden nevelői eljárással szemben, ezek legnagyobbbrészt csütörtököt mondanak. Kiséreljük meg felkutatni a gyermeki lélekben azokat az „ellenálló helyeket“, melyeken a nevelhetetlenség, vagy nehezen nevelhetőség kérdése megfordul. A nehezen nevelhetőség okai közül az első helyen lehet említeni az *önuralom hiányát* vagy a *gyengeségét*. Az önuralom fegyelmezi és csak bizonyos esetekben, melyeket az én jónak lát, engedi érvényesülni az ösztönöket, vágyakat és ösztönzéseket. Ha ezek gátolatlanokká, önállóakká válnak és mintegy „saját felelősségükre“ szabadon garázdálkodhatnak, akkor a nevelésnek fő hatása, tudniillik az önuralomra való szoktatás és buzdítás eleve kárbavesztettnek tekinthető. A baj igazi okát azonban mégsem az ösztönökben, ösztönzésekben és vágyakban kell keresnünk, mert azoknak alaptermészetük éppen a gátolatlan működésben van és a legkisebb ellenállás pontján kíméletlenül törnek át a kielégülés célpontjáig. A lopás, csavargás vágya már *önmagában oly erős lehet*, hogy fegyelmező erő hiányában minduntalan áttörhet és felszínre kerülhet cselekvés alakjában. *A baj oka tehát a személyiség fegyelmező és irányító erejének hiányában van.* Az ilyen személyiség hasonlít ahhoz a gépkocsihoz, melynek fékei elromlottak és a kocsit átengedik a hajtó erő féktelen iramának. Ezt az okforrást három mozzanatban találjuk meg a nehezen nevelhetőknél és züllött kiskorúaknál: hiányzik a képességük a *lelki megrendülésre*, az eddigi életmódot megtagadó *fordulatra*, és az új életmód szándékának hatásos *megkötő erejére*. A nehezen nevelhető gyermekeknél általános tünet szokott lenni, hogy lelkileg semmiféle nevelési helyzetben sem rendülnek meg, nem válnak fogé-

konyakká oly elhatározásra, oly készségre, mely a szükséges önuralomhoz és átváltozáshoz vezetne. Az ilyen gyermek sajátos „érzelmi tompaságban“ szenved, érzés- és hangulatvilága nem hozható mozgásba. Ennek a sajátosságnak további okát is láttuk már a gyermek alaphangulatának megváltozhatatlan emelkedettségében vagy süllyedtségében. A hipomániásan emelkedett hangulat oly „optimistává“ teszi a gyermeket, annyira kiszolgáltatja a vonzó ingereknek és ösztönzéseknek, hogy új, erkölcsi indítékok és ráhatások elől rendszeresen elzárkózik, sem belső, sem külső lelki mezeiën új erő, új vonzás vagy taszítás nem jelentkezik, a rábeszélés, meggyőzés, szoktatás, sugalmazás (szuggesztió). büntetés stb. róla hatástalanul lepereregnek, vagy pedig az eddig emelkedett hangulatot búskomorsággá változtatják. A süllyedt élethangulatú gyermeknél ellenben az alárendelődés készsége szokott nagymértékben kifejlődni, annyira, hogy már a teljes állhatatlanságig, ingtagságig fokozódhatik. Ebben az esetben a gyermek nagyvön könnyen alakítható ugyan, de ez az alakíthatóság kétélű fegyver, mert nem csupán a jó, hanem bármilyen rossz hatásra egyaránt fogékonnyá teszi őt, úgyhogy a nevelőintézetből kikerülve, a legelső kísértésnek áldozatul esik (a megkötő erő hiánya). Természetesen túlzás és tévedés volna azt hinni, hogy az emelkedett vagy süllyedt hangulat a gyermekeket egyformán és teljesen nevelhetetlenné teszi; a lelki életkép szerkezetében ugyanis minden tényezőnek fokozatai vannak s így a megrendülésre való képességnek is. A „nehezen nevelhető gyermek“ általános képébe ez a vonás beletartozik ugyan, de csak kisebb vagy nagyobb mérték szerint. Szerencsére vannak olyan züllött gyermekek is, akik nehezen nevelhetők ugyan, de mégis átesnek bizonyos lelki megrendülésen, bánatot, mélységes szégyent éreznek, feltámasztható bennük a lényünk egyik alaptörékvését tevő tökéletesedési vágy és akkor a lelki élet újjászervezésének első lépése már megtörtént.

Az emelkedett, vagy süllyedt hangulaton kívül még kereshetjük a nehezen nevelhetőség okát a *túlzott érzékenységekben* is, mely a schizothym-típusnak egyik saját-sága; az idetartozó személyiségeknél a nevelő fő törekvése az, hogy „megkösse“, meghatározza a gyermek lelki tevékenységét és azt egyirányba terelje. Ez szokott éppen sikertelen maradni a túlzott érzékenységgű gyermekeknél. A túlérzékeny gyermekeknél azonban szintén van remény arra, hogy a nevelés előbb vagy utóbb sikerrel leköti őket bizonyos célkitűzésnek és állandósítja őket valamely erkölcsi eszme vagy érték irányában s eléri, hogy kitartóak legyenek. Legnehezebb a *kedélytelenekkel*, vagy *szeretetlenekkel* és a teljesen *zárkózottakkal* a nevelői összeköttetést megtalálni. Az előbbieknél a mások iránt való érzék, részvét, szeretet hiányzik s így önzésükről minden oly hatás visszapat-tan, amely őket megrendíteni kívánná. A zárkózottak pedig az olyan egyének, akiknek igazi *énje* sűrűn el van fátyolozva, akik nem engednek bepillantást bense-jükbe, és ha mégis felfedik gondolataikat, vagy érzéseiket, akkor azok nem az igazi *én* érzései és gondolatai. A lélekbúvárnak az az érzése velük szemben, hogy soha-sem leplezheti le valódi *énjüket*, mert azt a leggondo-sabbban elrejtik a kutató tekintet elől és viselkedésük csak szerep, amelyet előttünk játszanak, személyük külső megjelenése csak látszat és nem valóság. A zár-kózottság oka az lehet, hogy oly mélyen átjárta leg-belsejüket valamely bűn, szenvedély, komplex, vagy téves eszme, hogy hozzáférhetetlenekké váltak minden oly hatás iránt, mely az őket fogvatartó szenvedélyt, vagy eszmét érintené, vagy meggyöngyítené. A zárkó-zottság csak a felnőtt korban mutatkozik meg egész tel-jességében és erejében, és akkor valóban valódi nevel-hetetlenséggel kerül szembe a lélek vezetője és le kell mondania a változás reményéről. Az ifjúkori bűnözé-ssek kórképei között is akadunk ily szomorú lelki kép-letekre; időszakos javulásokról tudunk ugyan a zárkó-zott büntetéseik között, de egy sem akadt, a nevelőinté-

zetek beszámolóí szerint, aki teljesen megváltozott és mindvégig híven kitartott volna.

A nehezen nevelhetőség és elzúllás összes felsorolt fajait az egyénnel *veleszületett alkatra* szokták vissza-vezetni, de ugyanúgy számba kell venni a *környe-zet* káros hatásából eredő lelki sérüléseket is („reaktív állapot“). Ez utóbbi esetben a nevelhetőség esélyei álta-lában nagyobbaknak vehetők. Felemlítjük itt a nehezen nevelhetőség egyik érdekes esetét, amelyben úgy lát-szik, hogy a gyermek viselkedése szinte csakis külső hatások alatt változik meg, bár ebben az esetben is ta-lálunk kedvező talajt az alkati adottságokban. Ez a „szándékos némaság“ (aphasia voluntaria), amelyet jól meg kell különböztetni az érzékszervek és mozgások fogyatékosságából eredő némaságtól (aphasia), és amely-nek prognózisa és nevelhetőségi esélyei egyaránt kedvez-zőek; züllés veszélye az eddig tapasztalt esetekben nem fenyegetett és úgy látszik, nem is tartozik az itt érin-tett lelki kép lényegéhez. A szándékos némaság esetei világosan mutatják, hogy a nehezen nevelhetőség bizo-nyos esetekben *szerzett lelki sérülésekből* eredhet, mint aminők pl. a nagyfokú megijedés, félelem, a kénysze-rítő nevelésnek gátló és bénító hatása, vagy a nemi serdülés. A nehezen nevelhető gyermekek többi cso-portjánál pl. az elcsavargó, tolvajlásokat követő, hazu-dozó, korai nemi életet folytató, önkielégítő gyermekek csoportjánál általában, sajnos, sokkal kisebbek a neve-lői hatások esélyei, mint a szerzett bántalmak áldozatai-nál. Leghalványabb a nevelő reménye a zárkózott lelki világúak megközelítésében.

A serdülő- és ifjúkor sajátos nevelési nehézségei.

Külön kell megemlékeznünk azokról a küzdelmek-ről, melyek a nevelőkre várnak a serdülés és ifjúság sajátos nehézségeivel szemben. A serdülő, aki valóban „viharzóban“ él, maga sem érti egészen önmagát és saját magával is sok harcot kell vívnia; kétszeres tehát

a nevelők helyzetének nehézsége ebben az életszakaszban. A nevelés menete ebben a korban is teljesen normális marad ugyan; a serdülés ugyanis, bármilyen lelki „forradalmat” vagy „zavart” jelent is a korábbi nyugodtabb fejlődési menethez képest, önmagában sohasem válik rendellenes, vagy kóros állapottá; mégis ezt a korszakot kell a *nevelés legnehezebb feladatait* nyújtó területének nevezni. A serdülő élete telve van alkalmazkodásiánnyal és lelki összeütközésekkel; ezek megoldhatóságához ereje kevés. A dacosság és ellenállás, a következetlenség és állhatatlanság, az új életformák keresése, de meg nem találása, az egyéniségnek lassú szerveződése, integrálódása s a tökéletesség vágya: ezek azok a jellemző lelki tulajdonságok és törekvések, melyek a növendék nevelését oly nehézre teszik a serdülés korszakában. A növendék két nagy életfeladattal küzd s ehhez ereje még nem elegendő: önmagát kell teljes értékű egyéniséggé kialakítani és a világról magának végső, befejezett képet alkotni. E nehézségek megoldását a nevelők sokszor kénytelenek kívülről szemlélni s a tehetetlenség érzésével kell nézniök a serdülők lelki küzdelmeit, mert azokba beleavatkozni nagyon nehéz. Az önállósodási törekvés ereje ugyanis kivetí a nevelőt eddig elfoglalt tekintélyi helyzetéből; a serdülők és az ifjak is, tisztán tekintélyi alapon többé már alig közelíthetők meg. A nevelői beavatkozásnak tehát más módjaira van szükség. Ezeket az *eszmények nyújtásában*, a „*megértésben*” és a *vezetésben* lehetne összefoglalni. Mind a három nevelői ráhatás megegyezik abban, hogy a növendék *önmeghatározásának* folyamatához csak segítséget nyújt, tehát vele szemben csak másodrangú tényező. Hogyan is lehetne a serdülők lelki konfliktusait közvetlen beavatkozással megoldani? A lelki harcot a fiatal lélek *önmaga* vívja meg, de segítségére siethetünk, mielőtt felénk fordul és tanácsalanságában a felnőttektől segítséget kér. E pillanatnak alkalmoszerű felhasználása a serdülőkor igazi nevelési módszere, amelyhez nyugodt, kiegyensúlyozott, de bizalmat keltő

és értelmi-erkölcsi többséggel bíró egyéniségek szükségese, olyanok, akiknek ezen értékes tulajdonságokon kívül még az a képesség is osztályrészül jutott, hogy *lelki megrendülést* tudnak tanítványaik lelkében előidézni. E nélkül ugyanis a nehezen nevelhető gyermekekről és ifjakról minden lelki hatás le szokott peregni s a nevelő erőfeszítése eredménytelen marad.

Legtöbb nehézséget okoznak a serdülés korában a *nemi élet* kifejlődésével járó új belső tapasztalatok, vágyak, ösztönzések és ingerek, kapcsolatban a magasabb és eszményi szerelemnek („erotikának”) egyidejű jelentkezésével, — küzdelmeket és nehézségeket jelent továbbá a teljes erejével jelentkező *értelmesség* is, amely a világ és élet, a hit és tudás, vallás és tudomány legvégső kérdéseire keres választ, — a *társadalomnak* és a benne való elhelyezkedésnek kérdése szintén ekkor támad fel teljes erejével a serdülő lelkében, és mindezek megoldásában a serdülők lelke részint egyedül áll, mert zárkózott, részint azonban ösztönszerűen kinyújtja kezét egy bölcs és baráti *vezető után*. A lelki vívódások és küzdelmek tetőfokukat szokták elérni az ifjúkori *öngyilkosságok* eseteiben, melyekben a fiatal lélek oly zsákutcába jutott, melyből kimenekülni saját erejével nem tud és az élet eldobásának tragikus „megoldását” választja.

Minthogy ebben a fejezetben egyedül a *nevelhetőség* kérdése foglalkoztat bennünket, azért a felvetett nehézségeket (a nemi élet, a lelki összeütközések, öngyilkosság, stb.) ott tárgyalhatjuk majd érdemlegesen, ahol az ifjúkorról lesz szó; e helyen csupán a *nevelő* szempontjából fontos mozzanatokat érintjük röviden.

A nevelés feladatai.

A nevelőnek különösen óvakodni kell attól, hogy bármilyen nehezen hozzáférhető vagy nevelhető növendéket minden további vizsgálat nélkül „betegnek”, „kóros állapotúnak” (pszichopátának) vagy „rendellenes-

nek" (abnormisnak) könyveljen el. Nem minden ifjúkori csínytevés, szerelmi kaland, szökés, züllés vagy öngyilkossági kísérlet tartozik sem a rendellenes, sem a nehezen nevelhető, vagy „nevelhetetlen“ esetek osztályába, még kevésbé lehet őket egyenesen kóros elváltozások gyanánt tekinteni. A nevelés egyik fő elvének kell tartanunk azt a gondolatot, hogy minden egyes feltűnő, a rendestől eltérő esetet mindaddig *normálisnak* fogjunk fel, amíg nyomós okok az ellenkezőről meg nem győznek bennünket. Az általános nevelés és lelki egészségtudomány szempontjait kell tehát érvényesítenünk a serdülő kor minden jelenségének és problémájának megítélésében és irányításában. Nagyon helyesen fogalmazta meg ezt az alapelvet egy svájci lélekbúvár a következőkben. Azok az eljárások, melyek a fiatalkori hibák és eltévelyedések javítására szolgálnak, alapjukban véve azonosak a rendes nevelési szabályokkal, azokkal, amelyeket a legjobb és legkifogástalanabb gyermekek és ifjak nevelésében alkalmazunk kell. Sokszor éppen az a bajoknak és a nehezen nevelhetőségnek az igazi oka, hogy a nevelők megfelelnek a *minden* gyermekre és fejlődő lényre egyaránt érvényes alapszabályokról. Nem azzal vétünk legtöbbet a nevelendő új nemzedék ellen, hogy elmulasztjuk a különleges gyógyító nevelésnek rendszabályait rájuk alkalmazni; ellenkezőleg, sok hiba forrása éppen az egyetemesen érvényes normális eljárások elhanyagolása szokott lenni. E bölcs utasítás értelmében arra kell tehát törekednünk az ifjúság nevelésében, hogy megismerve és belülről megértve az ifjúkornak egészen különleges lelkivilágát, amennyire csak lehet *alkalmazkodjunk hozzá*.

A fejlődés valóban nagyrészt „kibontakozás“, azaz a fejlődő lélek „magától“ is eléri a magasabbrendű életformát, ha külsőleg nem akadályozzuk és a belső akadályok felmerülése esetén segítségére megyünk. A nevelés lényegéhez hozzátartozik a segítség. *Biztonságérzetet* kell adnunk a serdülőknek abban a korban,

mikor lelkileg legbizonytalanabb. Biztonságot azonban csak az tud sugalmazni, aki maga is biztosan áll az erkölcsi életben és megingathatatlanul halad előre. *Nem gyermek* többé a serdülő, tehát a gyermekies nevelés módszereivel nem kormányozható. *Türelemre* van a nevelőnek szüksége a serdülő ifjúság nevelésében sokkal inkább, mint bármely más életkor nevelésében. Hallgatni és érdeklődéssel figyelni a fiataloknak sokszor éretlen vélekedéseit jobb, mint velük vitába elegyedni. A dacoskodás jelenségei is csak azt mutatják, hogy a fiatal lélek még nem érett meg arra, hogy az élet komoly helyzeteiben feltalálja magát és megtalálja a helyes megoldásokat. A türelemnek *szívjósággal* is kell tehát párosulnia, mely az elkerülhetetlen összeütközéseket humorral és a jövőbe vetett hittel tudja mérsékelni és a helyes megoldás felé vezetni. A fiatalságnak éreznie kell, hogy a felnőttek *bíznak* benne és értékes szolgáltatokat várnak tőle, hiszen ők a jövő hordozói. Csak aki érzi, hogy bíznak benne, bármennyi botlást követ is el, az bízhat igazán önmagában. Az *önállóságra* való neveléshez tartozik az a szabály, hogy nevelői bizalmunknak kifejezést is adunk: önálló hatáskörrel ruházzuk fel a fiatal egyéniséget, zsebpénzével szabadon rendelkezhetik, nem kémkedünk tettei után, leveleit nem bontjuk fel és iskolai életének csak azon részleteit fűrkésszük, amelyekről önként is beszámol.

Az ifjúkori hibákkal szemben követendő legjobb elv a *megelőzés elve*. Tudjuk, hogy az *alkalmak* vezettek már sok oly fiatalkorút és felnőttet bűnre, akik alkalmak híján kifogástalanok maradtak volna. Viszont nagy tévedés volna a túlságos óvás és pórázon való vezetés is, egyrészt mivel ez visszaesést jelentene a gyermekkorba, annak nevelési módszereibe, másrészt mivel a serdülőkor bizonytalansági és csekélyebbértékűségi beállítódásait mód nélkül megrögzítené.

10. A gyógyító nevelés.

A gyógyító nevelés fogalma.

A gyógyító nevelést (gyógyító pedagógiát) régebben oly szűk körre szorították a kialakult elmélet és gyakorlat hívei, hogy inkább csak a testi-lelki fogyatékosok tartoznak e tudomány körébe. Ma már, egy jól kialakult irányzatnak hatása alatt és ezen irányzat vezéregyéniségének, egy kiváló svájci lélekbúvárnak példájára inkább „különleges nevelésről” (Sondererziehung) beszélünk, mely a gyógyító nevelésnek és a nehezen nevelhetők mindenféle csoportjának egybefoglaló elnevezésévé vált. „Gyógyítani” ez elmélet szerint annyit jelent, mint teljesen helyreállítani az egyén testi-lelki egészségét, melyet valamely betegség vagy sérelem megzavart; a gyógyítás lehet *teljes* — ez esetben a baj nem hagy hátra semilyen nyomot; és lehet *nem teljes* —, ilyenkor a gyógyulás után is marad még fenn valamilyen utóhatása a legyőzött bajnak.

Amint a nehezen nevelhetők, éppúgy a gyógyító nevelést igénylők sem alkotnak egységes lélektani típust, összetartozásukat csupán a nevelés szándéka adja meg, tehát nem belső lélektani, hanem csak külső, nevelési tekintetben gyűjthetők egy csoportba. A gyógyító nevelés köre még tágabb, mint a nehezen nevelhetőké, mert hiszen ez utóbbiakat is magába foglalja. A gyógyító nevelés elmélete (a gyógyító pedagógia) rendellenes (abnormis), vagyis a normálissal szemben *alárendelt* vagy *tőle elütő* egyéniséget kezelő, segítő és befolyásoló módszerekről szól; maga a gyakorlati gyógyító nevelés pedig a rendellenes gyermekek és ifjúkorúak kezelésével, segítségével, gyógyításával, védelmével foglalkozik. A gyógyító nevelésnek az a célja, hogy a rendestől eltérő testi-lelki abnormitásokat és ezek okait eltávolítsa, de úgy, hogy mindig az egész egyéniséget veszi tekintetbe és nem elégszik meg sem tüneti kezeléssel, sem egyes elszigetelt lelki jelenségek kezelésével,

mert sohasem az abnormitást, hanem a rendellenes egyéniséget kívánja gyógyítani. A kisebb testi rendellenességek (pl. rövidlátás, beszédhibák, múltó kimerülési állapotok, stb.) az orvos hatáskörében is sikeresen gyógyíthatók, de a nagyobb rendellenességekhez már a gyógyító nevelés tervszerű eljárása szükséges.

A gyógyító nevelés köre.

Ez az eljárás a gyógyító alapon nyugvó céltudatos szellemi és lelki fejlesztésben rejlik, ahogyan ezt egy kitűnő gyógyító pedagógus meghatározta. Minthogy a gyógyító nevelés az abnormis gyermeknek lelki-testi átalakítására törekszik, azért első feladatának a körébe tartozók csoportjait, típusait kell rendszerező áttekintésben összefoglalnia. A gyógyító pedagógiai tipológia a rendellenes gyermekek *fenotípusát*, azaz külső megjelenési összformáját, testi-lelki tulajdonságainak a képét veszi alapul. Azután ebből kiindulva igyekszik az egyéniség mélyére hatolva megállapítani az egyén *genotípusát* is, vagyis azokat a mélyen rejlő testi-lelki adottságokat, amelyek az öröklési egységek (gén) összességében gyökereznek. A rendszerező eljárás legelőször is az egész egyéniséget veszi tekintetbe, a fenotípus megjelenési alakját, majd az egyén értelmességének a fokát állapítja meg, s végül az érzelmi, hangulati és törekvési életet.

A meghatározó tényező tehát az egyéniség alakja, ez alapon három csoportot lehet megkülönböztetni, úgymint az *egyenetlen*, az *elkorcsosodott (degenerált)* és a *lefokozott fenotípust*. Mind a hármat az életcélok sajátos rendellenessége (abnormitása) jellemzi. Mindezek a típusok megegyeznek abban, hogy eltérnek a rendes nevelés szabályszerű eseteitől s a normális nevelés lehetőségétől, a nevelés normális eljárásai velük szemben sikertelenek maradnak. Ez a típustan nem egyezik meg a rendes lelki életnek bármilyen tipológiájával, sem azokkal, amelyeket az elmekörtan a saját fogalmai és

tapasztalatai alapján összeállít. A gyógyító nevelés éppen azért, mert egyedüli szempontja a gyógyítás és fejlesztés, csak *nevelési* típusokat különböztethet meg. Ezek körébe a legkülönbözőbb lélektani, vagy elmekórtani típusok tartozhatnak, a nélkül, hogy a tudományos rendszerezésnek ártalmára volnának.

A gyógyító nevelés típusrendszere csupa *rendellenes* (abnormis) egyéniséget csoportosít a maga osztályaiba. A *rendellenességek* (abnormitások) *osztályozását* nagyon sokféleképpen ejthetjük meg, a szerint, hogy vajjon a nevelői szempontot vesszük-e irányadónak, vagy a személyiség lélektani szerkezetét, vagy pedig az elmekórtan szempontját. A fentebbi osztályozás egyedül a nevelés nézőpontjából indult ki és így állapította meg a lelki rendellenességek három nagy csoportját. A gyógyító nevelők elméletalkotói kezdetben megelégedtek az elmekórtanból átvett típusokkal és ezért az abnormis gyermekeket két fő csoportba osztották, az értelmességben fogyatékosok (idióták, imbecillisek és debilisek) és a pszichopáták vagy kóros lelkiállapotúak csoportjára. Ez a csoportosítás azonban nem volt kielégítő sem a gyógyító nevelés szempontjából, sem pedig a mai lélektani törekvések tekintetében, mind a kettő ugyanis az egész egyéniséget tekinti alapnak, mikor akár diagnózisról, akár gyógyító beavatkozásról van szó. A francia rendszerezések általában az értelmileg hátramaradottak (arriérés) és az állhatatlanok (instables) osztályait tekintették alapvetőknek; ez a rendszerezés abban a hibában szenved, hogy az állhatatlanok között egyaránt találhatók értelmileg hátramaradottak, meg értelmileg normálisak is. Mélyebbre hatol az a törekvés, amely a gyógyító eljárások szempontjából fontosabb törekvési és érzelmi életet és a cselekvést veszi kiindulási pontul. Ez az osztályozás főfigyelmét a *passzív, bizonytalan és impulzív* gyermekekre fordítja: a passzívakat jellemzi a csekély, lefokozott aktivitás; a bizonytalanokat a fokozott, de irány- és célnélküli élénk cselekvés; az impulzívakat pedig az érzésvilágból és altruizmusból eredő gátlások

hiánya. Minthogy a gyógyító nevelés kiterjedt irodalmában az osztályozás tekintetében egyöntetűséget nem találunk, gyakorlatilag bevált és jól felhasználható rendszerezést mutatunk be a következőkben:

Az első csoportba tartoznak a *nyomorékok*, a testi abnormisok különböző fajtái. A másodikba soroljuk az *érzékszervi fogyatékosokat és beszédhibásokat*. A harmadik csoportot a *lelki abnormitások* alkotják. Ezek ismét több osztályra oszlanak: Az első az *egyenetlen* vagy *diszharmóniás* lelkiséget mutató egyéneket foglalja magában. Itt találjuk a *határozatlan életcélok* ábrándhajászóit és a jellemükben változókat. Az előbbieknél a lelki egyenetlenséget a bizonytalan életcél okozza, az utóbbiaknál pedig az egyéniség és jellem egyensúlyának megbillenése a jellemző. A határozatlan életcélok sokfélesége szerint megkülönböztethetünk olyanokat, akik folyton változtatják életcéljukat s ezt megokolni törekcszenek több-kevesebb önáltatással (ezeket „idegeseknek” is lehet nevezni, de az „idegesség” és „neurózis” szavak annyiféle értelmet takarnak, hogy jobb őket kerülni); mások elérhetetlen életcélokat tűznek ki maguknak (hisztériások); vannak beteges céloknak áldozatai is közöttük („pszichopátiások”) és társadalomellenes célokat követők is (erkölcsi rendellenesek). A *jellemüket megváltoztató* rendellenes gyermekek részint epilepsziások, részint agybetegségből (encephalitis) szerzett abnormitásban szenvedők, részint choreások. Az epilepsziás egyéniség- és jellemváltozás ismertető jele a rendellenes düh és ösztönösség. Az agygyulladás után visszamaradhat az akarat és törekvő életnek sajátos megváltozása és az erkölcsi érzelmek gyöngesége is. A choreás gyermekek ingerlékenyek, rakoncátlanok, érzékenyek, nem ritkán egykedvűek; gyógyulásuk után azonban ezek a változások hamarosan eltűnnek. A *diszharmóniás* megjelenésű gyermekek értelmesség szempontjából véve egyaránt lehetnek kiválóak, közepesek, vagy gyöngék; a törekvési és érzelmi élet sajátosságai szerint megkülönböztetünk közöttük ingerlékenyeket,

hangulati ingadozókat, fellobbanókat, „gyengeakaráúkat“, önmagukban nem bízókat, bizonytalanokat, stb.

A lelki *abnormitások* megjelenési alakjainak (fenotípusainak) második csoportját a *degeneráltak* vagy *elfajultak* alkotják. Ezeket az értelmesség feltűnő gyengesége jellemzi és a rövid ideig tartó vagy hiányzó életcél. A degeneráltság fogalmát sem tudjuk ugyan pontos tartalommal kitölteni, nem tudjuk, vajon „betegségnek“ kell-e tekinteni, vagy egyszerűen csak eltérésnek a zsinórmértékül felvett normalitástól? Eredetileg örökölt és beteg jelleget jelentett; a gyógyító neveléstudományban különösen a francia lélekbúvárok szeretik e fogalmat használni s mi is használhatjuk az itt körülírt értelemben. A degeneráltaknak feltűnő testi sajátosságaik is vannak, így pl. rendellenes koponyaalkat, zömök test és pikkelyes, száraz bőr a kreténekénél. A gyengeelméjűség lehet alkaton, konstitúción alapuló és szerzett.

A lelki abnormitások harmadik osztályát a *lefokozott (redukált) fenotípus* esetei népesítik be. Az idetartozó egyének sokszor már a gyermekkorban határozott testi típust is mutatnak: nevezetesen a piknikus, vagy kövér, zömök, és a leptoszóm, vagy nyúlánk, sovány testi alkatot. Ezek szigorúan véve még nem tartoznak a gyógyító neveléstudomány körébe; jellemzi őket a lefokozott lelki élet, megrögzött életcéllal, vagy nagyon gyors célváltozásokkal. Megkülönböztetünk köztük cirkuláris típust, melynek célkitűzése teljesen megrögzött, és a tudathasadásos típust, mely céljait folytonosan és rendszertelenül változtatja (gondolatszökellés). Mind a két típushoz tartozóknak értelmességét a gondolkodás sajátos rendellenességei jellemzik: szokatlan gondolati gátlások, a gondolkodás ugrásossága, téves eszmék és kényszerképzetek; az „autizmus“, vagyis a külvilágtól való elzárkózás, a gondolatok rendes kapcsolatainak meglazulása, ellentétes gondolatok és vágyak egyidejű uralma (ambivalencia), elbutulás. Az idetartozó egyének jellegzetes érzelmi sajátosságait a következőkben lehet elszámolni: túlzottan emelkedett és nyomott alaphangulat, harag és

dührohamok, érzelmi szertelenség, vagy közönyösség, érzelmi eltompulás.

Az itt nyújtott áttekintésnek részletei közül alább kiválasztjuk azokat a jellegzetes típusokat, életformákat, amelyek a nevelés általános menetéhez legközelebb állanak és a nevelői gondolkodást közelebbről is érdeklik, nem csupán a gyógyító eljárás hivatott szakembereit. Ezeket az életformákat már itt-ott tárgyaltuk a bűnöző, vagy nehezen nevelhető, stb. rendellenességeknél is, azonban csak alkalomszerűen.

11. A gyengeelméjű iskolásgyermek.

A gyengeelméjűség jelentkezései.

A gyengeelméjűség az *elfajulás (degeneráció)* jelenségei közé tartozik, de ha a rendes testi-lelki kifejlődés szempontjából tekintjük, akkor a normális fejlettségi színvonal vagy „lelki életkor“ alatt hátramaradó gyermekeket szoktuk vele jellemezni; ez a hátramaradás különösen a gyermek *értelmességének fejletlenségében* jelentkezik. A fejletlenséget és hátramaradást természetesen a gyermek fizikai életkorához mérjük, amire jó módszert adott a *Binet-féle értelmességmérés* (magyarul *Éltes M.* adta ki), de ez egymagában még nem elegendő a gyermek gyengeelméjűségének, sőt elmaradottságának biztos megállapítására sem. A normális gyermeknél az értelmesség fejlettsége egyenlő szokott lenni a fizikai életkorral; az előresiető és „zseniális“ gyermekeknél (magasan) felette, az elmaradt vagy hátramaradt gyermekeknél pedig (mélyen) alatta marad a fizikai életkornak. Az elmaradás mértéke, években vagy hónapokban kifejezve, meglehetősen viszonylagos és bizonytalan. Kétévi hátramaradás pl. egészen mást jelent a kis gyermeknél, mást az iskolásgyermeknél és ismét mást a felnőttél. A gyengeelméjűség fajtái igen sokfélék: lehet *alkati* és *szerzett*; kísérő jelenségei szerint *élénken-mozgásos* (eretikus) és *tompá* (apatikus, torpid);

fokozatok szempontjából megkülönböztetünk *idiótákat* (hülyéket), *imbecilliseket* és *debiliseket*, megfelelő átmeneti alakokkal; az intelligencia sajátos működéseinek és feltételeinek figyelembevételével teszünk különbséget az *emlékezetből*, vagy az általános *lelki energia* fogyatkozásából megismerhető gyengeelméjűség és elmara-dottság között, stb. Ha összefoglaljuk az *élénken mozgá-*sos gyengeelméjűség külső tüneteit, ezeket a jeleket az állandó, feltűnő és feleslegesen sokféle izgás-mozgásban találjuk. Az élénken mozgásos (eretikus) gyermek terv-telen, egyforma, másokra elviselhetetlen mozgásban van, mely néha tiszteletlen, ugrásos, gátolatlan és meggátol-hatatlan. A gyermek mozgása és tevékenységei (futás, mászás, kézi tevékenységek, rúgás, harapás, stb.) nem-csak belső tervtelenséget árulnak el, hanem külső hatá-sok sem irányítják őket. Ezekhez a jelekhez kíváncsi keresgélés, rombolás, durvaság és a kegyetlenkedés haj-lamai is társulhatnak. Ha pedig az ilyen gyermek moz-gásai tervszerűséget mutatnak, akkor az „gonoszságra” enged következtetni; fontos jellegzetességük végül az ilyen egyéneknek a hangulati közömbösség, vagy gonosz ingerültség. Az itt felsorolt tünet- és tulajdonságcsoport azonban nemcsak a gyengeelméjűségnek feltétlen és szükségyszerű velejárója; ezért” diagnózisbeli tévedés volna a gyengeelméjűséget és az eretizmust teljesen azonosítani egymással.

Értelmileg normális gyermekek között is találunk foly-tonosan és rendetlenül mozgásosakat, akiknél ez a körülmény megakadályozza az értelem megfelelő jó iskolai teljesítményeit, mert kizárja a szellemi munkához szük-séges kitartást és a feladatnál való megmaradást, jól-lehet az értelem színvonala rendes. A gyengeelméjű gyermek eretizmusától azonfelül jól meg kell külön-böztetni a nagyon emelkedett (mániás) hangulatúnak élénk foglalkozásait, melyeket kellemes hangulat kísér. Ugyanúgy nem szabad összetévesztetni a gyengeelméjű gyermek mozgásosságát az „ideges”, vagy „érzelmileg állhatatlan” gyermek izgalmaival és mozgásaival, mert

ez utóbbinak viselkedése a helytelen életcélokból fakadó kielégítetlenségből és a folytonos pótkielégülések kere-séséből magyarázandó, nem pedig az elme fogyatkozá-saiból.

A gyengeelméjűségben szenvedő gyermek rendetlen mozgásossága lehet alkati és átörökölt tulajdonság, de lehet szerzett is. Azok a *betegségek, melyek után* ily szerzett *mozgásnyugtalan*ság hátramaradhat, a követ-kezők: (járványos) agyhártyagyulladás, agyszifilisz, epi-lepszia, mongolizmus, kanyaró. A nyugtalan mozgású és gyengeelméjű gyermek érdeklődése ugrásos, figyel-mét nem tudja összpontosítani, élénk cselekvései a pil-lanatnyi ösztönzéseket követik, képzet- és gondolatkap-csolatai gépiesek, vagyis egyedül az egymásmelletti vagy egymásutáni sorrendet tartják meg, belső értelmi összefüggéseket nem mutatnak, fogalomalkotásai hiá-nyosak, sőt hiányzanak, de néha némi gyakorlati értel-mességet és szöűgyességet árulnak el, némelyik gyer-mek azonban ravasz is lehet ebben a jelenségekörben; képzelete szegényes; jellemezheti azonban a könnyű alkalmazkodás és utánzás törekvése.

A *tompa* (apatikus) gyermek az eretikussal szemben lassúmozgású és észjárású, arckifejezése tompa, érdeklődést nem mutat még átmenetileg sem, figyelni nem tud, viszont egyes emlékképei ok nélkül megtapadnak („perszeverálnak”), míg szükséges emlékezete nagyon gyenge, értelmessége pedig ugyanolyan alacsony szinten mozog, mint az eretikusé. Fő alapfogyatkozás az, hogy a *lelki energia* lassan alakul át nála, lelki tempója lassú. Lelki *ellenállóképessége* csekély, ezért könnyen befolyá-solható, sugalmazható (szuggesztibilis). A gyengeelméjű gyermek személyisége sajátos eltéréseket mutat a *törek-vések* terén is. *Altruizmus*a, szeretetre való képessége rendszerint hiányos: nem tud együtt érezni, örülni vagy szenvedni másokkal, hiányoznak belőle a részvét, hála érzései, a személyekhez vagy tárgyakhoz való benső ragaszkodás; nem érzi át az őt vagy környezetét ért gyászt vagy szerencsétlenséget, viszont könnyen elége-

detlenné válik és környezetével összeütközésekbe kerül. Annál erősebben dolgozik benne az önzés. *Cselekvései* lefolyását jellemzi a vágyak, indulatok és ösztönzések (impulzusok) *közvetlen* átalakulása tettekké, az indítékok harca hiányzik, mert értelme nem tud mérlegelni. Igazi akarati cselekvésre úgyszólván képtelen, mert ehhez az ember s a normális gyermek csak az indítékok megfontolása és harca után jut el, de úgy, hogy a „nehezebb” cselekvést választja. Ez a gyengeelméjű gyermekeknél nem esik meg, amit úgy is kifejezhetünk, hogy náluk a lelki feszültségek lereagálása rövidzárlattal megy végbe, azaz nem futja be az indítékok meggondolásának hosszú útját, nem számol le a különböző felhívójellegű eszközökkel a cél elérésére, hanem az első és legkönnyebb utat választja a kielégülés felé.

Átmeneti alakok.

A gyengeelméjűségnek sok *átmeneti alakját* találjuk a rendellenes gyermekek között, nem csupán a fentebb jellemzett két végletet; ha a gyengeelméjűség az átmeneti fokozatok valamelyik pontján helyezkedik el, akkor a nevelők gondoskodnak arról, hogy a gyermek a *kisegítő iskolába menjen át*. A gyengeelméjűek általában a nehezen vagy sehogyan sem nevelhető gyermekek csoportjába tartoznak. Mivel a nevelés nagy és szent kötelességei szüntelenül optimizmusra serkentik a nevelőket és a köznevelés intézőit, azért ezek mindent megkísérelnek, hogy a gyengeelméjű gyermekeket is az adott lehetőségek szűk kereteivel megszabott cél szerint neveljék. Ez a cél az ilyen gyermekeket is lehetőség szerint kenyérkeresetre, önmaguk eltartására és a társadalomba való beilleszkedésre alkalmassá akarja tenni s amennyire lehetséges, önérzetüket és lelki egyensúlyukat előmozdító élethelyzetekbe kívánja eljuttatni. A lelki egyensúly és összhang biztosítása az ilyen gyermekek számára megfelelő fokon éppolyan fontos nevelői célkitűzés, mint amilyen a gyengeelméjűnek a társa-

dalomba való beilleszkedése és becsületes kenyérkereső munkásságának biztosítása. Ezt a kettős célt azonban a különböző gyengeelméjűeknél nem lehet egyféleképpen elérni; igen nagy különbségek mutatkoznak ugyanis a gyengeelméjűeknél a cél elérésére való képességekben. Az *idióták* (hülyék) ugyanis, akik általános vélekedés szerint a gyengeelméjűség legalacsonyabb fokán állanak, teljesen nevelhetetlenek maradnak, ha hülyeségük oly nagyfokú, hogy érzékszerveik nem közvetítenek számukra tudatos érzeteket és közömbösök a fájdalom vagy a hideg és meleg iránt, ha járni, valamit megfogni, beszélni képtelenek, ha az önmagukról való gondoskodás, tisztántartás törekvése teljesen hiányzik belőlük, ha figyelni, rendes mozgásokat végezni nem tudnak, s ha szüleiket, ápolóikat nem ismerik, stb. A hülyeségnek e mélypontja *felett* vannak azok, akiknél a mozgásosság vagy megközelíti a rendeset, vagy pedig túltengő; az ilyen hülyék már tudnak járni, tárgyakat kézzel megfogni, bár a hüvelykujj foghatókos működése miatt a fogásuk nem rendes; ezeket a mohó étvágy és rendetlen, piszkos étkezés jellemzi; beszédük inkább csak az indulati és felkiáltó szavakra korlátozódik, arcfintorokkal, rángatózó mozgásokkal (tikkekkel) terheltek. Szüleiket, gondozóikat gyakran megismerik, figyelmiképességük megvan, de csak pillanatokig tud egy tárgynál maradni, érzékleteik homályosak, a fájdalom iránt közömbösek. A környezethez való viszonyuk olyan, hogy önmagukra hagyva elpusztulnának, mert nem ismernek veszélyt, romboló hajlamok is laknak bennük. Nevelhetők, vagy legalább is idomíthatók; jellemzi őket a figyelem és az emlékezés korlátolt képessége, megvannak bennük az értelmesség bizonyos műveletei is, pl. tudnak egyszerű dolgokat összehasonlítani, sőt az összekapcsolás (kombinálás) némi okoskodás, fogalomalkotás fokára is felemelkedhetnek. Tudnak beszélni, de nyelvük kezdetleges, önmagukról harmadik személyben beszélnek. Érzésviláguk nem mély. Az *imbecillis* gyermekeket meg lehet tanítani egyszerű kézimunkákra, ami alakít-

hatóságuknak egyik fő bizonyítéka. A *debilis* gyermek ismertető jele, hogy a nevelés hatása alatt kisebb-nagyobb haladást mutat és egyszerű kereseti pályákra alkalmassá tehető, a nélkül azonban, hogy az igazi szellemi művelődés színvonaláig fel tudna emelkedni. A debilisek örökre alatta maradnak a normális gyermeknek abban is, hogy értelmük, különösen ítéleteik fogyatékosak és ezért munkájuk is csak addig ér valamit, míg vezetőik irányítják. A könnyű debilitás gyakran ahhoz az embertípushoz vezet, kinek ügyetlensége és balfogásai miatt az életben „semmi sem sikerül” („*pecches ember*”); a helyes alkalmazkodás hiányának igazi oka ez esetben is az ítéletnek gyenge és fogyatékos volta szokott lenni. A debilisek és a teljesen normálisak csoportja között vannak még a *csupán hátramaradottak*, akik egyébként mindenben a normálisakhoz hasonlítanak, csupán az értelemnek egynémely megnyilvánulása jelentkezik náluk később, mint a rendes fejlődésű gyermekek átlagánál. E fejlődési elakadáson rendszeren nem nehéz segíteni, az ilyen gyermekek kellő nevelés mellett csakhamar utolérik kortársaikat.

12. Az ideges gyermek.

Az ideges gyermek ismertetőjelei.

Az ideges gyermek lelki képét megrajzolni nem könnyű feladat annak számára, aki az „idegesség” (neurózis) szóval szemben ellenszenvet érez s annak használatát lehetőség szerint kerülni kívánja. Sokan ugyanis azt találják, hogy a lélektani irodalomban, különösen a lélekelemzés (pszichoanalízis) néven ismert irányzat feltűnése óta több egymástól erősen elütő jelenségre egyformán alkalmazzák az „idegesség” elnevezését. Mégsem kerülhetjük el sem az „ideges gyermek” kifejezésének használatát, sem pedig azt a tünetcsoportot, amelyet ez az elnevezés jelölni szokott s amelyet mi is körülírunk és a nevelőknek figyelmébe ajánlunk. Mielőtt azonban

ezt tennők, meg kell ismerkednünk az idegesség általános fogalmával. A mai irodalomban az a felfogás alakult ki, hogy *idegességnek*, *neurózisnak* azt a lelki állapotot kell tekintenünk, mikor az emberi személyiség elveszíti rendes lelki *egyensúlyát* és mintegy két *részre szakad*, vagy belőle *egy rész* mintegy kiválik és *függetlenül, ön-működő életet él, értelmetlen és a valósággal többé-kevésbé ellentétes életet folytat* (pl. ilyen „részek” a kényszerképzetek, vagy félelmek, fóbiák, pl. a tériszony, stb.) és ez a rész mintegy megmerevedik. A lelki élet egyensúlya azon alapszik, hogy a személyiség ösztönös erőit, vágyait az értelem és az önuralom saját ellenőrzése alatt tartja; ha valamilyen megrázkódtatás ér bennünket, vagy nem tudjuk megoldani életkérdéseinket, vagy súlyos lelki összeütközéseinket, akkor könnyen megbomlik ez az egyensúly és könnyen elveszíthetjük uralmunkat ösztönös vágyaink és lelki tevékenységeink felett. Ilyenkor új lelki tevékenységek lépnek működésbe, melyeknek célja az eredeti egyensúly helyreállításában áll; ezeknek a tevékenységét látjuk az idegességekben (neurózisokban), ezek tehát többé-kevésbé szerencsés „kísérletek” a lelki egyensúlynak visszaállítására, és tág értelemben éppen őket szoktuk „lelki eredetű idegességeknek” nevezni (pszichoneurózisok). Az idegességeket jellemzi az is, hogy nemcsak kellemtelen életérzéssel járhatnak, hanem kellemesekkel is; vannak, akik „jól érzik” magukat az idegesség lelki állapotában, „beléje menekülnek”, — jóllehet az ideges ember mindig egy, a valósággal ellentétes, irreális világban él és életfeladataival nem tud kellőképpen leszámolni. Az ideges gyermek is ellentétben áll a normális és kiegyensúlyozott gyermekkel; nála is azt tapasztaljuk, hogy rendes életfeladatait valamilyen oknál fogva nem tudja helyesen és jól megoldani, s a környezet ingereire meg nem felelő módon válaszol. A gyermekkori idegességek is hasonlóak a felnőttek ú. n. „nagy idegességeihez”, melyeknek példáit fentebb említettük, de mégis van

egy az idetartozó irodalomban kialakult kép, amely az ideges gyermek viselkedésének egyes tüneteit a fentebbi általános meghatározáson belül is részletezi. Az ideges gyermekeknek ezen ismertetőjeleit a következőkben állapítják meg a szakemberek: az első az idegek *fokozottabb ingerlékenysége*, ehhez járul azoknak *csekélyebb teherbíróképessége*.

Az ideges gyermek túlságos érzékenységet mutat a külső világ rendes ingerei iránt is, minők a fény, a színek, a különböző zajok, szagok stb. Idegei mintegy „fölerősítve” szállítják ezen ingereket az agy központjába. E miatt az ideges gyermek hátrányban van egészséges társaival szemben, kik az iskolai élet egészséges larmáját és mozgalmasságát nemcsak jól elviselik, hanem azt egyenesen élvezik. Az ideges gyermekek azonkívül *gyors lelki tempójúak* szoktak lenni, azaz lelki folyamataik gyorsabban zajlanak le, mint az egészséges gyermekeké, gyorsabb felfogásúak, gyorsabban elkészülnek feladataikkal, mint az átlagos normális tanulók; ez is egyik oka annak, hogy a közös iskolai életbe nem tudnak jól behelyezkedni, a többiekkel együtt haladni. A mellett *gyorsabban ki is szoktak fáradni*: az idegesség egyik velejárója az is, hogy a gyermek indulatai is mintegy maguktól hirtelen felfokozódnak és nehezen csillapodnak le. Ezek a körülmények együttesen hatva, idézik elő az ideges gyermek türelmetlenségét, izgékonyosságát; várni nem tudnak és folytonos mozgolódásaikkal zavarják az iskolai munkát. Hozzájárul a mondottakhoz, hogy az ideges gyermekek rendszerint *rendetlenül táplálkoznak*, ha nem szabályozzuk cselekvéseiket és egyúttal *rossz alvók* is szoktak lenni; alvásuk nem mély és egyenletes, hanem gyakori felébredésektől, esetleg felriadásoktól van megszakítva, mert izgalmi állapotaik átnyúlnak az éjszakai pihenés idejébe is. Az ideges gyermekek sokkal többet és élénkebben *álmodnak*, mint egészséges társaik. A nyugtalan alvásból nem kelnek fel teljesen felüdülve, hanem szinte fáradtabb állapotban, mint ahogyan lefeküdtek. Az ideges gyermek rendszerint

ideges szülők társaságában él és vagy örökölte idegességét, vagy pedig kölcsönösen egymást teszik idegessé: a gyermek és környezete. Az iskolai életben az ideges gyermek rendszerint „tehetségesebbnek” tűnik fel, mint a lassúbb észjárású és mozgású átlagos növendékek, de a nehezebb lelki kiegyenlítődés és fokozottabb ingerlékenység, valamint nagyobb kifáradás miatt nem mutathat fel tehetségének megfelelő eredményeket. Az ideges gyermek sem a vidám, sem a szomorú *benyomások*at nem tudja jól elviselni és feldolgozni, inkább csak „elszenvedi” őket és nyomaikat esetleg hosszú időn keresztül is viseli (megtagadásra, perszeverációra való hajlam). A *cselekvések* különlegesen elváltoznak az ideges gyermekeknél: cselekvés módjai (reakciói) határozatlanok, hevesek, vagy megfordítva, nagyon is könnyedék, esetleg szívósak, kitartók; célválasztásai lehetnek kényelmesek, óvatosak, de lehetnek merészek is. Az ideges gyermek könnyen az önzés jellemző tüneteit is mutathatja, hiszen cselekvéseinek egyik fő sajátossága a könnyű kifáradás és kimerülés, ami természetesen rávezeti személyének túlzott óvására, és arra, hogy mindent *én* központú értékelésének szempontjából tekintsen.

Az idegesség okai.

A gyermekek idegességének okait és forrásait a lélek-tan a következőkben állapítja meg. Első az *átöröklés*, melynek pontos mértékét és gócait megállapítani eddigelő még nem sikerült ugyan, de hatását kétségszűn nem lehet. Az ideges szülők gyermekei azonban nemcsak az öröklési anyagban hoznak magukkal hajlamosságokat az idegesség különböző formáinak kifejlesztésére, hanem ki vannak téve a szülők idegesítő hatásainak is. Szinte elképzelhetetlen, hogy az ideges családi légkörben a gyermek ne váljék még idegesebbé, mint amennyire az öröklés őt előre meghatározta. Az *átöröklés* hatásai mellett azonban sokkal nagyobb fontosságot

kell tulajdonítanunk a környezet károsító ingereinek. A gyermekek legnagyobb része sokak nézete szerint éppen a társadalmi „érintkezési nehézségek” miatt válik idegessé, helyesebben az érintkezés „nehézségeit” már *következmények* gyanánt kell felfognunk, nem pedig az idegesség eredeti okozói gyanánt. Az érintkezési nehézségek ugyanis különböző mélyebb okok eredményei szoktak lenni. Ilyen pl. a *helytelen szoktatás*, még inkább egy-egy „rossz szokás” elleni szülői, vagy nevelői küzdelem, a „leszoktatás” valamilyen hibáról. Sok nevelő nem találja el a leszoktatásra a kellő eljárást s ezért vagy megerősíti a régi rossz szokást, vagy újabb, hibás és ideges reakciórendszert alapít meg a gyermekben. Ide tartozik a baj lelki lefolyásának helytelen magyaráztatása, ami miatt a gyermek öntudatosan is tovább folytatja az ideges viselkedésformát. Sokszor hibás az az eljárás is, ha a szülők igyekeznek „lelkére beszélni” a gyermeknek: ilyenkor az idegpályák csak még jobban járhatókká válnak, a cselekvés még könnyebben leperog, mert a fejtegetések és intelmek csak még jobban kidomborítják a „tilos” dolgok vonzó és felhívó jellegét. A környezetnek egyéb káros hatásai oly rendkívüli nagy számban vannak, hogy alig sorolhatók el, vagy foglalhatók össze valamely egységes csoportba.

Megemlítjük itt azokat a *nevelési hibákat*, amelyek előidézhetik az ideges viselkedéseket: ilyenek a kényeztetés és szigorúság, az ezekből eredő hiányok és túlzások, minők pl. az ijesztés, az igazságtalanságok, a megfélemlítés, a szokatlan és megrázkódtató (sokszzerű) élmények, a csalódás okozta megrendülések, lelki összeütközések és tusák, a gyermek jókedvét, önérdetét, állandó biztonságérzetét folytonosan zavaró hatások, az elhagyatottság érzését kiváltó életsors, vagy ellenkezően az önzést kifejlesztő helyzetek (az egyke gyermeknél), a korai kulturális élvezetek, vagy szellemi erőltetések, az iskola fegyelme és gondjai, a kellő testi mozgás és szabadság hiánya, lármás környezet, nyomor, nagy éhség, a gyermek lelki elhanyagolása, a különböző

lelki sebek, melyek testi sebekkel is együttjárhatnak. A lelki sebesülések között, melyek a gyermekeket idegessé teszik, külön helyet foglalnak el a gyermekkel történt nemi visszaélések és erőszakoskodások a felnőttek, vagy nagyobb társaik részéről.

Sokszor az idegesség legközelebbi okát a kellemetlen és kínos élményemlékek *elfojtásában* kell keresni. Az elfojtások váltják ki azután azokat a jellegzetes tüneteket és helytelen lereagálási módszereket, melyeket, mint az ideges gyermek jól megkülönböztethető ismertető jeleit, fentebb ismertettünk. Az erőszakos elfojtás részletezésével könnyen kimutathatjuk hatásait a gyermek egész cselekvésmódjára és viselkedésére. Ha a gyermek valamely kínos élményének (pl. vele történt nemi erőszakoskodásnak) emlékét tudatából minden áron száműzni, „elfelejteni” törekszik, akkor ez az elfojtás hátterbe szorítja az eredeti élményt, annak nyugtalanító erejét részben csökkenti ugyan, de megmarad bizonyos lelki nyugtalanság és kellemetlen hangulat, és ez minden más kellemetlen tudattárggyal összekapcsolódik és azokat még kellemetlenebbékké színezi. Ez az oka annak, hogy az ilyen gyermek sokszor „ok nélkül” heves indulatkitörésekbe, „szeszélyes” hangulatváltozásokba esik, ingerültté, vagy hisztériássá válik. Az elfojtott élmény ugyanis még nem szűnt meg az elfojtás következtében, hanem a tudat „alatt” tovább él és káros hatásait az egész személyiségre kiterjeszti.

Ideges állapotok.

Az ideges állapotok többfélék. Első helyen rendszerint az ideges félelmeket szokták a gyermekkor vizsgálói említeni. Némely ideges gyermek *álmában* él át nagy félelmeket s felijed alvásából az éberlét fel nem dolgozott, le nem reagált nyomasztó élményeinek hatása alatt. Néha az álmodott rémképek hatása alatt fel is kel ágyából és járkálni kezd, míg vagy fel nem ébred, vagy vissza nem tér fekvőhelyére (alvajárás). Az álombeli

félelmeknek a gyermek sem igazi okát nem ismeri, sem pedig azokat az alakokat nem ismeri fel, akiktől fél; sokszor reggelre kelve az egész álmot elfelejti. A megfigyelés azt mutatja, hogy a gyermek éjjeli, alvasközben átélt ijedelmek a nappali élményekből származnak: a tanító, az (esti) olvasmányok, az ijesztgetésből és mesékből ismert félelmes alakok, a gyermek büntudata (különösen az elfojtott nemi élmények miatt) szoktak az éjjeli félelmek előidézői és szereplői lenni.

A félelmek egy másik esetét „*várákózási félelemnek*“ („*drukkolásnak*“) nevezik az idegesség tanulmányozói. A várákózási félelem az ébrenlét alkalmával szokott jelentkezni, mégpedig a nehéznek érzett életfeladatok előtt, de sokszor örömdetes események is kiválthatják: általában mindaz, ami elé a gyermek nagy érzelmi feszültséggel tekint. Legtöbbször az iskolabajlás kezdetén figyelhetjük meg e félelem első jelentkezéseit olyan gyermekeknél, akik a környezet hatása alatt az iskolában valami rettegett és súlyos feladattal járó intézményt látnak, vagy akiket az iskolai élet súlyos nehézségek elé állít, sokszor a szülők aránytalan követelése miatt. Az idegesség ez esetben is világosan alkalmazkodási rendellenesség. Az iskolai félelmek hatására az ideges gyermek korábban felébred, mint kipihente volna magát, étvágytalan, evés és egyéb szükséges fiziológiai működések nélkül rohan az iskolába, ott fáradt és izgatott, nagy „*drukkokat*“ áll ki; ha a tanítás ideje balsikerek, pl. rossz felelés nélkül zajlott le, akkor kissé megnyugszik, de ha baleset érte, idegessége csak még jobban fokozódik.

A várákózási félelem sok *testi gátlást is okozhat*, vagy működési rendetlenséget; ezek jelentkeznek a beszédben (dadogás), a járásban, a vizeletben és a belek működésében, stb. A nevelés minden terén, de az iskolában különösen is nagy figyelmet kell szentelnünk a félelem és drukkolás jelenségeinek, nemcsak az ideges, hanem a rendes és egészséges gyermeknél is. Nagy igazság rejlik abban a megjegyzésben, hogy az ijesztést és

megfélemlítést legfőbb „nevelő“ eszköznek alkalmazó felnőttek voltaképpen saját magukról állítanak ki szégyenségi bizonyítványt. Ezzel az eljárásukkal bevallják, hogy nem értenek a neveléshez, mert maguk is gyenge-akaratúak és nem tudják parancsaikat a gyermekekkel más módon végrehajtatni, csak félelemmel. „Ha azt akarjátok, mondja egy francia tudós, hogy gyermekeitek ne legyenek félősek, ne tanítsátok meg őket magatok a félelemre.“

Az iskolai élet idegességi jelenségei között meg kell emlékezni a *fejfájásról* is, mégpedig annak arról a sajátos fajáról, amely legtöbbször az iskolai szellemi munkának, a túlterhelésnek hatására keletkezik. Az „iskolai fejfájásoknak“ rossz hírnevük van a nevelők között, mert ez az „iskolai betegség“ szerfelett gyanus és nem egyszer tettetés is lehet. A tettetés eseteit természetesen mi is beleszámítjuk a gyermek rendes eljárásmodjái közé, de nem mondhatunk minden egyes ily esetet kivétel nélkül tettetésnek, különösen, ha ideges gyermekről van szó. A valódi iskolai fejfájás ezeknél olykor szokott jelentkezni, ha rendkívül megerőltető feladatot kell megoldaniuk. E fejfájások ügye részben az orvos, részben a nevelők ügykörébe tartozik.

Az ideges jelenségek további csoportját az *ellenkezés* és *dacolás* alakjában fellépő idegességek alkotják. A normális gyermek is átesik a többé-kevésbé kikerülhetetlen „*dackorszakokon*“, melyeknek jelenségei nem tartoznak az ideges tünetek közé. Az ideges alapon keletkező dac azonban a rendestől lényegesen különbözik, mégpedig abban, hogy az ideges dacolás nem az akarás első viharos megnyilvánulása, hanem éppen ellenkezőleg a belső gyengeségnek és bizonytalanságnak rendellenes, „*álarcszerű*“ cselekvési lepergése. A gyenge és a csekélyebbértékűség érzésében szenvedő gyermek valamely fenyegető veszéllyel, például a nevelővel szemben szeretne biztonságba jutni, a veszélyből kimene-külni, és ehhez a gondolathoz görcsösen ragaszkodik, de érzi tehetetlenségét is: ezek az ideges dacolás össze-

tevői és megkülönböztető jegyei a rendes daccal szemben. Az idegesen dacos gyermek alapvető vonásai a csekélyebbértékűségi érzés és az erős önzés és a mindenáron való önérvényesítés. A gyengeség az oka annak, hogy az egész személy nem rendes úton, valódi munkával, az egész ember becsületes latbavetésével kíván sikert elérni, hanem álúton, álarc alá rejtőzve, s ez az álarc a gyenge esetében az erő megjátszása. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a csekélyebbértékűség érzésével — erre már fentebb is rámutattunk — gyakran az egészséges ember is védekezik, de nála sokkal gyakrabban az ideges gyermekek, kik könnyen felizgathatók, akik túlzottan érzékenyek s akiknek önérvényesítő vágya igen fejlett. Becsvágyuk ellentétbe sodorja őket életcéljaikkal, mert többet akarnak elérni, mint amennyire képesek. A hatás és következmény nem is marad el; ennek egyik formája éppen az ellenkezés és a dac a felnőttek követelményeivel szemben: a tanító kérdéseire kereken nem felelnek, pedig jól tudják a választ, és mindenben megtagadják az észszerű engedelmisséget.

A csekélyebbértékűségből eredhetnek még más ideges következmények is, minők a túlzott kompenzációk, az *elkeseredett visszavonulás* és meghátrálás, a *lemondás* a helyes cselekvésről és viselkedésről. A túlzott kompenzációnak kiváltó oka sokszor a nevelők helytelen figyelmeztetéseiben rejlik: ha a tanító pl. figyelmezteti a csekélyebbértékűség érzésében szenvedő tanulót gyenge teljesítményére, hogy ilyenformán felkeltse becsvágyát, azt érheti el könnyen, hogy az ideges gyermek túlzó és más téren eredményt adó kárpótlásokhoz folyamodik. Hasonló lelki helyzetet találunk azoknál az ideges gyermekeknél is, akik elkeseredésükben kitérnek és meghátrálnak az élet szükséges küzdelmei és erőfeszítései elől. A gyermek ilyenkor a passzív ellenállás bástyái mögé húzódik, vádat emel (hallgatagon is) a szülők ellen, kik nem szoktatták rá az erélyes küzdelemre, vagy a hazugságok, képmutatások rendszeréhez folyamodik, sőt hisztériás állapotokba is eshetik. Az el-

keseredettség és bosszúállás helyébe néha az egyszerű belenyugvás és lemondás is léphet, mely az előbbiektől főképen az enyhébb hangulatban különbözik: a gyermek legyőzi elkeseredését és észszerűbben, okosabban néz szembe a környezetnek s az életnek követelményeivel, velük bizonyos értelemben leszámol. Ez a leszámolás azonban nem az, amivel egy egészséges ember feldolgozza és megoldja a valóság problémáit, hanem más természetű: az ideges gyermek megelégszik saját gyengeségének bevallásával és a helyes megoldásokról való lemondással, és szerény, belátó, csendes magaviseletével törekszik kiérdemelni a szülők és nevelők szeretetét.

Az ideges gyermeknél megfigyelhető különös viselkedési mód, továbbá az úgynevezett „*lelki süketség*“ a parancsokkal szemben. Sokszor az ideges gyermekek felizgatott lelkiállapotban úgy belemerülnek egy-egy kellemes foglalkozásukba, pl. játékba, hogy semilyen felszólításra, parancsra nem reagálnak. Ha az ilyen gyermekek máskor rendesen viselkednek, akkor az izgalmi állapot okozta engedetlenséget nem szabad hibának minősíteni, hanem csak egyszerű lelki süketségnek, és napi-rendre kell térni a dolog felett és meg kell várni az izgalom lecsillapodását. Leghelytelenebb volna ilyen esetekben erőszakhoz és kényszerítéshez folyamodni.

Megemlítjük még az ideges gyermekek úgynevezett *tikjeit* is, azokat a kényszerítő tagmozgásokat, arcrándításokat, fintorokat, sírást, nevetést, stb., melyek szintén az ideges állapotnak közvetlen következményei és amelyeknek gyógyítása egyedül az orvosnak lehet a feladata.

A *kényszerképzetek* is hozzátartozhatnak végül az ideges gyermek lelki képéhez, de ezeket azok közé a lelki jelenségek közé kell soroznunk, melyek egyrészt szinte valamennyi tünetcsoportban előfordulhatnak, másrészt felismerésük a gyermekkorban a legnehezebb. Ennek legfeltűnőbb esetei az önkínzó kételkedés és az önvád, a túlzott szorgalom és lelkiismeretesség, bizonyos értelmetlen, szertartásos mozgások egymásutánjának pontos megtartása, a bacillusoktól, tértől való iszonyo-

dás (tériszony), a nemi élettel összefüggő téves képzetek (pl. ha egy gyermek azt hiszi, hogy ha egy férfi ránéz, vagy véletlenül könyökével súrolja, akkor teherbe esik), a mosdási kényszer és mások.

Serdüléskori idegesség.

A serdülőkor természetes kísérőjelensége az *idegesség* egyik sajátos formája, melyet természetes és szükségképi megjelenése miatt helyesen neveztek el „*életteni idegességnek*“. Mi ennek a serdüléskori idegességnek a lényege? E jelenséget ugyanabba a körbe kell helyeznünk, amelybe a gyermeki „ingerlékenység“ és a csecsemő „nyugtalan-sága“ is beletartozik. Mivel a serdülők idegrendszere érzékenyebb és ingerlékenyebb a rendesnél és rendkívül sok új benyomás rohamát kell kiállania, azért sok olyan tünetet mutat, amely az „idegességre“ emlékeztet; fő jellegzetessége a csekély ingerre való túlzottan erős visszahatás. Az általános ingerlékenység, mely a gyermekkor jellemzi, a serdülés korában éri el csúcspontját és idegességgé válik. Ez az életteni idegesség azonban egyáltalában nem lépi át a normális jelenségek körének határait; ahhoz, hogy kóros állapottá váljék, különleges hatásoknak kell még a természetes idegességhez hozzájárulniok. A *hisztéria* is a 13—14. életévekben lepi meg leginkább a serdülőket, de különleges serdüléskori jegyei nincsenek, kivéve a nemiség területéről jövő ingereket.

13. A hisztériás gyermek.

A „hisztéria“ értelmezése.

A *hisztéria* is azok közé a szavak közé tartozik, amelyek a régi görögök kora óta használatban vannak és sok jelentésváltozáson mentek keresztül, és egységes, jól körülhatárolt tünete sorozatot még ma sem jelentenek.

A *hisztériás* gyermeknek sincser ennek következtében olyan kialakult egyértelmű tünetképe, melyet

minden tudós egyértelműen elfogadott volna. Még kevésbé találunk ilyen összhangot a hisztériás viselkedések lélektani értelmezésében. Mindamellet a kérdés jelenlegi állásának megfelelően igyekszünk oly képet rajzolni a hisztériás gyermekről, amely lehetővé teszi a hisztéria felismerését és lehetővé teszi a gyermeknek az orvoshoz való irányítását. A hisztériás gyermek tüzetes megismerése (diagnózisa) és kezelése ugyanis *minden esetben orvosi feladat*. A hisztéria jelenségeinek tárgyalásában három mozzanatot emelünk ki: először a *testi tüneteket*, másodszor a külső hatásnak és a lelki válasznak *aránytalanságát*, harmadszor a hisztériát *lereagálási rövidzárlatnak* tüntetjük fel.

A hisztéria elsősorban a *testi mozgások* körében mutatkozó furcsa és rendellenes állapot. Egy hisztériás gyermek például atyját egyszer meg akarta ütni haragjában; az eset után elég erre gondolnia és karja heteken keresztül béna marad. Hasonló jelenség lehet például valamely végtagnak állandó ferde tartása, ütemes mozgatása, a reszkető kéz írás közben, a lélekzés zavarai, görcsök, egyes szervek és testrészek működésének kiesése, vagy gyengesége, testi érzékenység, a látás és hallás zavarai, fájdalmak, stb. Mindezek *lehetnek* hisztériás eredetűek, de csak akkor, ha közvetlenül valamely élményből származnak. A lelki folyamatok ez esetekben nekik meg nem felelő, rendellenes (abnormis) testi változásokat vonnak maguk után. Ezeket *könnyen* idézik elő és a hatás *tartós*, a tünetek néha egyenként, néha váltakozva és sorozatosan lépnek fel, és ha tudatosak is, semmiesetre sem szándékosak; az igazi hisztéria nem csalás, hanem csalódás. A hisztériás lelki alkat fő jellegzetességét sokan éppen abban látják, hogy bizonyos lelki állapotok szerfelett könnyen és gyorsan váltanak ki bizonyos testi (és lelki) zavarokat. Ehhez a fő tulajdonsághoz járulnak még a következő lelki jellegzetességek: a hisztériások tudata hajlamos az elhomályosulásra, vagy ájulásokra, öntudatlanságba-esésekre. A hisztériásoknál a tudat elsősorban arra való, hogy

azonnal kizárja a kellemetlen vagy fenyegető dolgok tudomásulvételét, és mintegy „vasfüggöny“ gyanánt szolgáljon az egyén önzésének védelmére. A hisztéria tünetsoportjához tartoznak továbbá beteges indulatkitörések, kellemetlen, rossz hangulatok, bosszúság, vagy ellenkezőleg: csapongó jókedv járnak együtt a hisztériás alkattal. Az önérvényesítés törekvése szintén feltűnő jelenségeket mutat a hisztériában; sok elméletíró szemében éppen az önérvényesítési törekvésnek társadalomellenes és önző, néha fantasztikus méreteket öltő túltengése adja a hisztéria legalapvetőbb mozzanatát. A hisztériás ezek szerint mindig többnek akar látszani és többet kíván átélni, mint amennyire valóban képes. A hisztériát sokan, különösen a tapasztalatlan nevelők hajlamosak egyszerűen képmutatásnak, csalásnak tartani. Valóban, számtalan átmenet képzelhető el a valódi hisztéria tudattalan öncsalása és a szándékos félrevezetés között; a valódi hisztériást azonban mindenkor jellemzi a családi szándék hiánya. Ha a hisztériás gyermek *tudatosan* esik is bele valamely ál-betegségbe, mégsem mondhatjuk ezt a mesterkedését *szándékosnak*. A franciák elméletei éppen ezért vezetik vissza a hisztériát a képzeletre, a hazudozás és mythomania hajlamára. Hogy ez a feltevés nem egészen állja meg a helyét, az abból is kiviláglik, hogy sok határozottan hazudozó és képzeletében gátolatlan egyént láthatunk, kinél nyoma sincs a hisztéria egyéb fontos mozzanatainak, sőt vannak a hisztériások között képzeletben nagyon szegényes egyének is. A hisztériás egyén lelki képéhez tartozik továbbá a könnyű befolyásolhatóság és önállótlanúság is, ezeken kívül még számos, sőt számtalan más tulajdonságot találunk egybegyűjtve az idevonatkozó irodalomban, melyek a hisztériának fogalmi képét nagyon szétfolyóvá tennék, ha mind bele akarnók foglalni leírásunkba.

A hisztéria igazi lényeges vonását nem is az elősorolt tünetekben találjuk meg, hanem a hisztériás *cselekvésnek lereagálódási jellegzetességében*. A cselekvés lévén az emberi személyiségnek legfontosabb lélektani

egysége, a hisztériás életformát is belőle kell értelmeznünk. A hisztériás egyén alaptörekvését mindenesetre a túlzó önérvényesítésben kell keresnünk, innen ered az a lelki feszültség, amely őt különös cselekvésekre és lereagálásokra vezeti. A hisztériás egyén sajátos lereagálási rendszert valósít meg, mely őt rendkívüli kielégülésekhez juttatja. Élénk és erős szükséglete, hogy feltűnjön, kitűnjön, mások figyelmét és részvétét magára irányítsa, vagy kellemetlen helyzetekből olcsó szerrel meneküljön, de úgy, hogy mások előtt el ne veszítse tekintélyét, vagy akaratlanul le ne leleplezze önmagát. Evégből különleges és öntudatlanul működő eljárásokhoz folyamodik; olyan mechanizmusokat, mozgási idegpályákat kapcsol be vagy ki öntudatlanul, vagy legalább is szándék nélkül, aminők a rendes egyénnek nem állanak rendelkezésére, pl. hatásvadászatból elájul, vitustáncszerű reszketésbe esik, vagy más hatásos viselkedésformát vesz fel. A hisztériás egyénnél innen származik az az állandóan visszatérő megfigyelés, mely kivrívó egyenlőtlenséget talál az őt érő külső hatás és a visszahatás között. A hisztériások nem tudják a rájuk ható ingereket rendszeren feldolgozni és megemésztetni, nem tudják az élet nehézségeit normálisan megoldani, hanem visszariadva a harctól, a gyengébbek fegyvereit választják: kibújnak a nehézségek alól és látszatmegoldásokat választanak. Nem tudják a megfelelő eszközökkel a benyomásokat és nehézségeket rendszeren feldolgozni és maradéktalanul lereagálni, rendkívülieket választanak, mégpedig öntudatlanul, vagy legalább is szándéktalanul. Felhívó jellegekkel bírnak számukra a részvételtől, védekező, a személyük súlyát egyidőre biztosító betegségek, bénulások s más hasonló jelenségek. Ezeket működésbe hozva lereagálják kínzó feszültségeiket és pótló kielégüléshez jutnak a normális élet egészséges tárgyilagossági kielégülései helyett.

A hisztériások egyik fő sajátossága és a beteges lereagálás alapja az tehát, hogy ingereiket és élményeiket nem tudják rendszeren feldolgozni és megemésztetni; nem

tudnak velük igazában leszámolni. Ha egészséges gyermekeket valamilyen lelki megrázkódtatás, lelki sebesülés ér, a rendes emlékezet vagy rendes lereagálás csakhamar visszaállítja lelki egyensúlyukat és biztosítja a szükséges „feledést“, vagy pedig a gyermeket egy „tapasztalattal“ gazdagítja. A hisztériás gyermek ezt nem tudja és azért a lelki sérülés emlékét feldolgozatlanul a tudat alá szorítja, elfojtja; a hisztériások sokszor benépesítik tudatalatti lelki életüket ily elfojtásból eredő érzelmes képzetegyüttesekkel, vagyis komplexekkel. A komplexek adják azokat a titkos erőket, amelyek aztán alkalomadtán működésbe hozzák a betegségtünetek kiváltó műveleteit. Ezek a műveletek, ezek a különleges cselekvés- és folyamatsorozatok lényegükben védekező jellegűek, a hisztériás egyén önző és rendellenes védelmét szolgálják.

Alkat és környezeti hatás.

A hisztéria jelenségeinek értelmezésében és gyógyításában két mozzanatra kell ügyelnünk. Az első, hogy sok esetben a *hisztériás személyiségi alkat* valószínűen örökölheto és ezért a születéssel adott sajátság, mely a hasonló alkatú szülöktől való leszármazásból ered. A második szempont az, hogy a gyermekek hisztériás viselkedése még több esetben világosan a *környezet* káros hatásaira vezetheto vissza. Minthogy a hisztériának leglényegesebb sajátossága a rövidzárlatszerű lereagálás és a benyomásokat messze túlszárnyaló viselkedésválasz, azért könnyen értheto, hogy a lélektudósok annak kiváltó okait általában a gyermekek környezeti hatásaiban keresik. A gyermekkori hisztéria nem annyira a betegségekbe való „menekülés“ jellegét viseli magán, mint inkább a *környezettel való összeütközés és harc* ismertetőjeleit. A menekülés már inkább a felnőtt cselekvési formája, azé, aki már belekóstolt az élettél való küzdelembe és abban a rövidebbet húzta. A gyermekkor az élettél vívott küzdelem első szakasza, az első össze-

ütközések kora; és ha a gyermek nem elég erős, vagy alkalmas arra, hogy a küzdelemből győztesen kerüljön ki, csak akkor sajátítja el a hisztériás lereagálási formát és válik rendellenessé. Az ifjúkorban inkább a menekülési és védekezési jelleg válik szembeötlővé a hisztériában; a gyermekkorban pedig inkább az önző törekvés, hogy a gyermek érdekessé váljék, a környezet védelmét és részvétét a maga számára kierőszakolja.

A *káros környezeti hatásokat* a következőkben foglalhatjuk össze: a környezet túlzásaitól és fenyegetéseitől kiváltott ijedelmek, félelmek, rossz lelkiismeret, a túlszigorú nevelés, a hisztériás szülők, kiknek állandó légkörében él a gyermek, stb. A hisztériának korai felismerése nem annyira a nevelők feladata, mint inkább az orvosé. Abban azonban a nevelőknek és a szülőknek is tájékozottaknak kell lenniök, mikor szokott a leggyakrabban fellépni a hisztéria veszélye a gyermekkorban. Tudjuk, hogy ilyen veszedelemnek különösen a 4. év körül van a gyermek kitéve, a hisztéria korábbi első jelentkezéséről nem tudunk. A 6—7. életévek, tehát éppen az iskolabajárás kezdete, továbbá a tizenhárom-tizennégy évek, vagyis a nemi élmények jelentkezésének ideje mutatkoznak a hisztéria kialakulására a legfogékonyabbaknak. Ez nagyon könnyen megértheto abból, hogy ezekben az években halmozódnak fel a gyermek lelki nehézségei, új feladataik és a velük való küzdelem. A *leányoknak a hisztériára való hajlama* sokkal erősebb a kilencedik évtől kezdve, mint a fiúknál; a tizenharmadik életév körül a hisztériás hajlamú leányok száma kb. kétszer annyira tehető, mint a fiúké.

14. Az ideges és hisztériás gyermek neveléséről.

Az idegesek.

Felmerül a kérdés, mit és mennyit kell tudniok a *nevelőknek* mindazokról a jelenségekről, melyeket az „ideges gyermek“ neve alatt foglalunk össze és mily

szerepet vállalhatnak a nevelők az ideges gyermek lelki gyógyításában? Legelőször is ugyanazt a fontos megállapítást kell tennünk e helyen is, mint amit a hisztériánál tettünk: mind a baj felismerése (diagnózisa), mind pedig annak gyógyítása (lelki terápiája) elsősorban az orvos hatáskörébe tartozik. Az idegesség felismerése ugyanis különleges szaktudást kíván, mert az idegesség nem egyszerű, hanem rendkívül bonyolult jelenség és számos átmenet képzelhető el az ideges és az egészséges, továbbá hisztériás gyermek lelki képei között. A bajok megállapítása tehát úgynevezett „*differenciális diagnózist*“, tüzetes és részletes megállapításokat követel, melyhez különleges iskolázottság nélkül vakmerőség volna hozzáfogni. A jó nevelők és szülők szerepének azonban arra mégis ki kell terjednie, hogy gondos megfigyeléssel és idejekorán összegezzék a gyermek feltűnő viselkedéseit, és azokat a normális gyermek különösségeitől s hibáitól meg tudják különböztetni. A gyógyító eljárásokban is az orvost illeti a döntő szó, a nevelők azonban sokban segítséget nyújthatnak az orvosnak bölcs együttműködésükkel. Éppen ezért nem felesleges, ha összefoglaló áttekintést adunk az ideges gyermek lelki gymódjának főbb eszközeiről. Az ide tartozó eszméket a következő gyakorlati szabályokba foglalhatjuk: A nevelésnek, hacsak lehetséges, meg kell előznie az alkati idegesség kifejlődését. Tünetkezelés helyett a bajok okaira és forrásaira kell a főfigyelmet fordítani. Mivel az idegesség lényege a rendestől eltérő cselekvésfolyamatban rejlik, azért a gyógyításnak e folyamat egészét és annak egyes rendellenes pontjait kell megragadnia. A cselekvésfolyamatot a személy egészébe beágyazva kell tekinteni. A negatív eljárások mellett és azokon túl főképen a pozitív ráhatásokra kell törekedni. Lássuk ezeknek az elveknek gyakorlati alkalmazását!

A gyermek idegességét a helyes testi neveléssel és fizikai munkával lehet legjobban megelőzni. A testi munka és a testgyakorlás ugyanis nem csupán a test

általános egészségét mozdítja elő, hanem a cselekvések lélektana szempontjából nézve is rendkívül hasznos. Cselekvéseink természetes lefolyásának ugyanis egyik leglényegesebb mozzanata a siker, s benne a kielégülés. Tudjuk, hogy az ideges gyermek cselekvéseiben sokszor éppen a sikerek pontján vannak hiányok és rendellenességek: a lehetetlen életcélok, önző becsvágyak okvetlenül sikertelenné teszik a rájuk irányuló cselekvést. A sikertelenség aztán pótkielégítéseket, kompenzációs túlzásokat, az egész egyéniségnek lázadását, vagy félelmét, stb. vonja maga után. Hogy ezektől az ideges gyermeket mentesítsük, sikerekhez kell őt segítenünk. Sikerek nélkül nincs normális cselekvés, nincs egészséges gyermek. Már pedig a testi munkában, sportban érhet el a gyermek megfelelő sikereket. Az elért sikerek lelki visszahatása aztán megmutatkozik a gyermek önértetének, önbizalmának határozott emelkedésében is. A testgyakorlatok egyéb kedvező hatásai még a következők: a (ritmikus) torna egyenletes időbeosztást és önmérséklést követel, megakadályozza a felesleges beszélgetéseket, elvonja a gyermek figyelmét a saját magával való foglalkozástól.

Hasonlót mondhatunk a helyes mértékben előírányzott szellemi munkáról is. Sok sikertelenség onnan származik, hogy az iskolai feladatok erősen túlszárnyalják az ideges gyermek munkaképességét s így az idegességét csak tovább fejlesztik és előmozdítják. Az ideges gyermek nevelésénél tehát rendkívüli fontossága van a rendestől különböző egyéni tanításnak, mely főképen arra törekszik, hogy a fáradékony és ingerlékeny gyermek neki megfelelő feladatokat kapjon és azokat sikeresen meg is oldja. Ha ez az eljárás rendszerré válik, akkor az ideges gyermek lassan abbahagyja rendellenes, pótló-cselekvésekre való irányulásait és beleszokik a szabályszerű cselekvésbe. A munkaiskolák, a cselekvés iskolái ebből a szempontból is rendkívül nagy jelentőségűek és kiválóan alkalmasak az ideges gyermekek lelki helyreigazítására is.

Ugyancsak az idegesség mellőzése, illetve az alkati idegesség kifejlődését megelőzni hivatott eljárás a gyermek *általános lelki edzése* is. A lelki edzés kérdése szorosán összefügg a sikerekkel s ezeknek lélektani jelentőségével. Amilyen fontos, hogy a gyermeket jól megérdemelt sikerekhez juttassuk, éppoly súlyos esik latba az a másik követelmény, hogy a gyermeknek meg kell szoknia bizonyos sikertelenségeket is. Az egészséges lelki kifejlődésnek egyik alapfeltétele, hogy a gyermeknek nem szabad *minden vágyát* teljesíteni, hanem hozzá kell őt szoktatni a lemondáshoz is, továbbá ahhoz, hogy az élet voltaképpen állandó harcot jelent mindenféle nehézségekkel és feladatokkal; ezekkel meg kell birkózni, előlük nem szabad gyáván megfutamodni. Minden harc azzal jár, hogy a küzdelemben sebeket adunk és sebeket kapunk; a fájdalmakat el kell tudnunk viselni, ha nem akarunk elbukni. Az ideges gyermek egyik fő jellegzetessége éppen abban van, hogy ez a kiegyenlítő, leszámoló, jól feldolgozó lelki mechanizmus nála hiányos, vagy egyáltalában nem tevékeny. Ha az ideges kis gyermeket már jókor arra szoktatjuk, hogy apró fájdalmait (pl. elesés, ütődés, sebesülés, vágyainak megtagadása, stb.) sírás nélkül elviselje, maguktól értetődő megpróbáltatásoknak tekintse, akkor helyes útra tereljük helytelennek induló reakcióit. Ez a szoktatás azonban nem mehet végbe az értelem síkján, hanem csak egyszerű cselekedtetéssel. Ha valahol, akkor főképpen az ideges gyermeknél nincs helyük az úgynevezett erkölcsi prédikációknak, észszerű meggyőzéseknek, logikai okoskodásoknak. Az ideges gyermeknél ugyanis nem az értelem működésében rejlik a baj, hanem másutt, a le reagálódás és alkalmazkodás rendellenességeiben, az érzelmességben, az énközpontú egyoldalúságban, stb. Ezekre azonban a tisztán értelmi síkon mozgó okoskodások még nem hatnak. Az ideges gyermek pl. nem tudja feldolgozni magában valamely megrázó sérülés hatásait és elfojtja annak feltörő emlékét, majd általános nyugtalanságba esik; vajjon eredményre vezethet-e az

ilyen gyermeknél az az erkölcsi buzdító beszéd, melynek tartalma „aki nem javul meg és nem alkalmazkodik a társadalom törvényeihez, az börtönben fejezi be életét”. A kimerült és ideggyenge gyermek nyugtalanná, dacossá válik; vajjon meggyógyíthatjuk-e azzal, hogy okos fejtegetésekbe bocsátkozunk s őt értelmi úton meggyőzzük viselkedésének helytelenségéről? A helyes alkalmazkodás előmozdítása és az ideges bajok megelőzése nem a logikai vagy erkölcsi meggyőzés útján történik, hanem *sugalmazó* (szuggesztív) *hatások* útján. Ezt az elvet az ideges gyermekek lelki edzésénél is érvényesíteni kell. Az edzés elve általában a legfontosabb irányítást nyújtja mind az idegesség megelőzésében, mind pedig annak leküzdésében. Az edzésnek azonban, hogy célját megvalósíthassa, egyaránt távol kell magát tartania az elpuhító kényeztetésnek és az erőszakosságnak a végleteitől.

A munkán és a lelki edzésen, tehát a megelőzésen kívül a nevelők *segítő beavatkozásaira* is állandóan szükség van az ideges gyermek életében, különösen mikor a gyermek iskolai teljesítményeiben hátramarad, mikor tanulótársainak közösségébe nem tud beilleszkedni, vagy amikor félelmi idegességeit egymaga nem tudja legyőzni. A nevelőknek ily segítségnyújtáshoz nagy beleérzésre és finom tapintatosságra van szükségük az idegességre vonatkozó alapos tudományon kívül. Ez a beleérzés fogja megsúgni, mikor kell a gyermek szellemi munkájába üdítő *szüneteket* közbeiktatni és hogyan kell a gyermeket irányítani, hogy a pihenés valóban felüdülését szolgálja; komoly figyelmi összpontosítást kívánó torna erre a célra pl. kevésbé alkalmas. A gondos nevelő tudja azt is, hogy az egyébként kellemes lelki izgalmmal járó játék sem felel meg a valódi üdülés céljának. Ha a gyermek az idegeinek kimerültsége vagy végzett munkája következtében rossz hangulatú, akkor ennek a hangulatnak megváltoztatására kell törekedni. Nem könnyű feladat az ideges gyermeknek társas beilleszkedését helyes útra terelni.

Az ideges gyermek ugyanis éppen a helyes alkalmazkodás és önálló viselkedés egyensúlyát nem tudja megvalósítani, s ezen a téren a következő jellegzetes nehézségekkel küzd. Mivel az egészséges gyermeknél gyengébb és azok teljesítményeit utánozni nem tudja, egészséges és durvább vetélkedéseikben és veszekedéseikben mindig a rövidebbet húzza, csekélyebbértékűségi érzések vesznek erőt rajta, sértve és mellőzve érzi magát, bánkodva visszahúzódik és magános, kiközösített gyermekké válik. Ez a *lelki magányosság és féltékenység* különböző hibás leereagálások forrásává lesz lelkében: innen erednek az ideges gyermeknek sokszor felpanaszolt hajlamai a hazugságra, cselszövésre, a gúnyolódásra és bosszúállásokra. A lélektan rámutat arra, hogy az ilyen eljárások mind a gyengébbek fegyverei szoktak lenni, melyekkel valamiképp vissza akarja vívni elvesztett önértékét és önérvényesítését. Az egészséges embernek ezekre nincs szüksége. Az ideges gyermek „szerepjátzóvá” válik; lelki erőit nem a valódi társas életre alkalmazza, hanem arra, hogy álúton nyugalmat és barátságot leljen és így jusson a többiekkel egyenlő érvényesüléshez. Gyakori eset továbbá az ideges gyermeknek méltatlan megalázkodása is, mellyel az erősebb és zsarnoki társának teljesen és feltétel nélkül kiszolgáltatja magát.

Mindezek a téves viselkedésformák abból a lelki erőfeszítésből származnak, hogy a gyermek a többiek egyenlő értékű társának rangjára küzdje fel magát és így hamis kielégülés-pótlásokhoz jusson. Mihelyt a nevelők észreveszik, hogy az ideges gyermek cselekvésfolyamatában hol rejtőzik a fájópont, hol van az „Achilles-sarok”, segítő tevékenységüket oda kell irányítaniok. Ez esetben a lelki feszültség leereagálásra, a hamis pótló kielégülésre kell rátapintani és azt *valódi kielégülésekkel* kell helyettesíteni. Ez úgy válik lehetségessé, hogy a nevelők lesznek a gyermek valódi „társai”, ők nyújtanak alkalmat neki, hogy a közös tevékenységben érvényesüljön, hogy bánatát és haragját az ő keblükön

sírja ki, velük bizalmas viszonyban lehessen és elpanaszolhassa nekik sérelmeit, hogy előttük feltáruljon ön-bizalma és önérzete a velük való érintkezésben megerősödjön. Az alkalmazkodás fogyatékosága, a társakkal való kapcsolat, érintkezés hiánya ilyenformán megenyhül és a gyermek cselekvésfolyamata egyensúlyba billen. A nevelők azonban akkor, mikor így segítséget nyújtanak a gyenge és ingadozó gyermeknek, természetesen tudatában vannak, hogy a helyes alkalmazkodás és társas élet felé segítségükkel csak az első lépés megtételére ösztönözték növendéküket, a lelki cselekvési egészségnek elérésére az út másik fele még hátra van.

Ha nem akarunk fél munkát végezni, akkor nem elégedhetünk meg a gyermek lelki feszültségeinek levezetésével, hanem az is szükséges még, hogy kiemeljük a gyermeket önzéséből is. Az ideges gyermek éppen gyengesége miatt és csekélyebbértékűségi alapérzésének következtében szinte szükségképpen önző, én-központú egyéniséggé válik. Azonkívül tehát, hogy az erősebb társak között el nem ért kellő helyzetét a nevelő saját szeretetével kárpótolja, törekednie kell, hogy a gyermek a rendes és normális társas kapcsolatokat is felvegye. Ha a gyermek csak a „nevelő” szeretetét élvezi, és csak azzal vigasztalódik, önzése még jobban megerősödhet. Lassan vissza kell tehát őt vezetni a többi gyermek egyenrangú társaságába, rá kell vezetni a barátkozás, pajtasság, az igazmondás és egyenes viselkedésnek útjára, a társak között való élet alapfeltételeire, a jogérzésre, megbízhatóságra, a vidám, önmagát visszatarthatás nélkül átadó életnek síkjára. Hogy ez nem könnyű feladat, világos dolog, de a nevelőnek mindent meg kell kísérelnie, hogy az idegesség okozta borús, csekélyebbértékűségi alapbeállítódást legyőzze. A valószínűleg jobb út itt is a sikerekhez juttatásban van: ha az ideges gyermek az erősebbek és durvábbak között is helyelközzel sikeres szerepet játszhat, akkor egy-egy fokkal feljebb jutott az egészségessé válás meredek útján. Sajnos, sok ideges gyermek még ily nevelés mellett is élete

végéig viselni fogja a szerencsétlen első lélekalakulás terheit.

Mily eljárások ajánlatosak az *ideges félelmek* elleni küzdelemben? ez a további kérdésünk. Ami a gyermek éjszakai félelmeit és felijedéseit illeti, helytelen dolog volna a gyermek előtt ezeknek nagy fontosságot tulajdonítani. Ha a gyermek észreveszi, mily aggodalommal tölti el a szülőket bármily valódi, vagy látszólagos bajjal, azonnal hajlama támadt ezt a helyzetet a saját javára hasznosítani. Így válnak még az egészséges gyerekek is sokszor a szülők valódi zsarnokaivá. A nevelésnek egyik alapelve a felnőttek nyugodt és egyenletes viselkedését követeli meg, különösen az ideges gyermekkel szemben. Ha a gyermek azt látja, hogy betegségeivel, bajaival nem kelt különösebb érdeklődést, akkor azok jelentősége az ő szemében is alászáll. Fontos az is, hogy a félős gyermeket ne kényeztessék a szülők pl. azzal, hogy lámpát égetnek alvóhelyén, altatgatják, mellette tartózkodnak, míg elalszik, vagy őt éjjelre magukhoz veszik; ezek tüneti kezelések és elkényeztetésre vezetnek; ezek helyett inkább a baj okára kell figyelmet fordítani és esetleges környezeti változásokkal kell kísérletet tenni (pl. a gyermeket más fekvőhelyre, más szobába vinni stb.).

Az *iskolai félelem* (drukk) és általában a *várákózási félelmek* leküzdésében elsősorban az orvos tanácsának kell irányadónak lenni. Ezen túl a nevelő ezekben az esetekben a már ismertett alapgondolat szerint jár el: megkeresi a cselekvésfolyamat kritikus pontjait és azokon igyekszik segíteni. Az ideges gyermeknél, de a rendszernél is a várákózási (iskolai) félelmek oka a gyengeség érzése és a bizonytalanság lévén, ezeket kell a viselkedésfolyamatból kirekeszteni. Elsősorban a gyermek önértetét és biztonságérzetét törekedjünk felfokozni. Ez úgy történik, hogy bebizonyítjuk: feladatait valóban meg tudja oldani, hogy nem gyenge és értéktelen ő sem, hanem egyenlőértékű más gyermekekkel. Nem gúnyoljuk, tréfát nem űzünk vele, hanem jóindulattal komo-

lyan vesszük erőfeszítéseit. Bizalmat keltünk benne magunk és önmaga iránt, azzal, hogy bízunk benne. Azokat a helyzeteket, melyekben félni szokott, vele együtt elemezzük, megbeszéljük; ez az a pont, hol az értelmes meggyőzésnek helye van még az ideges gyermekeknél is. Általános jó hangulat, derűlátó bizakodás légkörében tartjuk a gyermeket és elszoktatjuk attól, hogy a közben előforduló esetleges sikertelenségeket leverő érzéssel vegye tudomásul. A nevelőnek ilyen helyzetekben főképen vidám hangulatot keltő, friss vérmérsékletre és türelemre van szüksége. Az úgynevezett túlszigorú, vasvesszővel kormányzó, folyton gáncsoskodó és korholó nevelő már a normális gyermekekre is rossz hatással van, az idegesekre pedig különösképen romboló hatású.

Az ideges gyermekek nevelésénél utolsó helyen megemlíthetjük a sokszor kitűnő eredménnyel járó *környezetváltoztatás* eszközt is. Itt azonban súlyos tévedések áldozatává lehetnek azok a szülők, akik ideges gyermeket oly intézetbe kívánják juttatni, ahol más ideges gyermekekkel kell együtt élnie. Amilyen fontos, hogy a gyermeknek kellő lelki környezete legyen a testvérek között, akik nélkül lényeges hiányok maradnak még a legjobban nevelt gyermek lelkében is, épp olyan fontos az is, hogy az ideges gyermeket ne tegyük ki hasonló gyermekek hatásainak. Az ilyen környezet egyenesen végzetes lehet a gyermek további fejlődésére és a legnagyobb károsodásokkal járhat. A helyes környezetváltozás csak egyféleképpen képzelhető el: az ideges gyermeket más családba kell helyezni, hol egyenlőkorú, egészséges gyermekek között, gondos felügyelet mellett élhet és lassan kigyógyulhat lelki fogyatkozásaiból. Csak a családi élet lehet az a szerves egység, az a testi-lelki környezet, amely az emberi alaptermészetnek összes erőit egyensúlyban tudja tartani, a lélek összes képességeit és törekvéseit szinte öntudatlan természetességgel tudja kibontani és a teljes, egészséges magasfokú és összhangzatos életet biztosítani.

A hisztéria lelki kezelésének és gyógyításának szintén nyomban a baj felismerésével meg kell kezdődnie; az elhanyagolás nagy veszedelmeket rejt magában. Hogy sok gyermek egész életén keresztül viseli a hisztéria terhét, annak oka éppen a baj késői vagy hiányos gyógykezelésében rejlik. Az ilyen gyermekek prognózisa, vagyis a hisztéria jövő alakulását illető lélektani jóslás rendszerint kedvezőtlen: a hisztéria maradványait megtartó gyermekek sohasem lesznek olyan társas lények, mint az egészségesek, a nehezen nevelhetők jelentős csoportját alkotják, későbbi életükön is folytonosan áttörnek a hisztéria nyomai, különösen, ha nehéz helyzetbe kerülnek, önzők, uralomravágók lesznek, kik cselszövással, mások becsúszásával, hazugsággal (a gyöngék fegyvereivel) küzdenek életcéljaikért, vagy tehetetlenül meghátrálnak a szükséges harc elől. Természetesen az ily kedvezőtlen jóslat csak azokra a gyermekekre vonatkozik, akik a hisztéria súlyos sebeiben vergődnek; ha a lelki sérülések nem ily nagyfokúak és számosak, akkor a gyógyulásra megvan a reménység. Általában a gyermekkori hisztéria, e baj legkiválóbb szakértői szerint, nem végérvényes s ezért gyógyítható.

A hisztériás gyermekek *gyógyítónevelése* ma már sok módszerrel rendelkezik, melyek azonban még nem állták ki egyformán az idő, a tapasztalatok és a bírálatok tűzpróbáját. A módszereket két csoportba oszthatjuk, az elsőbe tartoznak a házi és családi eljárások, a másikba az iskola gyógyító ráhatásai. Hangsúlyoznunk kell természetesen mind a két esetben, hogy kérni kell az orvosnak a gyógykezelésre vonatkozó véleményét, és hogy minden gyermek gyógyítását egészen egyéni és konkrét eset módjára kell orvosolni. A családi környezet gyógyító ráhatásai közül első helyen említhetjük a környezetváltozást, a gyermek áthelyezését olyan új környezetbe, melyben nincsenek meg a régiek hibái és káros ingerei; az új környezetnek továbbá olyannak

kell lennie, amely kíméli és ápolja a beteg gyermek megrendült lelki működését. Ebben a követelményben benne foglaltatik az is, hogy két túlzástól kell óvakodnia a gyógyító nevelésnek a hisztériás gyermeknél: az egyik a túlzott szigor és a sokkhatásoknak némelyektől tévesen ajánlott módszere, a másik a túlságos elkényeztetés. A gyógyításnak az a célja, hogy a hibás lereagáló módszert, a rövidzárlati cselekvés rendszerét visszaigazítsa a cselekvés rendes, hiánytalan menetére. Ezért nem érhetünk célt azzal, ha a gyermekre keményen, erőlyesen ráparancsolunk, tőle gyors cselekvéseket kívánunk, abban a hitben, hogy így „nem marad ideje” rövidzárlati cselekvésre és normálisan teljesíti parancsait. Ez a módszer nem bizonyult célravezetőnek. De hasonlóan csütörtököt mondott a túlzott elkényeztetés is. A helyes középutat jelenti az az eljárás, amely a gyermek hisztériás visszahatásait „nem veszi észre”, nem veszi figyelembe, hanem úgy bánt vele, mintha rendes és egészséges volna. Ez a „pedagógiai magatartás” azonban szintén csak akkor éri el célját, ha nem csap át erkölcsprédikáló, barátságtalan ridegségbe, vagy kegyetlen szigorúságba.

Az iskola hatásai részint kedvezőtlenek, részint kedvezőek lehetnek a hisztériás tanuló lelki alakulására. Minden a gyermek egyéni lelki állapotától és a nevelő tapintatától függ. Az iskolának az a jó oldala, hogy a gyermek itt egységes fegyelmű közösség tagjának érzi magát és szinte észrevétlenül résztvesz a normális, szabályszerű tevékenységekben. Rossz hatással lehet azonban a hisztériás gyermekekre az iskola fegyelme és félelmet keltő szigora, a tanulók tömegfélelme és az a járványszerű „hisztériás reszketés”, amely az iskola számonkérő és büntető rendszeréből eredhet néha még olyankor is, mikor a tanítók bölcs mérséklettel működnek. A tanítók feladatai közé tartozik, hogy az esetleg jelenlévő hisztériás gyermekekre bizonyos tekintettel legyenek. Nehéz eldönteni általánosságban azt a kérdést, nem volna-e jobb a határozottan hisztériás alkatú

gyermeket a rendes osztálytanításból kivonni és őket külön csoportokban, vagy egyénenként nevelni. További különleges veszélyt rejt a hisztériás gyermekekre az osztálytanítás azért is, mert az osztály vagy csoport mindig olyan közösséget alkot, amely a gyermek önérvényesítő törekvésére nagy hatással van és a hisztériás gyermeket éppen a legkényesebb pontján ingerli; ez a feltűnni-vágyás, a figyelemnek és részvétnek illetéktelen magára irányítása. Az iskola kicsiny társadalma, melynek tagjai nagyon érzékenyek saját súlyukra és egymás véleményére. A hisztériás gyermek pedig, tudjuk, a társadalmi környezettől ejtett sebeket hordoz. Az iskolai élet új sebeket ejtethet vagy a régieket mélyítheti s azért a nevelőkben újra felmerülhet a kérdés: nem jobb- és hasznosabb-e a kétségtelenül hisztériás tanulókat elkülöníteni és különleges nevelésben részesíteni. Ha a nevelés mérsékelt eljárásokkal is eléri azt, hogy a hisztériás lereagálások helyébe a rendes és egészséges cselekvési folyamat lépjen, akkor célját elérte. A gyermek megtanulja, hogy a lelki mezejében addig mutatkozó tagadólagos felhívó jellegeket közömböseknek kezdje érezni és ne essék bele az első kedvőnek mutatkozó csábításba, amely működésbe hozza benne a betegség könnyenjáró öntudatlan gépezetét; ha látja, hogy pl. a hisztériás bénulás sem figyelmet, sem részvétet nem kelt, akkor a betegség elveszíti hatóerejét s a következő hasonló esetben már gyengébben vonzza s végül közömbösen hagyja. A gyógyulás ezzel már megkezdődött és nyitva áll az út a rendes cselekvés felé.

15. A gyermekkori nemi élet rendellenességei.

A nemi élet jelentősége.

A gyermekkori lelki egészségtanában külön fejezet illeti meg a gyermekek nemi életének kérdéseit; mily álláspontot foglaljon el velük szemben a nevelő, mily

értelemben kell beszélni a gyermekek „nemi neveléséről” és milyen módszerek felelnek meg legjobban a gyermek erkölcsös és egészséges nemi irányításának? A lelki egészségről szóló előző fejtegetéseinkben már többször érintettük ezt a kérdést, de amit a nemiség kérdéséről eddigelé mondtunk, egyáltalában nem meríti ki e kérdés minden vonatkozását, sőt még a leglényegesebbeket sem; a nemi élet mind a gyermekkorban, mind az ifjúkorban olyan nagy jelentőségű, hogy külön fejezetben kell tárgyalnunk, annyiival is inkább, mert a nemiséggel összefüggő tevékenységek a lelki életnek és az emberi (gyermeki) személyiségnek nagy, és viszonylagosan önálló tartományát alkotják.

Tévedés volna azonban azt hinni, amikor a gyermekek nemi életének fejlődését és nevelését külön is szóvá tesszük, hogy ugyanakkor ennek keltetésénél nagyobb jelentőséget tulajdonítunk, vagy egyenesen a lelki élet és a személyi fejlődés központjába helyezzük. Ebbe a helytelen felfogásba esett az az irányzat, amely általában minden lelki élményt és cselekvést egyetlen egy ősforrásra, tudniillik a nemi ösztönre, a *libidóra* vezetett vissza (a Freud-féle „lélekelemzés”). A lélektani tudomány utolsó négy évtizede meghozta ennek a túlzó tannak egészséges bírálatait, megdöntötte azt a világ-szemléletet, mely minden téren vallotta a nemi ösztön hatását és szerepét (pánszexualizmus) és kiszorította a nemi ösztönt arról a középponti helyről, hová azt a túlzók helyezték. Egyúttal azonban meggyőzte a kérdés tisztázása a neveléstudomány elmékedőit arról is, hogy a nemi élet jelenségei mellett nem szabad behúnyt szemmel elhaladni. A túlzások ugyanis minden irányban csak káros hatásúak lehetnek. A régebbi korok erkölcsi felháborodással néztek a gyermekkor és ifjúkor nemi életének jelenségeire és ildomtalanannak tartották azok emlegetését a gyóntatószéken, vagy az orvosi kezelésen kívül. Ma már úgy vélekedik minden józanul gondolkodó nevelő, hogy a nemi élet a gyermek fejlődésének rendkívül jelentős és fontos része s azt álszeméremből

elhanyagolni, vagy szégyenletes és gyűlöletes dolog címén a tudat alá szorítani bűn volna a gyermekkel szemben. A nemi élet jelentőségének és a lelki életben elfoglalt helyének túlzó értékelése azzal a jó visszahatással járt, hogy a nemi élet gyermekkori kérdései is megillető helyükre kerültek a nevelői gondolkodásban s a nevelők a két véglet között megtalálták a helyes középútát. Ezt az egyedül helyes középútát követjük az alább következő fejtegetésekben mi is, mikor a gyermekkor nemi életéről és annak nevelői irányításáról néhány szükséges és alapvető igazságot és elvet ismertetünk.

Gyermekkori szexualitás.

Az első kérdés: *van-e gyermekkori nemi élet* (szexualitás) és ha van, melyek annak *jelentkezései*? Hogy valódi és teljes értelemben vett nemiség a gyermekkorban még nem lehetséges, természetes és egyszerű igazság gyanánt mindenki elfogadja. Nyilvánvaló ez az igazság, ha tekintetbe vesszük, hogy az igazi nemi élet főtevékenysége, a gyermeknemzés csak a nemi érés (pubertás) beálltával lehetséges, a gyermekkorban azonban a nemi szervek és mirigyek fejletlensége következtében lehetetlen. A fiúknál lehetséges ugyan a gyermekkorban is az erekció, sőt nemi párosodást utánzó aktusok is előfordulhatnak iskolás fiúk és lányok között, ezek azonban nem egyformák a felnőttek hasonló cselekedeteivel és inkább utánzásból, vagy kíváncsiságból eredő hibáknak tekintendők. A gyermekkor a nemiségnek úgynevezett *lappangó állapota*, mely arra vár, hogy az egyén felserdüljön és akkor érvényesüljön a teremtés rendjében számára elrendelt módon. A nemiségnek ez a lappangó állapota a nemi szervek és belső elválasztású mirigyek fejletlenségében bírja magarázatát.

Tüzetesen meg kell azonban jelölnünk, mily lélektani mozzanatok töltik ki ezt a lappangó állapotú nemiséget. A „lélekelemző“ (pszichoanalitikai) irányzat ha-

tása alatt sokan azt a véleményt fejtették ki, hogy a *csecsemő* már születésekor magával hozza a nemi érzésnek, a „szerelemnek“ indulati reakcióit; ez a szerelmi érzés éppúgy veleszületett érzelmi reakció a gyermekben, mint pl. a félelem, vagy harag; egyiküket sem kell külön „megtanulnia“, hanem mindegyik érzés azonnal, „készen“ feltámad, mihelyt megfelelő inger éri a gyermek szervezetét. Ennek a véleménynek igazolására egyes amerikai lélekbúvárok megfigyelték a gyermek mesterségesen előidézett reakcióit, hogyan válaszol az úgynevezett „*nemileg érzékeny testfelületeket*“ („*erogén zónákat*“) érő ingerekre, minők a simogatás, stb. A kísérletezők azt találták, hogy már a csecsemőkorban is sajátlagos viselkedés-válaszokat ad a gyermek az említett helyzetekben: mosolyog, abbahagyja a sírást, a megelégedettség jeleit mutatja, karjait széttárja. Ezekből a jelekből azt következtették, hogy a csecsemő is fogékony a valódi nemi ingerek iránt és megfelelő nemi viselkedésekre is képes.

Ez a nézet azonban nem helytálló és lényeges helyreigazításokra szorul. Alaphibája abban van, hogy *nem tesz különbséget* a nemi szervek ingerlése és más testfelületek között, minők pl. az arc vagy az ajk. E két utóbbi testrész csak a későbbi fejlődés során, külön „tanulással“ (kondicionálással) válik csak nemileg érzékeny felületté akár a faj keretén belül, akár az egyes embernél; ezek ingerlése kezdetben egészen más természetű, mint a nemi szerveké. Az említett elmélet egyformának tekinti a kétféle ingereltetést és az összes „*erogén zónákat*“, aminek nincs kellőképpen igazolt alapja. Valódi nemi megnyilvánulásoknak csupán azokat tekintethetjük, melyek magukon a nemi szerveken figyelhetők meg; más, úgynevezett érzékeny zónákat nem szabad az elmélet kedvéért a nemiekkel egy nevezőre hozni.

Második nehézség gyanánt arra kell rámutatnunk, hogy a *kétféle ingerlés* a gyermekből csakugyan *egyforma reakciót* válthat ki, tudniillik mind a kettő a „*kellemesség*“, a „*megelégedettség*“ arckifejezéseivel és

kifejező mozgásaival járhat együtt. A kifejező mozgások hasonlóságából azonban még nem következtethetünk arra, hogy a kiváltó ingerek minden tekintetben egyformák, azaz hogy a gyermeknek minden érzelmes válasza a nemi ösztönnek megnyilvánulása. Éppen ezért a csecsemő nemi életét másképen kell értelmeznünk.

A csecsemőkortól kezdve, az egész gyermekkoron át, valóban észlelhetünk igazi nemi reakciókat, de a csecsemőkorban nagyon keveset. Ezek is csak meghatározott ingerek hatására jönnek létre; ily külső inger gyanánt a nemi szervek érintése szokott szolgálni, a belső ingerek a gyermek fiziológiai átalakulásaival függenek össze. Minden más inger, mely a gyermekkorban nemi érzeteket, válaszokat kelt (pl. a másik nem látása), már nem velünk született jellegű, hanem később szerzett és tanult hatással jár. Az úgynevezett érzékeny zónákat felfogásunk szerint jól meg kell ugyan különböztetni a valódi nemi jelenségektől, azt azonban hangsúlyoznunk kell, hogy ezek (arc, ajak, stb.) valóban különösen érzékenyek a gyengédségek iránt (pl. a simogatás, becézés), a nélkül azonban, hogy önmagunkban nemi természetűek lennének. A gyengédség kifejezései nagymértékben kifejleszthetők és előmozdíthatják a gyermeknek a szülőkhöz való érzelmes, de nem szexuális ragaszkodását, sőt mint látni fogjuk, e gyöngédségeknek veszélyes oldala is van: a túlságosan becézett és elkényeztetett gyermeket az életben csalódások érhetik éppen ezen a téren. Az érzékeny zónák reakciói is hamarosan kifejlődnek, ha a gyermeket rendszeresen szoktatják a gyengédségekre (csók, ölelés, cirógatás). Végül ki kell emelni azt a körülményt is, hogy az érzékeny zónák a gyermek születésekor és önmagukban véve nem szexuális jellegűek ugyan, de csakhamar azzá válhatnak már a gyermekkor folyamán is, az ifjúkortól fogva pedig szabályszerűen összekapcsolódnak a valódi nemi élet folyamataival.

A gyermekkor nemi életének második felöltő sajátossága az, hogy a nemi megnyilvánulások nem marad-

nak egyazon színvonalon, hanem hullámvonalat követnek és a gyermek életének izgalmi szakaszaiban élénken előtérbe lépnek. A nemi élet, bár „lappangó” a gyermekkorban, mégis hullámhegyeket és völgyeket mutat, ami bizonyára a gyermek testszerkezeti (fiziológiai) érési folyamataival függ össze. Ez az oka, hogy egyes lélek bűvárok „többszörös pubertásról”, azaz nemi éréstől beszélnek, jelezve ezzel, hogy ugyanaz a folyamat, mely a 12—13. életévtől fogva oly nyilvánvaló és feltűnő változásokkal jár az ifjú életében, nemcsak ekkor játszódik le, hanem — kevésbé nyílt módon — már a gyermekkorban is. Mint általában mindenütt, a nemi élet megnyilvánulásaiban is figyelembe kell vennünk a gyermekek egyéni, öröklésből eredő különbségeit.

Az első dackorszak a 3. életév körül, sokak véleménye szerint, ily izgalmi korszakot jelent a gyermek életében, amelynek mélyén új fiziológiai folyamatokat egyesek sejtene. A „dacolás”, e testi átváltozásoknak csupán egyik, de nem egyedüli külső megnyilvánulása, kifejeződései is vannak e folyamatnak, tudniillik a nemi jelleggel színeződő gyengédségek. Ezek a gyengédségek vagy a másik nem hasonlókorú személyeire irányulnak, vagy pedig a szülőkre; de e két esetet egymástól jól meg kell különböztetnünk. A 3—4 éves fiúk a dackorszak idején néha váratlan gyengédséget tanúsítanak hasonló korú kis leánykák iránt és megfordítva (csók), a nélkül, hogy szégyenérzetet éreznének, vagy tudatában volnának akár a gyengédség nemi színeződésének, akár pedig a „nem szabad” gondolata felmerülne elméjükben. Az izgalmi korszak lejártával a gyermekek nemi élete ismét a közömbösség állapotába megy át.

Hasonló korszak, mint az első dac ideje, jelentkezik az iskolabajáros megkezdésének idején, továbbá a 9. éves kor körül is. A 10—12. éves kor az úgynevezett „gyermekszerelmek” ideje; ilyenkor ártatlan, de meglepően mély érzelmek keletkezhetnek a különféle gyermekekben egymás iránt.

Kérdés, *miképpen kell értelmeznünk* a gyermekkor során megfigyelhető ezen gyöngédségeket? A kis gyermekek első gyöngédségei a dackorszak idején, úgylát-szik, a valódi, de öntudatlan nemi érésnek jelenségei, melyek átterjednek az érzékeny zónákra a nélkül, hogy a nemi szervekben izgalmat keltenének. Itt tehát különös átmeneti jelenségekről lehet szó. Hasonlóképpen szexuális szempontból nem teljesértékű érzelem a 6 vagy 10 éves gyermek „szerelme” sem, amelynek valószínűleg szintén a szervezet általános növése és még teljesen meg nem világított fiziológiai érésfolyamatai teszik alap-ját. A szülőkkel szemben mutatott gyengédségek kérdé-sében a pszichoanalízis teljesen a nemi élet álláspontjára helyezkedett és a fiúknak az anya, a leányoknak az apa iránt mutatott gyengédségeiben szexualitást, sőt féltékeny-séget látott (*Oedipus-komplex*). Ezt az értelmezést azonban a maga általánosságában bizvást túlzónak és igazolatlan-nak minősíthetjük, mert a tények és jelenségek másféle magyarázatot is megengednek, sőt ezt valószínűbbnek sejtetik. Minthogy ugyanis a gyermekkorban a szervezet fejletlensége miatt valódi nemi tevékenységekre és a nekik megfelelő teljes értékű lelki folyamatokra nem kerülhet sor, azért az Oedipus-komplexumot a gyer-mekkorban eleve valószínűtlennek tarthatjuk, mielőtt annak állítólagos „tudattalan” mechanizmusát tanul-mányoznánk. Egy amerikai lélekbűvár megjegyzése szerint az egész Oedipus-komplexumból csupán annyi a valóság, hogy nem annyira a gyermekek „szerelme-sek” szüleikbe, hanem inkább megfordítva, a szülők gyermekeikbe; és a túlzott gyengédségek, melyekben egy-egy gyermek részesül az ellenkező nemű szülő ré-széről, felkeltheti ugyan a gyermek „féltékenységet”, csakhogy ez nem „szerelemfáltás”, hanem csupán „sze-retetfáltás”, helyesebben: a gyengédségek féltése. Az el-kényeztetett és becézett gyermek attól tart ilyen ese-tekben, látva például a szülőknek egymásiránti gyen-gédséget, hogy ő most már elveszti a szeretetnek eddig

élvezett megnyilvánulásait; a féltékenységi tehát volta-kép nagyon is jól érthető gyengédségféltés, az önzés és az irigység vegyülete. Hogy éppen az ellenkező nemű szülőre irányul a „féltékenységi”, azt sem magyarázzák ma már tudattalan nemi ráirányulás eredményének. E különben sem általános jelenségnek az a természetes és egyszerű magyarázata, hogy a szülők általában haj-lamosak az ellenkező nemű gyermekek dédelgetésére és gyengédségekkel való elhalmozásra (kivétel talán csak az elsőszülött fiú). Szükségtelen tehát az Oedipus-komplex feltevéséhez folyamodni, mely maga után vonná azt a további feltevést is, hogy a gyermekkor minden érzelmi élménye a nemiség forrásából ered és táplálkozik.

Rossz szokások.

Vannak azonban a gyermekkorban olyan viselkedé-sei és cselekvései is, amelyeknek elhatárolása és értel-mezése nem olyan egyszerű, mint a fentebb említett jelenségeké. Ezek azok az *átmeneti jellegű* nemi cselek-vések, melyeket bátran hibáknak és rossz szokásoknak is nevezhetünk, valahányszor teljesen ösztönzésszerűek (impulzívok), gátoatlanok és a nevelők tudta nélkül, titokban folynak le. Ezeknek főforrása a *gyermekek kíváncsisága* szokott lenni, amely korán ráirányul akár az állatvilágnak, akár a szülőknek vagy más felnőttek-nek nemi életére és gyengédségeire. Ez a kíváncsiság összekapcsolódik az utánnás vágyával s így többé-kevésbé titkos nemi kísérletezésekre vezet. Ezeket a nagyobb gyermekeknél a határozottan „tilosnak”, a „bűnnek” tudata szokta kísérni, továbbá az ekkor már kifejlődőben levő szégyenérzés és szeméremérzés is. Egyes hibáknak, pl. az onania rossz szokásának a gyer-meki kíváncsiság mellett még más előidézője is szokott lenni, t. i. a kompenzáció s a benne talált kéjes izgalom. Általában minden meg nem engedett dolog különleges izgalmat szokott kelteni nemcsak a gyermekekben,

hanem a felnőttekben is, a „tiltott gyümölcsnek“ különös és sajátos „felhívó jellege“ van. A gyermekkori nemi csínytevések és próbálkozások azonban vonzás és élményszerűség tekintetében más cselekvéseket messze fölülmúlnak. Ez a körülmény is a mellett szól, hogy a nevelésben a nemi étellel szemben struccpolitikát űzni nem szabad. Ha a gyermeknek a nemiséggel összefüggő problémáit jelentékteleneknek tartjuk, vagy álszeméremből agyonhallgatjuk, akkor kiengedjük a nevelés hatásköréből a gyermek lelki alakulásának sokszor legdöntőbb fordulatait. A gyermekkori nemi életnek átmeneti alakjai és hibás tevékenységei a nevelők előtt nem ismeretlenek.

Tudásvágy, kíváncsiság.

Az iskoláskorban a gyermekek már kezdenek gondolkodni arról, honnan és hogyan születnek a csecsemők és mi az apa és anya szerepe a gyermek létrehozásában. Az iskolásgyermekek előtt a gólyamese általában elveszíti hitelét, bár vannak oly gyermekek is, kiket a szülők mesterséges és körmönfont óvatossággal, vagy esetleg a gyermekkel szemben érzett elfogultságból néha az iskoláskor végéig is tudatlanságban tudnak tartani az emberi élet keletkezése felől. Hogy ez az eljárás helyes-e vagy sem, arról később lesz szó. A valóság az, hogy az iskolásgyermekek, különösen a falusiak, hamarosan elvetik a gólyamesét és új magyarázat után kutatnak. Ez a fordulat teljesen érthető abból a dolgok valóságos mivoltára irányuló érdeklődésből, amely a második gyermekkort jellemzi és amely nem elégszik meg többé a világ jelenségeinek mesészerű és varázslatos magyarázatával. Ez a főoka annak, hogy körülbelül a 6. évtől kezdve az iskolásgyermekek kíváncsisága a nemi életnek előttük homályos területe felé fordul, annál is inkább, mert a nevelés már jókor kifejlesztette szeméremérzetüket és szégyenérzetüket a szexualitással és a vele szomszédosnak érzett cselekvésekkel szemben.

A gyermekek természetes kíváncsisága többféleképpen szokott kielégítő táplálékhoz jutni. Egyik utat a szülők és nevelők óvatos és nagy lelki műveltséget kívánó „felvilágosításai“ jelentik; ezekről az alábbiakban lesz bővebben szó. Amily értékes a szülői beavatkozás, olyan káros szokott lenni a gyermek kíváncsiságának kielégítése az (idősebb) társak részéről; hasonló veszedelem rejlik a csábításokban, vagy a szülők „utánzásában“ is, oly gyermekek részéről, akik gondatlan, vagy zsúfolt környezetben élve, megfigyeléseket tesznek a szülők házastársi életének bizalmas részleteiről. Különösen nagy tere nyílik a társak káros hatásának az iskolai életben. Az iskola az a hely, hol a „tapasztaltabb“ tanulók „felvilágosítják“ a mit sem, vagy alig valamit sejtőket, és kérkednek felsőbbrendűségükkkel, melyet a rejtelmes dolgok tudása számukra a többiek előtt biztosít. A legnagyobb tekintélyük azoknak szokott lenni, akik eldicsekszenek azzal, hogy ők ilyesmit már próbáltak is. Az előadás előtt, vagy az órák között a szünet, vagy az illemhely együttes látogatása különösen alkalmas szokott lenni nemi tárgyú megbeszélésekre, sőt cselekvésekre is. Ezért a tanulókat felügyelet nélkül sohasem szabad magukra hagyni. Különös veszélyben forognak az úgynevezett „utazó“ vagy „bejáró“ tanulók, akik a vasúti váróteremben való várakozás, az utazás körülményei és izgalmi és a nagyobb szabadságérzet miatt különösen ki vannak téve a nemi élet szabályozhatatlan csábításainak, s a felnőttek rossz példaadásának.

A nemi élet hibái az iskoláskorban.

A nemi cselekmények, melyek az iskoláskorban ilyen körülmények között történnek, kétfélék. Az egyik csoportba tartoznak az *egyedül*, vagy *egyneműek* közös társaságában előforduló, a másik csoportba pedig a *másneműekkel* elkövetett nemi visszaélések, illetőleg ilyen irányú kísérletek. Az egyedül elkövetett nemi eltévelyedések között első helyen áll az *önfertőzés* (onania,

újabbban ipsationnak is nevezik). Ennek gyakoriságára nézve az iskolai orvosoknak, nevelőknek és lelki vezetőknél általában az a nézete, hogy kevés gyermek akad, akinek életébe ez a hiba, vagy bűn teljesen ismeretlen volna. A gyermekkori kíváncsiság ugyanis oly általános és a társak hatása ebben a tekintetben oly nagymértékű, hogy a gyermekek jó része szinte kikerülhetetlenül bele-sodródik legalább is az alkalmi bűnözésbe. Az önfertőzés hibájának éppen ezen elterjedettsége és a kíváncsiságból eredő természete miatt sok lélekűbűvár nem is tekinti azt „bűnnek“, hanem mintegy a nemi önnevelés és gyakorlás előiskolájának, amely játékszerűen kísérletezik oly tevékenységgel, amely a későbbi életben komoly alakot fog ölteni. Ezt a felfogást természetesen nem tehetjük magunkévá, mert mind a keresztény erkölcsiséggel ellenkezik, mind pedig a gyermek lelki egészségének alapfeltételeivel. Ami különösen az utóbbi pontot illeti, tudjuk, hogy az önfertőzés sokszor nemcsak egyszerűen a kíváncsiság kielégítésére szolgál, hanem pótló kielégülésekre is: sok gyermek, aki az iskolában megrovásban részesül, aki nagy lelki izgalmakat él át, elkeseredését, vagy más lelki-feszültségét önfertőzéssel vezeti le.

A félelmi és nemi izgalom közeli rokonságát a lélektudomány pontosan kimutatta. Ha a gyermekek lelki egyensúlyát és egészségét gondozni kívánjuk, akkor erre a rossz szokásra is figyelemmel kell lennünk, s nem tarthatjuk azt mindenképen ártatlan játéknak, vagy szórakozásnak. A túlzottan szigorú nevelés, a gyermek jogtalan elnyomása, de az elkényeztetés is kiválthatják a gyermeki önfertőzést. A gyermeket „nem szeretik“ mások, akiktől gyöngédséget vár, tehát ő maga szerzi meg saját maga számára a hiányzó „gyöngédséget“, olyan úton-módon, ahogyan azt társaitól titokban tanulta. Ha kétségtelen is, hogy ez a rossz szokás az egészséges gyermek testi fejlődésében sokszor nem okoz zavart, ha igaz is, hogy az önfertőzés nem kelt, mert nem kelt-het valódi nemi izgalmat és érzéseket a gyermek

szervi fejletlenségénél fogva, mégis azt kell tartanunk, hogy az önfertőzés ellen a nevelőknek fel kell venniök a küzdelmet erkölcsi és egészségi okokból egyaránt. Ha ugyanis az önfertőzés kis mértékben nem jelent is érdemleges fizikai vagy idegrendszeri károsodást, nagyobb mértékben már bizonyosan veszedelmes a testi és idegrendszeri egészség tekintetében is. Azt a gyermeket, aki ennek a bűnnek rabja, s aki nagyon gyakran, talán naponként, áldozatául esik, könnyen megismerhetjük levertségéről, bűntudatáról, téves le-reagálási hajlamairól. A levertség és nyomott hangulat pedig a gyermek egész személyiségét hatalmába keríti, a gyermek lelki egyensúlyát megzavarja, tanulására, a szellemi munkájára károsan hat, éppúgy, mint bármilyen más szenvedély, mely az egyént rendes tevékenységeiben gátolja, megzavarja és más utakra téríti. Az önfertőzés hibájától mentes tanuló, ugyanazon körülmények között minden tekintetben magasabbrendű, kiegyensúlyozottabb és kedvezőbb benyomást keltő, mint az önfertőzésben vergődő. Hogy az önfertőzés ennek a megzavart lelki egyensúlynak előidézője, vagy következménye-e, az más kérdés, de a gyógyítás szempontjából elsőrendűen fontos. Bennünket elsősorban az érdekel e helyen, hogy rámutassunk e hibának jelentőségére mind testi, mind lelki szempontból, és alapot adjunk a nevelői és lélekvezetői (pszichoterápiái) meggondolásoknak.

Az önfertőzés azonban nem egyedüli nemi hiba a gyermekkorban, nem egyedüli tárgya a körültekintő nevelői gondoskodásnak. Az orvosok és nevelők megfigyeléseiből kitűnik, hogy a gyermekek között elterjedt szexuális hibák közé tartozik az úgynevezett „kölcsonös önfertőzés“ is. Az elnevezés onnan származik, hogy a különmemű, vagy egynemű gyermekek, ha a (számukra lehetetlen) nemi közösülésre tesznek kísérletet, akkor legtöbbször csak a kölcsönös önfertőzésig jutnak el. Hasonlóképpen gyakoriak a magamutogatás (exhibicionizmus = nemi testrészek mutatása) hibái is,

melyek szintén a nemi kíváncsiság közvetlen következményei szoktak lenni, és részint az egyművek között fordulnak elő, részint különművek között. Egyes gyermekeknek vannak szadista hajlamaik is, vagyis gyönyörködnek mások kínjaiban; ezek a hajlamok teszik egyik lélektani alapját az állatkínzásnak, de az ember saját fájdalmaiban talált gyönyörködésének is. A gyermekkorban ezek a ferde hajlamok néha akkor érvényesülnek, mikor a gyermeket a szülők, vagy a nevelők testi fenytétkben részesítik; a verés hatása, az altesten elszenvedett ütések néha nemi kéjérzéseket váltanak ki.

Nevelői szempontok.

A gyermekkori szexuális cselekmények lefolyásának lélektani vizsgálata megerősíti azt a fentebb említett véleményt, hogy a gyermekkor nemisége „lappangó” állapotban van, mert ezeknek a cselekményeknek lelki rugója a gyermekekben *nem válik tudatossá*. A gyermekek nemi hibáit nemcsak az erkölcsi, szükséges gátlások hiányából kell értelmezni, hanem az ösztönös és impulzív cselekvéseknek abból a tulajdonságából is, hogy sokszor leperegnek a nélkül, hogy a gyermek tudná „mit csinál”, azaz végbemennek a lelki ok és rúgó tudatosulása nélkül. A nevelésnek éppen az az egyik főfeladata, hogy a nemi életre vonatkozó erkölcsi gátlásokat idejekorán meggyökereztesse, a nélkül, hogy túlzásokba menne át. Az egészséges érzékű szülők ezt könnyen eléri a szégyenérzés és szeméremérzés helyes fejlesztésével és nevelésével; ennek fő ideje éppen a gyermekkorra esik.

II. RÉSZ.

A SERDÜLŐ- ÉS IFJÚKOR EGYES RENDELLENESÉGEI.

1. A serdülőkori lelki jellegzetességei.

A megelőző fejezetekben azokat a lelki rendelleneségeket, bajokat és hibákat vettük szemügyre, melyek a gyermekkorban éppúgy előfordulhatnak, mint a serdülés korában és az ifjúkorban, és ezért együttesen vizsgáltuk a rendellenes jelenségeket a különböző életkorokon keresztül.

A hazugság, vagy gyermekkori és ifjúkori züllés, az idegesség, bűnözések eltévelyedéseit és hibáit, stb. összefüggő áttekintésben elemeztük, jóllehet főképpen a gyermekkort tanulmányoztuk. Ennek az összefüggő és egységes áttekintésnek az az előnye mutatkozik, hogy így elkerülhetjük az elvi álláspontoknak és az oknyomozásnak megismétlődését a serdülés és ifjúkor hasonló zavarainál. Kétségtelen azonban, hogy az így tárgyalt lelki zavaroknak és hibáknak területén kívül találunk olyan nehézségeket, hibákat és figyelemreméltó eltéréseket is a serdülés és ifjúkor éveiben, amelyeket különleges (speciális) jelenségeknek kell felfognunk és ezért külön kell őket és a rájuk vonatkozó lélektani észrevételeinket összefoglalnunk.

** A serdülő- és ifjúkor különleges „hibái”.*

Ha az ifjúkor lélektani irodalmát tanulmányozzuk, az a benyomásunk támad, hogy ez az életszakasz még kedvezőtlenebb megítélésben részesül, mint a gyermekkor. Egyik amerikai lélekbúvár szerint az ifjak „hiúk, mint a pávák, makacsak, mint a szamarak, féktelenek, mint a csikók és ingerlékenyek, mint a leányok”. Egy másik író nem kevesebb, mint húsz rossz tulajdonságot sorol fel, melyeket az ifjúság sajátos jellegzetességeinek tart; ezeket néhány alapformára vezeti vissza: önzés, hiúság, makacsság, ingerlékenység, kételkedésre való hajlam, hagyományellenesség, ellenkezés és dac, a tekintély megvetése. Ha ezeket és a hozzájuk hasonló elsorolásokat olvassuk, első pillanatra látjuk, hogy ezek a „hibák” önmagukban véve nem egyebek, mint a serdülőkor fejlődési jellegzetességei. Ha tehát „hibáknak” nevezzük őket, akkor ez elnevezéssel csak annyit mondunk, hogy a jelzett viselkedések magában a fejlődésben gyökereznek, annak szükségképi állomásai, a személyiség még hiányos szerveződésének (integrálódásának) jelenségei. Ebből a szempontból ítélve meg az ifjúságot, a fentebbi „hibákban” tulajdonképpen a felnőtt lelki világától oly eltéréseket kell látnunk, amelyek később „maguktól” elmúlnak, másrészt pedig bennük nevelési problémákat kell megpillantanunk. A serdülőkor a *nehezen nevelhetőség* igazi, klasszikus kora. A serdülők adják fel a legtöbb nehézségeket a szülőknek és nevelőknek, s ennek oka éppen azokban a „hibákban” van, melyek a fejlődés menetéből erednek. Valódi hibákká csak akkor válnak, ha az átlagnál nagyobb, fokozott mértékben tűnnek fel, mint pl., ha a következtelenség nagyfokú állhatatlansággá fajul, vagy pedig, ha a szükséges nevelés és önnevelés hijján az átmeneti korszakon túl is megmaradnak. Az ilyen valódi hibák oka vagy belső, vagy külső lehet. A külső okok között találjuk a környezet hibás viselkedését, a hely-

telen nevelést, a meg nem értő bánásmódot és különböző visszaéléseket; ezekről bővebben volt már szó a nehezen nevelhetőség kérdésével kapcsolatban.

A fejlődésben gyökerező lelki sajátosságok.

A serdülés korszakát sokszor még más szempontokból is külön elbírálás alá szokták venni. Sokszor hallhatjuk azt az észrevételt, hogy ez a korszak már mintegy természeténél fogva is rokonságot mutat bizonyos kóros (patológiai), vagy rendellenes lelki állapotokkal. Ez a feltevés azonban könnyen félreértésekre vezethet, s éppen ezért jól szét kell választanunk egymástól a normális serdülőkori lelki jelenségeket az esetleg hozzájuk hasonlóknak látszó kóros állapotoktól. Minden lélektani fejtegetés, mely ezt a korszakot leírja, kiemeli annak „ideges”, „schizoid”, vagy „enyhén mániás-melancholikus” jellegét. E korszak fővonását sokszor a „következtelenségben”, sőt az érzelmi és cselekvési „állhatatlanságban” jelöli meg. Mindezek a megállapítások általában megfelelnek a valóságnak; a serdülőkor valóban az átmeneti és kiegyensúlyozatlan lelki élet korszaka és éppen ezért nem lehet csodálni, ha a nevelők állandó gondjainak tárgya és annyi „hibának” és nagyobb rendellenességnek melegágya, sőt közeli veszélyt rejt a teljesen kóros, patológikus állapotokba való átmenetre is. Tévedés volna azonban ebből azt következtetni, mintha a serdülés lelki folyamatai maguk is a kóros lelki jelenségek közé tartoznának. A serdülés éppúgy rendes és szabályszerű fejlődési fokozat, mint akár a csecsemőkor, akár az ifjúkor; minden fejlődési kor között talán a legtöbb nehézséggel, összeütközéssel és bizonytalansággal jár, de önmagában véve még nem mondható kóros (patológikus) életszakasznak. Ez ugyanis a fejlődés fogalmával is ellenkezik.

2. Védekező cselekvések.

Ha a serdüléskori és ifjúkori rendellenességeket a személyi szerveződés hiányának tulajdonítjuk, akkor a kérdés tulajdonképeni magvát a *serdülőkor sajátos lelki nehézségeiben, küzdelmeiben és lelki összeütközéseiben* kell látnunk. A nevelési nehézségeket is ezen mag köré csoportosítva tekinthetjük át legkönnyebben. Feladatunk tehát az, hogy a fejlődő embernek éppen ezen vívódásait és összeütközéseit tegyük értelmezéseink kiinduló pontjává és belőlük igyekezzünk megérteni a serdülők lelki életének sajátosságait és alakulását.

A védekezések lényege.

A serdülés korában felhalmozódó lelki összeütközések és nehézségek kiváltják a fiatal lény azon *védekező eljárásait*, melyeket védekező visszahatásoknak, vagy „gépies“ műveleteknek (mechanizmusoknak) szokás nevezni. Ennek az elnevezésnek helyes értelmét akkor kapjuk meg, ha figyelembe vesszük, hogy vannak természetes és helyes védekezéseink is, pl. a fájdalom, a hideg, a halál, a betegségek, az igazságtalanságok, félreértések, stb. ellen védekezünk, őket elhárítjuk, vagy előlük kitérünk; — és előfordulnak az embernél *mesterséges*, sőt *mesterkélt* védekező eljárások is, minők pl. a hazugság, tettetés, mások hibáztatása magunk helyett, a minden áron való önigazolás, stb. Ezeket az utóbbi helyen felsoroltakat nevezzük a lélektudományban „védekező mechanizmusnak“. E hibák természetesen a gyermekkorban is előfordulnak (pl. a hazugság, árulkodás, szökés), de igazi jellegzetes koruk mégis a serdülés ideje.

A védekezések túlzott felhasználásai.

A serdülés korát ugyanis éppen az jellemzi egyebek között, hogy túlzottan hajlik e mesterkélt védekezések, mechanizmusok használatára a maga helytelenül

felfogott érdekében. Az ilyen viselkedésformák már valóságos rendellenességekké, sőt erkölcsi hibákká válhatnak; bizonyos mértékig ugyanis minden egészséges lélek védekezik ugyan a veszedelmek ellen és a helyes eszközökkel élnünk is kell, ámde az átlagos és normális fokon túl és elegendő külső ok nélkül való helytelen védekezés már felkelti a lélekbúvár gyanúját. Ilyen egyéniségek azok a serdülők között, akiknek testi és lelki képességeik rendesen fejlettek és jól működnek, csupán egy ponton mutatkozik különösség a viselkedésükben: állandóan „védekeznek“ a külső környezet ellen, vele összeütközésben vannak; nem tudnak úgy érvényesülni, mint társaik, félénkek ott, ahol mások elfogulatlanok vagy bátrak és folytonos mentegetőzésekkel igazolják magukat és állítólagos hibáikat, gúnyos és sértő megjegyzéseket tesznek másokra, egyszóval mindazokat a tüneteket mutatják, melyekből a *csekélyebbértékűség érzése*re lehet következtetni. S valóban így is van a dolog: a csekélyebbértékűség érzése náluk sokszor lelki „komplex“-ből ered, azaz elnyomott kínos gondolatokból, vagy pedig megoldatlan lelki válságokból. Ezek indítják az ilyen egyéniségeket arra a visszahatásra, melyet védekező mechanizmusnak nevezünk. Azt se feledjük el, hogy a csekélyebbértékűség érzése maga is a lelki összeütközéseknek eredménye szokott lenni.

A lelki összeütközések és védekezések esetei és fajtái.

A serdülő ifjú *lelki összeütközéseinek külső okait* és alkalmait három csoportba oszthatjuk. Az elsőbe tartoznak a *reális élet követelményeivel való összeütközések*; sok serdülő, sőt sok felnőtt sem érez elegendő erőt magában arra, hogy ezeknek megfeleljen, meghátrál a feladatok, nehézségek elől és lemond a szükséges küzdelemről. A második összeütközési alkalmat a *különböző tekintélyek* szolgáltatják, amelyeknek a fiatal lélek nem veti alá magát és védekezni próbál kényszerűk ellen. Az összeütközések harmadik esete: a tisztán *belső*

törekvéseknek és vágyaknak összeütközése, amire például ad a fiatal embernek az önfertőzés ellen való harca, melyben egy szenvedélyes vágy ütközik össze a szabadulni vágyás erkölcsi törekvéssel. A serdülőknek a szülőkkel való összeütközései a szigorú elnyomás és fenytékek, az iskolai vagy társas életnek balsikerei, melyeket mind egy-egy lelki konfliktus előz meg, gyakran vezetnek csekélyebbértékűségi komplexre vagy pedig túlzott védekezésre, melyeknek sok alapformáját lehet észlelni a serdülés lelki világában.

Ezek egyik főalakja az *önigazolás*, az az eljárás, mikor utólagosan más indítékot tüntetnek fel tetteink oka gyanánt, mint ami volt a valóságban; „szépítjük” cselekedeteinket mások előtt, sőt néha önmagunkat is meggyőzni törekszünk indítékaink helyességéről. A védekezésnek másik módja a *kárpótlás* (kompenzáció) és ennek túlzó alakja. A bizonytalanság és csekélyebbértékűség érzése gyakran arra vezet, hogy ha gyengék és fogyatékosak vagyunk az életnek egyik területén, azért kárpótlást keresünk egy másik területen. A kistermetű ember nagy bottal jár, hangosan beszél és erőszakosan lép fel, hogy tekintélyt szerezzen magának. A sportban gyenge a szellemi munkában kíván kitűnni; aki a családi körben háttérbe szorul, első akar lenni az iskolában és megfordítva. Ezek a kárpótlás leggyakoribb esetei. Túlkompenzáció esetével akkor találkozunk, amikor a kiegyenlítésre váró foglalkozás igen nagy és könnyűszerrel nem kiegyensúlyozható; ilyenkor nagy lelki erőfeszítéssel az ellenkező végletbe szokott átcsapni a lelki folyamat. A gyáva vakmerővé válik, a csúnyaarcú vagy termetű egyén feltűnően öltözködik és piperészkedik, a szerencsefi gazdagságának fitogtatásával leplezi belső bizonytalanságát.

A védekezések fejezetébe tartozik az az eljárás is, mikor saját sikertelenségünk miatt el vagyunk keseredve és *önigazolást*, vagy vigasztalást abban keresünk, hogy mások is hasonlóképen rosszul jártak, vagy mikor saját *hibánkat* másokra (a körülményekre, a véletlenre)

hárítjuk, másokat *kisebbitünk*, bírálunk, ócsárolunk. Az *önigazolás* már a kisgyermekkorban feltűnik és a hazugsággal szokott párosulni. Az ellene való küzdelem főelve, hogy a gyermeket arra készítjük, hogy tekintsen önmagába és ismerje meg saját indítóokait. Ez az önismeret az ifjúkorban is a legjobb orvosszer; az önlelemzes különben is szinte sportszerű művelet a naplórírás korában.

A védekezésnek gyakori módja a bántó és kínos körülménynek *elfojtása*, vagy *szándékos elfelejtése* is. Valamely vágyunknak egyszerű elfojtása azonban még nem jelenti azt, hogy ezzel a lelkikonfliktus végetért: az elfojtott vágy utat keres magának a „tudat alatti” világban és igyekszik felszínre törni, s különböző zavarokat okoz; ezeket „*idegességeknek*”, „*téves cselekedeteknek*” és „*tikeknek*” (furcsaságoknak) szoktuk nevezni. Maga az elfojtott érzélemmel és indulattal telített gondolatkör „komplexet” alkot, melyből igen sok furcsa cselekedetünk és viselkedésünk értelmezhető. A komplex jellemző sajátossága, hogy szinte egy *idegen test gyanánt ékelődik bele a személy lelki életébe, öntudatlanná válik, sem felszívódni, sem lereagálódni nem tud s ezért állandó zavarok forrása*. Éppen ezért a védekezésnek ez a módja a kellemetlen, vagy kínos képzeteknek a tudat alá szorítása sok gondot okoz a lelki élet vizsgálóinak és gyógyítóinak. Komplexumnak nevezzük azt a lelki alapfelkészültséget, amely egy nagyerejű érzelmes élmény, vagy több hasonló élmény után lelkünkben hátramaradt és amely öntudatlan hatással van későbbi lelki életünkre. A komplexumok elfojtás után is, meg önkéntelen felejtés után is alámerülhetnek a tudattalan lelki rétegbe; lényeges sajátosságuk minden esetben az, hogy hatásuk öntudatlan, de önmegfigyeléssel és önbírálattal tudatossá lehet tenni őket. Sok komplexum eredete az ifjúkorba nyúlik vissza, akár egyetlen kínos élményből, akár hasonló több élményből keletkezett. Így pl. az első nemi eltévelyedés, vagy erőszak egész életre szóló komplexummá válhat; meg-

változtatja a fiatal lény egész magatartását: aki pl. eddig elfogulatlanul élte világát, most közömbös helyzetekben is elfogulttá válik, azt hiszi, mindenki őt figyel, az emberek tekintetéből megrovást olvas ki, az elsőhöz hasonló helyzetek heves kitörést idézhetnek elő. Az egyszer átélt nagy félelem az egész élethelyzetet és a benne szereplő összes személyeket átfoghatja, kik az eredeti helyzettel bármikép összefüggésben vannak (háború). A komplexumok azonban nemcsak ilyen lelki következményekkel járnak, hanem valóságos „idegességi” tüneteket is okozhatnak, amelyek a serdülőkorban amúgyis idegességre hajló állapotában különösen figyelemre méltók.

A lelki összeütközésekben és nehézségekben az emberi személy általában és különösen a serdülő korban gyakran folyamodik a *menekülés* különféle módjaihoz is. A menekülést is fel lehet úgy fogni, mint a védekezés egyik lélektani alakját. A menekülések végső lelki rugója szintén lehet a csekélyebbértéktűségi, vagy elégtelenségi érzés, a bizonytalanság, de főképen a félelmi állapotok szokták felidézni őket. Ezen a ponton mutatkozik meg annak a lélektani irányzatnak a (viszonylagos, de nagyfontosságú) igazsága, amely a „félelem és aggodás nélkül való életnek”, és az „életbátorságnak” a fogalmát tette a lelki élet magyarázatában alapelvvé. Vannak, akik a mai kultúrélet egyik alapvető jelenségének az étellel szemben való mélységes félelem és szorongatásérzést tartják, és nem alaptalanul. Talán a jövő ifjúsága, amely egészségesebb nevelésben fog részesülni és örökös aggodalmaktól mentesebb világ-helyzetet fog látni maga körül, meg fog szabadulni apáinak ettől a gyötrelmes kultúrbetegségétől.

A bizonytalanságnak és félelemnek ez az érzése kétféleképen jelentkezhetik a fiatal lelkekben: egyfelől *általános hangulat* gyanánt, mely kisebb-nagyobb összeütközések (vizsgáktól való félelem, családi ellentétek, stb.) nyomán keletkezett és amelyek eredeti egyes okai már feledésbe mentek, míg a hangulat tovább kíséri az

egyént. Másfelől, keletkezhetnek ily bizonytalanság- és félelemérzések éles és a világos tudatban váltig megmaradó összeütközésekből is. Mind a két esetben találkozhatunk a menekülésnek különböző formáival: a múltba, a jövőbe, vagy a távoli nem reális világba való meneküléssel; személyek és helyzetek elől való meneküléssel; a rossz megoldásokból a „jobbakba” való meneküléssel; azzal a formával, mikor valaki „beleveti magát az életbe”, a szerelembe; menekülés a betegségbe és a halálba. Ezen menekülési mechanizmusok közül azok érdekelnek bennünket e helyen különösebben, amelyeket a serdülő- és ifjúkor sajátosságai gyanánt figyelhetünk meg. Menekülés a múltba, jövőbe és fikciók világába: ez az eljárás gyakori azoknál a fiataloknál, akiket „álmodozóknak”, „ábrándozóknak” szoktunk nevezni. Az ábrándok világába való menekülésnek lelki alapfogása az *azonosítás*, vagy *behelyettesítés* művelete: az a serdülő, aki mostoha körülmények között él, gyűlöletes bánásmódban részesül, csalódásoknak van kitéve, az lelki összeütközésbe kerül az élet valóságos és rideg hatalmaival és sokszor a küzdelem helyett a menekülést választja.

Elmenekül a *múltba*, ahol gyermekkorának emlékei nyújtanak neki vigasztalást; ezekkel azonosítja magát és újra éli a múlt boldogító élményeit. Az ilyen menekülés és azonosítás, mint látnivaló, nagyon hasonló a kárpótlás lelki folyamatához. Az ábrándozó azonkívül kifestheti magának a *jövőt* is, ragyogó és csábító színekkel, szintén azonosnak képzelve magát a jövő ígéreteinek hőisével, vagy más jelenlegi, de szintén nem valós birodalmat keres fel, pl. a színházat, filmeket, vagy regényeket olvas, melyek messze elviszik őt a jelenvaló világ prózai és fájdalmas valóságától. Ezek az azonosítások mindig *két irányban* mozoghatnak: az álmodozásban elképzelhetjük magunkat a dicsőséges és győzelmes hős alakjában, aki sikereket arat és akit boldogsággal jutalmaz a sors, vagy pedig úgy szemléljük magunkat, mint szenvedő hőst, kinek sorsá-

val egynek érezzük magunkat s akit sajnálva tulajdonképpen önmagunkat sajnáljuk. Ez az utóbbi ábrándozás gyakorlatilag majdnem minden serdülőkorbeli fiú és leány életében elő szokott fordulni, mert a serdülők valóban küzdelmet folytatnak az élet nehézségeivel, melyekhez még nem tudtak kellőképpen alkalmazkodni. Igazi hibává ez az ábrándozás csak akkor válik, ha uralkodó szokássá nő a fiatal fiú vagy leány életében és mértéktelenül elharapózva, visszatartja őt a szükséges iskolai és egyéb tevékenységek rendes végzésétől. Egy más veszélye abban van a „szenvedő hős“ ábrándjainak, hogy valóságos „vértanúsági komplexumot“ gyökereztet meg a lélekben és búskomor hangulatra vezethet. Az ilyen ábrándozások lelki kezelése elsősorban azon fordul, hogy eltávolítsuk a serdülők életéből azokat az okokat, amelyek őket arra birták, hogy a menekülésnek ezen módszerét válasszák. A sikerek és az életöröm éppoly szükségesek a lelki egyensúlyhoz a serdülőkorban, mint az élet mindegyik szakában, sőt azt mondhatjuk, még szükségesebbek.

A serdülés kora érzelmi szempontból a legérzékenyebb kor; már ez a körülmény is megakadályozza, hogy teljesen boldog lehessen, ugyanis képtelen arra, hogy a jelenvaló boldogságban megmaradva, azt élvezhesse. A túlszigorú nevelés és az úgynevezett „negatív pedagógia“, mely a tilalmakban merül ki, meg szokta hozni káros gyümölcsét a fiatal és boldogságra vágyó lelkeknek menekülő viselkedéseiben, abban, hogy a boldogságot a családon vagy iskolán kívül, a képzelet világában keresik. A képzelet életpótló jelentősége a serdülés korában kétszeres erejű.

Azonkívül figyelmeztetnünk kell a fejlődő lelkeket az ábrándozásba való menekülésnek lelki veszedelmeire is. Vegyük példának az ifjúság mozilátogatását. Nem is szólva azokról a káros hatásokról, amelyeket a szerelmi, vagy kalandos és büntetett történetek szemlélése a fiatalság erkölcsi felfogásában okozhat, tekintsük az azonosításnak különböző eseteit és veszélyeit. A film-

csillaggal való összehasonlítás rögtön megmutathatja, mily távolság ékelődik a körülrajongott filmszínész és a szemlélő valóságos életkörülményei közé; a szemlélő ifjú képzeletbeli azonosulása valóban groteszk kísérletekre szokott vezetni. Ez az ábrándozás csakugyan „kancsalul, festett egekbe néz“: a leányok mindenben utánózni kívánják a film hősnőjét, nemcsak ruházatában, hajviseletében, hanem a szerepében és életfelfogásában is. Az azonosítás művelete tehát arra vezethet, hogy az illető elveszíti a való élettel s annak feladataival való kapcsolatát, folytonos újabb összeütközésekbe kerül környezetével és éppen abban marad hátra, ami a serdülőkor főfeladatát teszi: a helyes alkalmazkodás elsajátításában és az őszinte és igaz életre képtelenné válik. A „festett egekben“ élő serdülők így elmulasztják az alkalmat arra, hogy legértékesebb és valóságos képességeiket kiműveljék, mert olyan szerepet játszanak, amely hozzájuk nem illik.

Nevelői szempontok.

Mindezeket az igazságokat feltárni a serdülők előtt a nevelésnek legfontosabb feladata. Természetesen ebben a nevelői igyekezetben sem eshetnek a felnőttek helytelen túlzásokba. Meg kell fontolniok azt is, hogy nem minden film vagy regény vezet mértéktelen ábrándozásokra és veszedelmekre; a veszedelem voltaképpen nem is a tárgyban van, hanem a serdülők lelki szerkezetében, hajlamaiban és még inkább a kedvezőtlen nevelői körülményekben. A normális embernek is szüksége van a művészet vigasztalásaira; a regény, dráma stb. nagyszerű szolgálatokat tett mindenkor az élet prózaiságából magasabb légkörbe kíváncszó emberiségnek. A veszedelem azon a ponton kezdődik, mikor a művészetbe menekülők elveszítik a valóságos élettel való kapcsolatot. Ha sikerül az élet valóságait a serdülők számára érdekesebbé és vonzóbbá tenni, mint

a képzelet világát, akkor nem kell félnünk az ábrándokba való menekülés lelki problémáitól.

Menekülések.

Az összeütközésekből való kibontakozást sokszor a *betegségbe menekülés* módszerével próbálják meg a gyermekek és serdülők; ez a menekülés azonban inkább a gyermekkor viselkedésformáihoz tartozik. A betegségbe való menekülés lehet öntudatos tettetés, de lehet öntudatlan lelki mechanizmus játéka is. A hisztériás lelki alkattal is sok hasonlóságot mutat, több fokozaton keresztül eljuthatunk a betegségbe való menekülés normális esetétől a hisztériás testi betegségek tüneteinek. Ez utóbbiak azonban csak akkor állapíthatók meg, ha határozott adataink vannak az idegek betegségére vonatkozóan, egyébként azonban a két jelenség körét nem szabad egymással összezavarnunk. A hasonló hisztériás jelenségeket a betegség tüneteinek hevéssége, módja, tartalma választja el az egyszerű menekülés eseteitől. Ami a betegségbe való menekülést illeti, annak lélektani okát megtalálhatjuk abban a félelemben, mely elfogja a gyermeket (vagy serdülőt) pl. a nehéz iskolai feladatokkal vagy büntetésekkel szemben; de lehet oka egyszerű lustaság és kényelmesség is, azoknál a gyermekeknél, akiket otthon nagyon elkényeztettek. Az ilyenek félelmükben „betegségbe esnek“, hogy a szülők gondoskodását, becézését elnézését kicsikarják, saját felelősségüket rájuk áthárítsák, mert jól tudják, hogy a szülők a beteg gyermeket nem vonhatják felelősségre. Ilyenformán a gyermeknek sikerül kikerülni a veszedelmet és megoldani a konfliktust; a betegnek nem kell felvenni az élettől való küzdelmet, hanem élvezheti a kímélet és szeretet nyilvánulásait.

A betegségbe való menekülés gyermekkori esetei mellett azonban ismerünk serdüléskori, sőt ifjúkori történeteket is, amelyekben hasonló lelki mechanizmus működik, mely öntudatlanul fejti ki hatásait, csupán a

félelem és bizonytalanságérzések hatása alatt. Egy ilyen jellemző példa rávilágíthat a menekülési cselekvéseknek belső szerkezetére és öntudatlan dinamikájára. Egy fiatal leány mindig hányóingert kapott, valahányszor egy-egy fiatalemberrel megismerkedett és tőle levelet kapott. Később a leány menyasszony, de belsőleg még nem szánta rá magát teljesen a házasságra, hanem tovább fenntartotta az ismeretséget az eljegyzés előtti ismerőseivel is, tőlük is kapott leveleket, velük is találkozott stb. A hányási inger oly erősen, sürűn és hosszú időn át jelentkezett, hogy végül is a leány az idegklinikára került. Itt megállapították, hogy a leány a „betegségbe menekült“ a házasság gondolata ellen. A férjhezmenéstől a saját meggyőződése szerint éppen „a betegség tartja vissza“, a valóságban azonban a betegség nem ok, hanem már maga is következmény. Kiderült ugyanis a vizsgálat folyamán, hogy a fiatal leánynál egy mélyen rejtett koplexum okozza a zavart: ez a szülők szerencsétlen házasságának, az apa hűtlenségének, az anya érzelmi ziláltságának állandó és a gyermekkorba visszanyúló élménye. Ez az öntudatlan működő élmény fejtette ki hatását mindannyiszor, valahányszor a fiatal leány jegyesével beszélt, vagy más fiatalemberektől levelet kapott, egyszóval minden olyan alkalommal, mikor a házasság gondolata időszerűvé és határozottá vált tudatában. A leány alapmagatartása ez: „nem szabad férjhezmenni, mert ugyanolyan sorsra jutok, mint anyám“. Ezért mondja a leány: „hányini kell, valahányszor a házasságra gondolok“. Ebben a leírásban előttünk vannak a betegségbe való menekülés elemei és egyúttal a gyógyítás módjának körvonalai is. A személyi lelki szervezet azért választja a betegségbe való menekülést, mert vele védekezik a megoldhatatlannak látszó életfeladatok terhe ellen. A lelki gyógyításnak ebből az eszméből kell kiindulnia.

Az iskolás gyermeknél is megelőzhetjük a betegségbe való menekülést, ha túlságosan nehéz feladatoktól, a túlterheléstől megóvjuk. Világos azonban az is,

hogy a rendes mértékű és átlagos nehézségek leküzdésétől nem fogjuk megóvni a fejlődő fiatal nemzedéket, mert a nevelésnek feladatai közé tartozik a valódi és általános nehézségekhez való hozzászoktatás, a munkára és küzdelemre való nevelés. A betegségbe való menekülés egyébként is nem jelentkezik a gyermekek és serdülők nagyobb részénél, csak azoknál, akik vagy átörökölt alkati lelki gyengeségben szenvednek, vagy ilyenekké váltak akár a túlszigorú és önbizalmukat letörő nevelés folyamán, akár a kényeztető nevelés következtében. A betegségbe menekülés rossz szokását tehát úgy lehet csak a siker reményével megváltoztatni, ha megszüntetjük az előidéző okokat, a félelmeket és bizonytalanságérzéseket, s a belőlük eredő lelki összeütközéseket.

A „jobb megoldásokba” való menekülés esetei már inkább az ifjúkorba, vagy a felnőtt kor első éveibe esnek. Ezeknek a viselkedéseknek szerkezete és lefolyása lényeges vonásaiban megegyezik a betegségbe való menekülés esetében látottakéval. Az életpályák változtatása is ide tartozik, ez a művelet is a jobb életmegoldás jegyében születik meg és rendszerint egy lelki konfliktusnak köszöni eredetét. A vizsgálatok nehézségeitől visszarettenő egyetemi hallgató pl. arra a gondolatra jut, hogy művésznek született; az orvosi szigorlat előtt álló egyetemi hallgató szakot változtat, azzal a megokolással, hogy ahhoz van igazán tehetsége. Mind a két esetben az a valóság, hogy a legyőzhetetlennek látszó nehézségek menekülésre készítetik a vizsgázókat s ők erről a rejtett lelki folyamatról mit sem tudnak.

A szerelemben, a nemi élettevékenységekbe való menekülés esetei olyan fiatalemberekénél szoktak előfordulni, akiket gyermekkorukban anyjuk elkényeztetett, és olyan leányoknál, akik „nem bírják ki az otthoni életet”. Mindezeknél a meneküléseknél fontos mozzanat a tudatlanság: ha ezek a fiatalok tudnák azt, mit művelnek, ha világosan látnák saját lelki folyamatait-

kat, akkor bizonyosan más megoldást keresnének és összeütközéseit másképpen oldanák meg.

3. Énes törekvések túlzásai.

A serdülőkor viselkedései a fentebb említettek mellett még más irányokban is mutathatnak rendellenességeket és valódi erkölcsi hibákat. Származhatnak ilyen rendellenességek ezen élet-szakaszt általában jellemző alaptörekvések túlzásaiból is. Ilyen, egyébként természetes alaptörekvések pl. az *önmagunk érvényesítése*, vagy az *énes törekvések*; ezeknek túlzásai sok esetben megmagyarázzák a serdülők helytelen és felöltő viselkedését.

Az én érvényesítése.

Az *én* túlzó érvényesítése nyilvánul meg abban, ha a serdülők uralkodni kívánnak társaikon, ha bosszantják, bántják és sértegetik azokat, akiket szeretnek, ha tanítóikat vagy szüleiket bosszantják, ha szemtelenek és durvák, vagy örülnek annak, ha nekik bánatot okozhatnak; az oktalan kártevések, állatkínzások is ide tartoznak. Ezek az önérvényesítésnek azok az elfajulásai, melyeket szadizmusnak nevezünk. A *szadizmusban* bennefoglaltatik a testi és lelki megbántásnak, sértésnek, fájdalomkozásnak a vágya és az ezen érzett sajátos öröm. A serdülőkorban a szadizmus jelenségei nem tartoznak a ritkaságok közé és komoly nevelési feladatot jelenthetnek.

A szadizmusmal rokon a fiatalkor hajlandósága a *mazochizmusra*. Ez az önmaguknak okozott fájdalomban való gyönyörködés magatartása, amely szintén jellemző a serdülőkor lelki életére. Sok ifjú van, aki gyönyörködik saját betegségében, saját mártíromságában, vagy olyan helyzetekben, melyek túlságos munkát vagy erőfeszítést kívánnak. A serdülőkor ezen szélsőségei azonban türelmes vezetés, felvilágosítás segítségével és

a körülmények változtatásával mérsékelhetők, s a serdülőkorrrel együtt maguktól is megszűnnek s a nevelőktől rendkívüli beavatkozásokat nem kívánnak. A serdülés korában feltűnik a *magamutogatásnak* (exhibicionizmusnak) hibája is, amely az *én* természetes érvényesítésének szintén az egyik túlzása. Látni és láttatni, kitűnni és feltűnni, a serdüléskornak általános viselkedései közé tartozik. Ha ilyen fiatalok csoportban vannak, akkor hangos beszéddel, féktelen nevetéssel, mozgással stb. vonják magukra a figyelmet és örülnek, ha feltűnést kelthetnek. Mindezek a hibák, mint láttuk, természetes következményei annak a fejlődési fokozatnak, amelyben a serdülők élnek. Hibákká a természetes lelki jelenségek csak akkor válnak, ha túlzott mértékben jelentkeznek, a személyi tökéletes szerveződést hátráltatják és nevelői nehézségeket okoznak.

Állhatatlanság.

A serdülési kornak más jellegzetességeiről is ugyanezt a megállapítást tehetjük. Ezek szintén a rendellenes viselkedések közé sorozhatók, de az eddig említetektől csak abban különböznek, hogy más a lélektani alapjuk. Az egyik ilyen főhibát a serdüléskor vizsgálói az *állhatatlanságban* látják. A serdülő fiatalság lelki élete valóban a következetlenség jegyeit mutatja, vagy amint egyes lélekbúvárok mondják, az „ambivalencia“, vagy kétirányúság, kettősség jegyében áll. Ennek az a lényege, hogy az egyén gyorsan és váratlanul csap át egyik hangulattól vagy érzéstől annak ellentétébe. Az erős félelem hasonlóan erős haragba, gyűlöletbe vagy szeretetbe csaphat át, önzés az önmegtagadással, nemes lelkület nemtelenséggel, magánykeresés a társaság keresésével váltakozhatik a serdülőkorbán, ami valóban az állhatatlanságnak vagy szeszélyességnek a látszatát keltheti. A következetlenségnek (ambivalencia) ezt az átlagos fokát azonban még nem szabad rendellenességnek és hibának tartanunk, ez a serdülés állapotának ter-

mészetes velejárója. A serdülő leányoknak a havibajjal járó hangulatváltozásait sem szabad lelki rendellenességnek tekinteni; óvatosság azonban itt is szükséges a valódi lelkiállapotnak megítélésében.

Az állhatatlanság csak a következetlenség magasabb és túlzott formáiról mondható el, amelyek nem magyarázhatók egyszerűen a serdülésnek állapotából, hanem különleges okokat, erős hatásokat feltételeznek, azaz „reaktív“ jellegűek. Ezeket a nagyfokú változásokat a *hangulati ingatagság* (labilitás) idézi elő, amely többféle lehet. Az egyik a „*mániás-depressziós*“ *hangulatváltozás*; azok az egyének, akiknek ez a jellegzetességük, hónapokra vagy évekre elveszítik a normális hangulatukat, és vagy a vidám és emelkedett, vagy a süllyedt hangulat vesz rajtuk erőt. A második csoportba tartozókról (gyermekek) már előbb volt szó; ezeknek hangulati váltakozásai inkább *rövid időközökben* ismétlődnek. A harmadik csoport hangulati váltakozásait az jellemzi, hogy *kevésbé szabályszerűek*, elmosódottabbak, de nagyfokúak, meglepőek és erősek lehetnek. Ingerlékenység, dacosság és érzékenykedés, vagy közöny és apátia, esetleg félelemérzéssel együttesen jellemzik az ilyen egyének hangulatváltozásait; ezek azonkívül azért is rejtélyesek, mert nem lehet őket külső okokra vagy élményekre visszavezetni. Az állhatatlanságnak ez az alakja már nyilvánvalóan nem tartozik a rendes esetek sorába, hanem azon kívül esik. Oly fiataloknál találjuk meg nyomait, akik gyengék, asztenikusok, könnyen kifáradnak, nem tudják figyelmüket hosszasan összpontosítani, akik sohasem viselkednek élénken, és teljesítményeikben lassúak, nehézkesekek; és nemcsak környezetük szenved miattuk, hanem ők maguk is tehernek érzik állapotukat.

Gyakran testi betegségek és rosszulletek is társulnak a lelki bajhoz (pl. vitustánc, fertőző betegségek következményei). Ha a hangulati ingatagság (labilitás) oly nagyfokú, hogy valósággal kóros állapot benyomását kelti, akkor mindenféle *impulzív* és *rövidzárlati cse-*

lekvéseket vonhat maga után, mint pl. a hazulról való elszökést. A rövidzárlati cselekvések azonban természetesen nem csupán állhatatlanságból eredhetnek, hanem más okokból is, minő pl. a csekélyebb önuralom.

4. A serdülő- és ifjúkor nemi életének rendellenességei.

A bajok fajai és esetei.

A serdülés és ifjúság korában a nemi életnek erős kifejlődése, ingereinek újsága és hevessege miatt, továbbá a fejlődő embernek még kialakulatlan egyénisége következtében, számtalan nehézség és küzdelem vár a fiatal lélekre. Találónan nevezték el ezt az élet-szakaszt, főképen a serdülés idejét „viharzónának“; valóban nagy megpróbáltatásokat élnek át a serdülés éveiben különösen azok, akiknek vérmérséklete hevesebb, lelki gátlásai gyengébbek, ingerei és ösztönzései erősebbek s akinek életkörülményei több alkalmat adnak a nemi élet megismerésére.

Közismertek azok a lelki tusák, amelyeket a serdülők vívnak, de ismeretesebbek azok a hibák is, melyekben vergődnek és amelyek miatt annyira rá vannak szorulva a felsőbb, megértő, atyai irányításra, vezetésre. E bajok és hibák közül már foglalkoztunk eggyel. t. i. az *önkielégülés*, vagy önfertőzés kérdésével. Meggyőződhetünk arról, hogy ez a hiba sem független a személyiség egészétől, hanem a lelki összeütközéseknek s az egész személyiség küzdelmeinek mélyebb forrásaiból ered; nem felületi jelenség, hanem részt vesz benne az egésznek egész lelkivilága. Ami az említett hibákra elmondható, ugyanezt alkalmazhatjuk a nemi élet összes kérdéseire és rendellenességére is: ezeket is mindig az *egész személy* lelki fejlődéséből és pillanatnyi állapotából és a lelki összeütközésekből kell érthetővé tennünk magunk előtt. A nemi élet rendetlenségei és visszasságai, hibái és bűnei igen sok alakban jelentkezhetnek.

Ilyenek: a *képzeletnek* izgató nemi gondolatokkal és képekkel való foglalkozása, — a *házasságon kívüli nemi cselekvésekre való törekvések*, minők a magamutogatás (exhibicionizmus), a helytelen célú udvarlás, a *fizikai érintkezések* és érintések, csókolózások, beszédek, rajzok, képek, olvasmányok; — e kísérleteken kívül a fiatal kor kilengései közé tartoznak a meg nem engedett *nemi közösülések, homoszexualitás és prostitúció.*

A rendelkezésre álló statisztikai adatok és az általános megfigyelés szerint mindezek a bűnök és hibák kivétel nélkül előfordulnak a serdülő- és ifjúkorban, mind a két nemnél és sajnos, éppen erre az életkorra esik az igazságszolgáltatás és a köznevelés ítélőszéke elé kerülő szexuális bűnesetek viszonylagosan legnagyobb része.

A bajok okai.

A bűnözések lélektani okait a következőkben lehetne részletezni. Első magának a *nemi ösztönnek* és a belőle eredő ingerlésnek, váagnak az *erőssége*. E tekintetben a fiatakorúak között éppúgy, mint a felnőttek között bizonyos különbségek állapíthatók meg. Vannak ugyanis oly egyének, akiknél a nemi ösztönnek vágyakban, ingerlésekben, ösztönzésekben való jelentkezése a serdüléskor éve alatt gyenge, akik tehát „hidegek“ s ezért sok lelki küzdelemtől mentesülnek. Ezeknél vagy a testi fejlődés maradt hátra, vagy pedig a lelki életüket vette igénybe másirányú elfoglaltság, érdeklődés oly nagy erővel, hogy nem maradt alkalmuk és lelkijük a „lelki serdülés“ nagyobb fokú kifejlődésére. Egy más okot találhatunk abban, hogy az ily egyének szerencsésen távol maradtak, minden ingerléstől, csábítástól vagy látványtól, amely bennük nemi érdeklődést kelthetett volna. Előkelő családok leányainál fejlődik ki néha ez a lelkiség, mely párosulhat nagyfokú tudatlansággal, meg a női természetnek csekélyebb fizikai nemi ingerlékenységével is. Bizonyos kedvezőtlen oldalai és veszedelmei is vannak azonban az ilyen fejlődésnek. Az egyik

ilyen pl. az, hogy az ilyen személyiségekben sokszor annál nagyobb erővel tör ki a nemi élet vágya, minél hidegebben és közömbösebben folytak le a serdülés éveit. A másik veszedelem pedig az, hogy nem alakulhatott ki az illetőkben nemi élet céljáról és rendeltetéséről való helyes felfogás. Téves képzelődések (pl. a gyermekek szüléséről), a nemi tevékenységtől való borzadás, félelem, vagy utálat, a nemi élet csekélyebbértékűségéről való meggyőződés és más hasonló téves eszmék és magatartások fejlődhetnek ki főként a fiatal leányokban, de a fiúkban is a visszamaradt vagy visszaszorított nemi fejlődés hatásai gyanánt.

Sokkal veszedelmesebbek azonban a másik végletnek, a nemi ösztönzések túlságos erejéből eredő és a kellőképpen nem fegyelmezett egyéniséget erősen próbára tevő nehézségek és lelki összeütközések. Már az „ifjúkori szerelem” is lehet oly erős, hogy lelki sebeket, „szerelmi bánatot”, vagy konfliktusokat hagy hátra néha az egész életre, vagy — különösen a leányoknál — öngyilkosságra vezethet, melyet rendesen rövidzárlati cselekvésnek lehet értelmeznünk. Hogyan lehetne ezen a bajon segíteni? — ez a kérdés minden nevelőben felmerül, mikor a fiatalságnak küzdelmeit szemléli. E kérdésre összefoglaló választ adunk az alább következőkben, most csupán az eltévelyedések és bűnözések foglalkoztatnak bennünket.

A csábítás és kerítés is sok ifjúkori bűnözésnek a kezdete. Az ennek áldozatul eső leányok lelki alkata igen különböző lehet. Az első csoportba tartoznak azok, akik kíváncsiságból, vagy az első szerelem meggondolatlanságából szinte beleesnek az első nemi aktusba; ha az esetnek folytatásaképpen nem kötnek házasságot, akkor igen sokszor a prostitúcióba menekülnek. A leányoknál ugyanis az érzéki vágyak általában nem jelentkeznek oly hevesen, mint a fiúknál és inkább lelki természetűek, bizonyos féltékenység és szemérem is visszatartja őket; de az első nemi cselekmény annál erősebben felkelti a nemi vágyakat, kivéve természetesen

azokat, akiknél túlzott, esetleg kóros nemi ingerlékenységről van szó. A másik csoportnál azt a megfigyelést tették, hogy a leányok csábításai és kacérsága nem annyira a nemi inger erejéből származik, mint inkább a tetszeni vágyásból. Ezeknél a szexuális vágyak legfeljebb másodszorban játszanak szerepet. Ezeknél a prostitúciót a kellemes és henye életmódnak, a ruhának, ékszernek, pénznek a kedvelése, sokszor üzletszerű józansággal való gyűjtése okozza. A „jóbarátnő” szerepe az ilyen leányoknál még kártékonyabb hatású, mint a fiúknál a rosszra tanító társaság.

A nemi ösztön ereje, a képzeletnek ezen a téren való szakadatlan elfoglaltsága még más bűnökre is vezethet. Azok a fiatalok, akik valamely okból félnek a másik nemmel való közvetlen nemi érintkezéstől, vagy kedvező alkalom erre nem kínálkozik, a *homoszexualitásba*, az egyneműek közötti szexuális viszonyba is eshetnek, vagy állatokkal végeznek nemi aktusokat (*szodomia*), nem is említve az önfertőzést. A homoszexualitás, úgy látszik, elterjedtebb hiba, mintsem sokan gondolják. Ez különösen zárt intézetekben harapózhat el, ahol csak egynemű fiatalok, fiúk vagy leányok élnek együtt. A homoszexualitás nem jelent minden esetben kóros állapotot, vagy súlyos lelki betegséget, de mindenesetre eltévelyedés az ember valódi életcéljaitól és az egészséges életszemlélettől s érzéstől.

Nemi eltévelyedések és bűnök közé tartoznak a *szadizmus* és *mazochizmus* kivételes esetei is, valamint a nemi erőszakoskodások (ez utóbbiak azonban gyakoribbak). Akiknél az eltévelyedések főokát a túlzottan erős nemi vágyban és ingerlékenységben találjuk, azok nem mindig tartoznak a gáláns világfira, „don juan”-típushoz, hanem sokszor súlyosan szenvedhetnek saját hajlamaik következtében és fájdalmas lelki konfliktusokat élhetnek át. Ezeknek az az ismertető jelük, hogy nem élnek a csábítás vagy kacérkodás agyafűrt eszközeivel, hanem csak az egyszerű és erőszakos kielégülésre törekcszenek. Náluk sem a vallás, sem az erkölcs gátlásai

nem tudnak a pillanatnyi erős ingerrel szemben eredményt elérni: jó feltételeik, vagy a büntetések és fenyegetések sem használnak ezeknek semmit, büntetteik palástolására sokszor még a legegyszerűbb óvintézkedéseket is elhanyagolják. Az ilyen erős indulatok rabjai a büntetések (pl. börtön) kiállása után az első alkalommal nyomban visszaesnek a régi bűnbe. Különösen gyakori az ilyen visszaesés azoknál, akikben a nemi vágyak nagy erősségéhez még a gyengeelméjűség valamely formája is csatlakozik. Az ilyesmiknél a normális gátlások (kötelesség, erkölcs, büntetések) halvány gondolatok alakjában sem merülnek fel, ezeknél a vágy és ösztönzés közvetlenül és gátolatlanul cselekvésbe csap át. Ha a gyengeelméjűséghez még a nemi vágyakozás hiánya is társul, akkor azoknak a lelki képével állunk szemben, akik felindulások és érzéki ingerek nélkül pusztán megélhetés végett üzik a prostitúció szomorú mesterségét (leányok).

Nevelési szempontok.

Mily *nevelési elveket* kell szem előtt tartania annak, aki a gyermekek és ifjak nemi életét helyesen akarja értelmezni és a nemes erkölcsi célok érdekében kívánja irányítani? Az az első feladat, hogy a *nevelők és szülők a nemiség magasztos természetéről és keresztény erkölcsi rendeltetéséről, a családi életnek erkölcsi értékéről és a gyermekkor lelki fejlődésében elfoglalt jelentős helyéről kellő felfogást alakítsanak ki és valljanak magukban*. Ehhez még egy döntő tényező járul: a család gyakorlati, erkölcsi légköre. Benne van ebben a példaadás és a szülők olyan viselkedése, amelyet hangoztatnak, a gyermek szeretetigényének kielégítése, a túlzások (becézés, elkényeztetés) mellőzése, mert mindezek lényeges mozzanatok a gyermek általános és különleges fejlődésében. A nemi élet erkölcsstanáról és lélektanáról vallott minden helytelen nézet és téves értelmezés nagyon megbosszulhatja magát a nevelői maga-

tartásban és a gyermekek lelki gondozásában. A nemiség rendeltetése a családalapítás és a gyermekek nemzése, amelyet eszményi esetben egy férfi és egy nő szellemi, lelki, testi tökéletes és teljes életközelsége és együttélése tesz csupán lehetővé. A gyermekkor ehhez csak távoli, az ifjúkor pedig közvetlen előkészületül szolgál. Ennek a távoli előkészületnek a rendeltetése és feladata nem lehet egyéb, mint a gyermek nyíladózó értelmének megadni az igaz választ a benne feltörő kérdésekre, megvilágítani előtte a gyermek születésének nagy és szent titkát, úgy, hogy az igazság szükséges mértéke egyesüljön tanításunkban az emberrelévé méltóságának és erkölcsösségének átérzésével.

Második helyen ki kell emelnünk azt a szintén lényeges elvet, hogy a legjobb „nemi nevelés“ az, amely „*észrevétlenül*“ történik, az a nemi nevelés a legeszményibb, amelyben külön eljárásokra nincs is szükség a helyes nemi fejlődés érdekében, és az egész személy nevelése úgy halad, hogy a fejlődés során a nemi élet is egészségesen beleszerveződik az integrált személyiségbe. Ily eszményi esetben különleges nemi nevelésről nem is kell beszélni, mert a teljes értékűvé vált személy *minden nehézséget* s ezek között a nemi élet nehézségeit is megoldotta már gyermekkorában és ifjúkorában. A helyes értelemben vett embernevelésben, vagy „*totális*“ nevelésben nincs szükség a nemi nevelés különleges eljárásaira. A külön erkölcsi nevelés hangoztatására a jól értelmezett nevelésben nemcsak, hogy nincs szükség, hanem azonfelül veszedelmes is. Azt a gondolatot kelti ugyanis a nemi nevelésnek különválasztása a nevelés többi részétől, mintha itt valami titokzatos és veszedelmes, esetleg szégyenletes kérdésekről volna szó, melyeknek nyílt tárgyalása ellen a természetes szeméremérzés tiltakoznék. A szeméremérzés az embernek nagyon értékes tulajdonsága és kifejlesztése és megóvása a nevelésnek bizonyára egyik legszebb feladata. Ezen a címen azonban nem szabad a nemi ösztönnel összefüggő kérdéseket a nevelés folyamán sem

nemlétezőknek tekinteni, sem pedig különös titokzatsággal körülvenni s így igazi jelentőségüket meghamisítani. Az új nemzedék egészséges nemi erkölcsiségét az *egész nevelés egységes szelleme* biztosítja legjobban, melynek célja az embert magasrendű, kiegyensúlyozott és összhangzatos egyéniséggé fejleszteni. Ennek a keretén belül a nevelendőnek *minden* életfeladathoz való viszonya tisztázást nyer és értékessé válik. Ha megértjük azt a fontos igazságot, hogy a nemi életnek nehézségeivel (pl. az önfertőzéssel) küzdő fiatal lelket nem úgy kell támogatnunk, hogy csak az elszigetelt bűn ellen küzdjön, hanem a lelki konfliktus *általános* megoldásában is segítségére megyünk azáltal, hogy az egész személyt erősítjük, vagyis a lelki egyensúlyának visszaállításában támogatjuk: akkor nyújtjuk neki a valódi „szexuális nevelés” segítő eszközeit. Hasonlóképpen a személyi integrálódásnak akkor teszünk közvetlen szolgálatot, ha általános, önmaguk és mások iránti felelősségérzetre neveljük a fiatal lelket. E felelősségérzés *aztán* ki kell hogy hasson a nemiség területére is és meghozza ott is gyümölcsseit. Ha az általános ellenállási képességet és az önuralmat sikerül a nevelés más területein (önmegtagadás) növelnünk, akkor ez a nyereség, minden valószínűség szerint, hatni fog a nemi élet cselekvéseire is.

Különleges nemi nevelésre csak akkor kerülhet a sor, ha olyan rendellenességekkel találkozunk, amelyek az általános nevelés keretében el nem intézhetők, vagyis ha kóros esetekről van szó. Az egészséges és jól nevelt ifjúságnál különösebb beavatkozásra nem is szokott sor kerülni; ezeknél egyszerű alkalmi irányítás és oktatás is elégséges. A helyes nevelési módszer ezekben az esetekben sem nélkülözheti azonban az egész személyre ható kiegyensúlyozó, erősítő eljárásokat. A részleges gyógyítás voltaképpen az egész személy újranevelésével (rééducation) válik igazán hathatóssá. A felmerülő *egy-egy nehézséget* *aztán* részint felvilágosítással, ré-

szint bátorítással és akarati ráhatással, részint erkölcsi és vallásos indítékok nyújtásával lehet legyőzni.

A különleges nemi nevelés ellen felhozott érveink természetesen nem azt jelentik, mintha az általános nevelésben a nemi élet kérdéseit elhanyagolhatóknak tartanánk. Álláspontunk sem többet, sem kevesebbet nem mond, csupán azt, hogy a nemi nevelés kérdéseit *szervesen bele kell illeszteni* az általános nevelésbe: ez a kérdésnek legjobb megoldása.

Az általános kereten belül a nemi problémák helyes nevelői megoldásának még a következő feltételei és elvei említethetők meg. A nemi élet helyes nevelésének első módja, mint láttuk, a nevelés szellemének egységes irányításában, a személyiség egészének kellő nevelésében áll. Ezt a módszert „*közvetett*” nevelésnek is lehetne nevezni, mert az a lényege, hogy minden veszélyt elhárítva, a nemi élet mozzanatait az élet és fejlődés egészébe illesztve egyengettük az útját a helyes szexuális felfogásnak és viselkedésnek a növendékben. Az ifjúkorban ezt a módszert ki kell egészítenie a nemi élet kérdéseivel való „*közvetlen*” foglalkozásnak is. Kikerülhetetlenné válik a serdülés korában a helyes oktatás és felvilágosítás, az óvás és vezetés, azaz a *közvetlen nemi „nevelés”*, de mindezeknek csak úgy van kellő hatásuk, ha az általános neveléssel teljes összhangban vannak és azt kiegészítik. Beavatkozni csak ott kell, ahol a gyermeknek vagy ifjúnak arra különös szüksége van; állandó, de tartózkodó felügyelet, a bajok és nehézségek lehető megelőzése a legjobb alkalmoszerű nevelés a nemi élet nehézségeinek útján. Ezen elv mellett még ki kell emelnünk azt is, hogy az ilyen felvilágosító és vezető tevékenység különleges nevelői képességeket kíván. Csak az a nevelő vállalkozzék az ifjúság vezetésére és a szexuális életben való irányítására, aki maga is kiegyensúlyozott és szilárd erkölcsi egyéniség; csak az ilyen egyéniség tud ugyanis másokat felzabálatni és lelki egyensúlyhoz vezetni. Az ifjúság

erkölcsi életének irányításához csak tisztult és magas-
tos fogalmakkal szabad hozzáfogni.

Az ifjú elé kell tárni, hogy a nemi élettevékenység-
nek két eleme van, úgymint a gyermekek nemzése és
a nemi tevékenységgel járó gyönyörézés; az előbbi ter-
mészeti törvény, az utóbbi járulék, melynek szintén
van ugyan élettani célja, de a két elemet nem szabad
sem egymással felcserélni, sem függetleníteni, ha em-
berhez méltóan és erkölcsösen akarunk élni. A gyönyör-
nek s élvezetnek öncéllá tétele elaljasodásra vezet. A
nemi ösztönt nem szabad önmagában erkölcsstelennek
és megvetendőnek feltüntetni, mert ez éppen olyan ér-
tékes, mint bármely más ösztönünk, sőt nagyszerű célt
szolgál: az emberiség fönmaradását; veszedelmet csak
a vele való visszaélés jelent. Hasonlóképen rá kell mu-
tatni az erkölcsi oktatásban egy másik végletre is: a
nemi ösztön nem igényelheti a maga részére a korlát-
lan kielégülés jogát sem, hanem csak az egyén és a köz-
javára teljesíthető hivatását. A vallás és a társadalom
ennek érdekében, vagyis az egyénnek és a közösségnek
a védelmére emel gátakat és tilalmakat a nemi ösztön
korlátlan kiélése ellen.

A házasságig tartó érintetlenség (absztinencia) er-
kölcsei követelménye is innen származik. De lélektani
szempontból is teljesen igazolható az önmegtartóztatás-
nak követelménye, nemcsak erkölcsstani álláspontból.
Egyik legkiválóbb lélekbúvárunk írja erről a kérdésről
a következőket: Az önmegtartóztatást nem egy esetben
igazoltam találtam; más nevezetes elmeorvosok is „fel-
tétlenül ártalmatlannak“ mondják az önmegtartóztatás-
t. Nehézségeket csupán annyiban okoz a harmincas
évekig is tartó házasság előtti önmegtartóztatás, hogy
a tartós nem-használat s a folytonos gátlások az ivari
képesség aktiválódását megnehezítik s ebből esetleg
lelki küzdelmek eredhetnek. Ezek a nehézségek azon-
ban nem szükségképiek és nem érnek fel azokkal a ve-
szélyekkel, amelyek az ellenkező felfogással járnak. A
női nemnél a házasságig megőrzendő szüzesség kérdése-

ben a közfelfogás is egyöntetűbb, mint a férfiak ön-
megtartóztatásának problémájában. Lélektani szempont-
ból tekintve is a legsúlyosabb lelki károsodásokat ál-
lapíthatjuk meg azoknál a leányoknál, akik a házasság
előtt, s annak reménye nélkül folytatnak nemi viszonyt.
A megtermékenyülés ellen való küzdelem, amely sú-
lyos izgalmakkal és testi károsodással, néha az egész
életre szóló gyermektelenséggel szokott járni, a lelki
egyensúlyvesztés, az ilyen életmódhoz kapcsolódó ér-
telmi és erkölcsi süllyedés, prostitúció: ezek a szabály-
talan nemi élet következményei a leányoknál. Éppen
ezért a „szabad szerelem“ elvét mind elméletben, mind
a gyakorlatban a legsúlyosabban el kell ítélnünk és
abszurdnak kell tartanunk a férfiak részéről minden
nemi közeledést a leányokhoz mindaddig, míg az em-
beri társadalom a házasság mai alakjánál tökéletesebb
jogi intézményt nem alkotott. Minthogy erre kilátás
nincs, azért a leányoknak is csupán ezt a megoldást,
különösen pedig a korai házasságot lehet felelősségér-
zettel ajánlanunk. A nevelésnek ezekkel a gondolatok-
kal kapcsolatban természetesen arra az elvre is ki kell
terjeszkednie, hogy az igazi házasság nem csupán fizi-
kai, hanem erkölcsi kötelék is, melyben a lelkek össz-
hangja éppoly fontos, mint a nemek összhangja. Han-
goztatnia kell, hogy a valódi és szerencsés és lelkileg
kielégítő házasságban nem a szerelem a legfontosabb
kellék, hanem a felelősségérzet; a kölcsönös segítség, a
gyermek vágya és szeretete és az áldozatkészség.

Nemi felvilágosítás.

A nemi felvilágosításnak, vagyis a gyermek kérdé-
seire adott feleletnek nem az a fő célja, hogy élettani
ismereteket nyújtson, hanem az, hogy a gyermek er-
kölcsei felfogását helyes irányba terelje. A nemiségben
magában „Isten gondolatát“ kell látni, melyben semmi
lealázó, emberhez méltatlan vagy erkölcsstelen nincsen,
csak azzá lehet, ha vele visszaélünk. Éppen ebből az

okból nagy nevelői hibát követnek el azok, akik erről a kérdésről azért nem akarnak beszélni, mert az „illetlen“, vagy „erkölcstelen“ dolgokra vonatkozik. A gyermek világrahozatala és a házastársi kapcsolat erkölcsös és szent dolog, melyben semmi szégyenletes nincs; a róluk való beszédnek csupán a jó ízlés és a szemérem-érzet szabhat határokat. Ha a szülők sokszor sajátosság elfogultságban vannak gyermekükkel szemben és ezért nem tudnak megbirkózni a gyermek kérdéseire adandó válaszok feladatával, legjobb, ha tapasztalt nevelőkre bízzák a gyermeket, akinek a gólyamese helyett értelmes, igaz és való magyarázatra van szüksége. A nemi felvilágosítás ezen részletének ma már nagy irodalma van. Mindenki megismerkedhet azokkal a módszerekkel, mintabeszélgetésekkel, válaszokkal, amelyek a gyermek kérdezősködéseinek és érdeklődésének megfelelnek. A helyes nevelői eljárásnak az az ismertetőjele, hogy egyrészt nem vezeti félre a gyermeket a nemzés és születés kérdéseiben, hanem mindig az igazságot nyújtja (ha nem is teljes egészében), mert tudja, hogy ha a gyermeket rászedjük, annak súlyos következményei lesznek; másrészt azonban kellő tapintattal foglalkozik a kérdéssel, azt „természetesnek“ tartja, melyben nincs semmi rendkívüli, vagy szégyenletes, hiszen életünk kezdetéről, a teremtés munkájának folytatásáról van szó.

Vannak azonban a „felvilágosítás“ mellett oly esetek is, melyek megkívánják a *szülők tevékeny beavatkozását gyermekük nemi életébe*: ha t. i. hibák keletkezésének vagy megrögződésének veszélye fenyeget. A szülői beavatkozások, de a nevelőké is csak bizonyos feltételek mellett érik el céljukat. Ezekről a feltételekről tehát külön is kell néhány megjegyzést tenni. Az első az a követelmény, hogy csak olyan nevelő kísérelje meg a gyermekek nemi életébe való cselekvő beavatkozást, aki iránt bizalommal viseltetnek, másodsor az okos meggyőződésnek és a sugalmazó ráhatásnak együttesen kell meghódítani a gyermek lelkét; ennek felté-

tele viszont az, hogy *mindig igazat mondjunk*. További követelménye az eredményes hatásnak, hogy a büntetés módszerét utolsónak tegyük a nemi élet nevelésében. A gyermek a nemi életre vonatkozó gondolatait ügyis elrejtje a felnőttek előtt; a büntetéssel való fenyegetés csak még jobban megerősíti ezt a hajlamát. Harmadik elv a folytonos éber felügyelet: erről már ismeltelen volt szó.

Az eszményi cél: a nemi tisztaság teljes megőrzése a házasságig. Ami az egyes konkrét hibák elleni küzdelmet és nevelői tevékenységet illeti, különös gondot kell fordítani a gyermekkorú önfertőzés leküzdésére. Mint minden bölcs nevelői tevékenységben, az önfertőzés elleni harcban is a legelső teendő a baj okainak felkutatása. Láttuk, hogy a szóbanforgó gyermekkorú hiba vagy külső okokból eredhet, t. i. csábításból, romlott társak tanításából, vagy pedig belső okokra vezethető vissza, minő az iskolai félelem, a pótkielégülések keresése. A nevelő az okok eltávolítására törekedjék elsősorban, és eljárása az okok szerint alakuljon. Ha a gyermek bizalommal van hozzá, nyílt őszinteséggel megbeszélheti vele a dolgot, felindulás, fenyegetőzés nélkül, mindig a tárgyi igazság szellemében. Minthogy az önfertőzés elleni küzdelemnek az az egyik fő célja, hogy a gyermek figyelmét és érdeklődését más irányba terelje, azért teljesen céltévesztett volna itt minden büntetés és fenyegetés (pl. hátgerincsorvadás), mert ezek csak jobban ráirányítják a gyermek figyelmét és érdeklődését sajátmagára és titkos bűnére. Ezért nem helyeselhetjük azt sem, hogy a gyermekkel drámai jelenetek közben megfogadtatjuk, hogy „soha többé“ ily bűnt nem követ el. A gyermekkorú megrendülések ugyanis nem hatnak oly tartósan, mint a felnőtteké és fogadalmak sem érik túl az első kísértést. Még leginkább a vallás tanításaival való kapcsolat, a lelki vezetőök szentségi hatása (gyónás) nyújtanak védelmet és biztosítékot az önfertőzés szokása ellen, de ezek sem mindig teljes eredménnyel. A nevelő megbeszélése ál-

talában csak az igazság és valóság keretén belül mozogjon és akkor szeretettől áthatva vezethet el tartós eredményre: azért fel kell tárnia a gyermek *valódi helyzetét*, hibájának valódi következményeit, pl. az iskolai teljesítményekben való elmaradást, de óvakodnia kell hamis túlságoktól és megrendítő célzatú jelenetektől. Ezek helyett inkább a kellő testi munkát és testgyakorlást kell ajánlania, de túlságos kifárasztás nélkül (a kimerült szervezet ugyanis nem tud ellenállni a nemi ingereknek) és olyan fekvőhelyről kell gondoskodni a gyermek számára, amely nem túlságosan meleg és puha; lefekvés és alvás előtt tartson távol a gyermektől minden erőfeszítő és izgató olvasmányt, vagy szellemi munkát; ne adjon alkalmat a gyermeknek tétlenségre, unatkozásra, sok egyedüllétre, hanem törekedjék őt megfelelő társak mozgalmas és vidám életébe bevezetni. A sok játék, mozgás és egészséges életmód szintén azt a legfőbb törekvést szolgálja, hogy a gyermek figyelmét önmagáról és rossz szokásáról elvonja és így cselekvéseinek helyes rendjét visszaállítsa.

Jellemnevelés.

Az *akarat és jellem nevelése*, s különösen a cserkész, szintén rendkívül nagy szolgálatokat tesz az erkölcsi tisztaság és állhatatosság eszményeinek, mert nem csupán az egyes hibák ellen küzdenek, hanem az egész gyermeki személyiséget veszik munkába és annak általános színvonalát emelik, ellenálló erejét fokozzák és így közvetve minden erkölcsi hiba ellen felvértezik. A nevelőknek meg kell ragadniuk ezeket a kínálkozó kedvező alkalmakat minden esetben, de különösen ha nemi bűnökben és hibákban vergődő növénydekeiket fel akarják emelni az erkölcs és egészség magaslatára.

A nemi élet sok más hibája ellen már nem oly nehéz a nevelői küzdelem, mint a megtárgyalt főhiba ellen. A *felügyelet és a valláserkölcös nevelés*, az önfer-

tőzés elleni küzdelem eszközei itt is nagyon szükségese-
sek és eredményesek is szoktak lenni. A *nemek együttes nevelésének vagy tanításának rendszerét* (koedukáció) sokan kellő ellenszernek tartják a gyermekek nemi kíváncsiszkodása és az ebből eredő hibák és bajok ellen. Ez a nézet azonban nem talál egyhangú elismerésre. A tapasztalat sokszorosan igazolta, hogy ha a népiskolai alsó osztályokban még nem jár is a nemek együttes tanulása és nevelkedése nagy veszedelmekkel, a felsőbb évfolyamokban, és különösen a középfokú iskolákban határozottan veszedelmes.

5. Kóros és beteg lelki állapotok a fiatalkorban.

Pszichopátia.

A gyermekkorral közös hibákon és rendellenességeken kívül találkozunk a serdülés korában *súlyosabb lelki bajokkal és valódi kóros lelki állapotokkal, sőt betegségekkel is*, melyek részint az emberi személynek minden korát érinthetik, részint azonban sajátosan a fiatal korhoz kapcsoltnak látszanak, ha nem is találunk e tekintetben teljes egyhangúságra az orvosi vélemények között. Így pl. a kóros lelkiség (pszichopátia) fogalmának körülírásában sem uralkodik teljes összhang a szakemberek között; vannak, akik ezt a kifejezést teljesen elkerülik és a szóbanforgó lelki jelenségeket más ismert segédfogalmakkal írják le. Midőn a serdülés korában mutakozó lelkibetegségek súlyosabb kóros állapotainak és fajainak rövid leírásához fogunk, mi is igyekszünk a lehető legegyszerűbb fogalmi készlettel tolmácsolni tárgyunkat.

A nemi élet zavarainak és összeütközéseinek leírásában találkoztunk azzal a serdülőkori típussal, aki minden kényszerképzet nélkül ugyan, de mégis állandóan szemrehányásokat tesz magának és azt gondolja, hogy a környezet észreveszi belső küzdelmeit, vagy titkos bűnének külső jeleit. Azok a fiatalok, akik tartó-

san és nagy érzelmi szenvedések között vívódnak ilyen módon, legtöbbször az úgynevezett *túlérzékeny* (szenzitív) típusba tartoznak. A túlérzékenyeket meg kell különböztetni az egyszerű ingerlékenyektől, vagy idegesektől éppúgy, mint az érzelgős rajongóktól vagy romantikus ábrándozóktól; a túlérzékenyeknek érzékenysége, benyomások iránti *fogékonysága* oly *nagyfokú*, hogy a rendes átlagtól észrevehetően elüt; másrészt, s ez a jel még fontosabb, benyomásaikat *nem tudják feldolgozni, lereagálni*. Ehhez járulnak még a következő mozzanatok: az elégtelenség és a bizonytalanság érzése önmagukkal szemben, minden vállalkozásuk sikertelenségéért önmagukat okolják, a lelkiismeret folytonos vádjai alatt szenvednek; a túlérzékeny ember becsvágyó és magas erkölcsi követelményeket állít fel magának, míg másoknak mindent megbocsát.

A túlérzékenységgel közeli rokonságban vannak a *kényszerképzetekkel* és *kényszerszorgolatokkal* küszködők (anankaszták, „kényszerneurózisban“ szenvedők), akiket rendszerint a nemiség gondolatai üldöznek; ezek nyugodtabb lelkiállapotukban belátják ugyan, hogy kényszerképzeteik alaptalanok, mégsem tudnak tőlük szabadulni, még kevésbé a velük kapcsolatos szorongástól. A nemi gondolatkörön kívül a lelki kényszer még más területekre is kiterjedhet; így beszélünk pl. mosdási kényszerről, a kételkedésnek, kérdésnek, a felelősségnek, stb. kényszereiről is. Az ebbe a körbe, valamint a túlérzékenység körébe tartozó rendellenes egyéniségeknél a lelki konfliktusra való hajlam nagyon kifejtett szokott lenni, annál is inkább, mivel ezek egyfelől erős erkölcsi érzéssel bírálják önmagukat, másfelől nemi ösztönzéseik rendkívüli mértékűek. A nemi élet képzeit sokszor mint „idegen testet“ érzik lelki világukban, elkeseredett elfojtással törekszenek tőlük megszabadulni, de legtöbbször hiába.

A serdülőkori rajongás (fanatizmus) sem tartozik a legritkább esetek közé. A rajongót egy-egy értékeszme tartja hatalmában („megszállottság“), amely önmagá-

ban ugyan észszerű, de mégis a rendesnél nagyobb teret nyert a fiatal lény lelki világában. A serdülőkori amúgyis hajlamos a gyökeres átértékelésekre, a régitől, a hagyományostól való szélsőséges elfordulásra és az új eszmék lelkes, de kritikátlan felkarolására; a rajongó ennek oly nagy mértékben hódol, hogy a felkarolt értékeszme megakadályozza őt a gyakorlati élet valódi érdekeinek szolgálatában. Az ifjúkori rajongók azonban nem önállóak, hanem rendszerint egy pártvezér vagy eszme türelmetlen követői; ha pedig nők, akkor a rajongás erotikus színezetű szokott lenni.

A személyi alapvonások között a *szeretet* vagy *kedély hiányában* vagy *megfogyatkozásában szenvedők* is a lelki betegek körébe tartoznak. A „kedélytelent“, azaz az altruizmusra képtelen egyént az jellemzi, hogy sem az emberekhez, sem a tárgyakhoz nem fűzi semilyen érzelmi kapcsolat. Az úgynevezett tiszta „*észemberek*“ gyakran éppen a kedélytelenség megtestesülései; ezek hidegen, kegyetlenül és kegyetlenül állnak szemben a legközelebbi hozzátartozókkal, de a világ minden más dolgával szemben is; képtelenek a legtágabb értelemben vett „szeretetre“. Ez a kedvezőtlen és szerencsétlen lelki alkat, úgy látszik, könnyebben felismerhető a gyermekkorban, mint az átmeneti serdülő korban; ekkor ugyanis más lelki vonásokkal (pl. dac, ellenállás) könnyebben összetéveszthető.

A rendellenességeknek most vizsgált körében fel tűnik továbbá az *ellenállásra képtelenek és könnyen befolyásolhatók* lelki képe is. Ezek könnyen elcsábíthatók, de a jó ügy számára is megnyerhetők és ellenállási hiányukból következőleg sok hibás cselekvésnek áldozataivá válhatnak (szökés, leányoknál prostitúció). Az ellenállásnak ez a hiánya vagy fogyatkozása éppen a serdülés időszakában lép legjobban előtérbe, míg a gyermekkor általánosságban inkább csak annyiban jellemzi, hogy minden gyermek *normálisan sugalmazható* (*suggestibilis*). A leányoknál ez a szóban forgó fogyat-

kozás legfőképpen a szexuális életnek züllött formáira vezet, a fiúknál pedig jól elhatárolható típust alakít ki, melyben az ellenálláshiányban szenvedők egymással szinte vonásról-vonásra megegyeznek. Ezt a típust e helyen kissé részletezőbben rajzoljuk meg, mert ezzel a való életben a nevelő gyakran találkozunk. Az ebbe a típusba tartozó fiatal emberek rendszerint jó megjelenésűek és megnyerő modorúak, öntudatos fellépésű „charmeurök“, kellemes társalgók, sokszor nagyon értelmesek és műveltek, felfogásuk gyors, nyelvkészségük és kifejező erejük az átlagosnál jobb szokott lenni. Lekötelező figyelemmel hallgatják az idősebbeket, kiket hamarosan megnyernek maguknak, mert nem mondanak nekik ellent, engedik magukat meggyőzni s nagy érdeklődést mutatnak minden dolog iránt, mely a társaságban előkerül. Segítőkészséget mutatnak minden jó ügyben és alkalmazkodnak minden körülményhez. Az oktatással szemben nagy odaadást mutatnak és kezdetben nagyon buzgók szoktak lenni. A környezet kedvelése és elragadtatása azonban nem sokáig szokott tartani e fiatal emberek iránt; csakhamar kiderül ugyanis, hogy egész magatartásuk csupán látszat, a megnyerő külső csak *álarc* a valóságban, az egyik csalódásunk a másikat követi, s később szédeltetés, hazugság, csalás, az igazságszolgáltatással való összeütközések sorozata mutatja meg, milyen az ilyenek valódi egyénisége, melynek uralkodó vonása az ellenállásra való képtelenség. Az idetartozó fiatalok nevelése a legnagyobb feladatok közé tartozik, egyfelől azért, mert látszólag könnyen alakíthatók, sőt túlságosan befolyásolhatók; másfelől azonban tudnunk kell, hogy a jó hatás és nevelői eredmény csak addig tart, míg az ilyenek a nevelők kezében vannak, mihelyt szabadon cselekszenek, azonnal bizonytalanokká válnak. Az ellenállás hiánya éppúgy, mint ellentéte, az ellenállás, vagy szilárdság képessége, és a hajlíthatatlanság is, eredeti alkati adottságnak látszik bennünk s ezért gyökeres megváltoztatásukra nem mindig van sok reményük a nevelőknek.

Pszichaszténia.

Megvilágításra vár továbbá még a fiatalok lelki rendellenességei közül a lelki *aszténia*nak, vagy *pszichikai gyengeség*nek az esete. Azokat a gyermekeket és fiatalokat, akik ide tartoznak, „idegeseknek“, „neurasténikusoknak“ is szokták nevezni; helyesebbnek tartjuk azonban, ha ezt a sokjelentésű szót kerüljük s helyette a *pszichaszténia* kifejezést használjuk; e szó „lelki gyengeséget“ jelent; tünetcsoportját két részre lehet osztani, úgymint szorosabban testi és inkább lelki tünetekre. A *testi tünetek* a serdülés korában nagyon gyakoriak: rossz alvás, gyors kifáradás és kimerülés, gyakori fejfájás, szívdobogás, a veseműködés rendellenessége, a leányoknál a menstruáció zavarai; ezekhez közvetlenül csatlakoznak a panaszok arról, hogy az illető nem tud figyelni az iskolában, emlékezőképessége meggyengült, stb. Az inkább pszichés tüneteket a következőkben sorolhatjuk el: a pszichaszténia lelki ereje mintegy megcsökken, érzékletei, érzései elveszítik eredeti életteljes „naivitásukat“, színiüket és ízüket; a világ „idegenszerűvé“ válik az ilyen lélek számára a nélkül azonban, hogy ezen tevékenységek bármelyikében zavart okozna; másrészt meg rendkívüli érzékenységgel és sértődő finomsággal fog fel minden olyan zajt, vagy változást, amely a rendes ember számára semmi különös nem jelent. Az egész lelki élet működése bénának, laposnak, lendületlennek látszik, kezdeményező erő és élénkség nélkül.

Az okot a lélek „energiatöltésének“ megfigyeltetéseiben látják azok, akik erre az alaptényezőre építik fel lelki életünk értelmezését. A lelki energiának egyik sajátossága az, hogy könnyen vagy nehezen mozgósítható, könnyen vagy nehezen indítja meg a cselekvéseket; akiknél ez az energiamennyiség csekély, azoknak cselekvései csekélyebb számúak, gyengébbek, fogatékosabbak szoktak lenni, mint másoké, akik nagy lelki energiamennyiséggel bírnak. Itt az a szempont vezet,

vajjon bizonyos ingerek mily könnyen hatnak reánk. A lelki energia megfogyatkozása nemcsak testi változásoknak (serdülés) és betegségeknek (idült emésztési zavarok, anyagcserezavarok, fejfájás) lehet a velejárója, hanem lelki bajoknak is, minő pl. a búskomorság. Ha a lelki erő teljessége megvan ugyan, de nem párosul testi erővel s egészséggel és lelki teljesítőképességgel, akkor a gyermek vagy ifjú könnyen nagy lelki válságba, összeütközésbe kerülhet önmagával. A lelki erőtlenség képét szemlélve, könnyen észrevehetjük, mily hasonlóság van e kép és a fentebb érintett bizonytalansági és csekélyebbértékűségi érzésektől áthatott típus között, jól lehet a két sajátágcsoporthoz nem fedik egymást. A bizonytalansági érzésnek kifejlődését sokszor a lelki gyengeségre lehet visszavezetni, de nem minden esetben, mint az előző fejtegetésekből is kiviláglik.

Serdüléskori súlyos elmezavarok és érzelmi zavarok.

A serdüléskori súlyos elmezavarok és érzelmi zavarok között első helyen állnak a *lelki hasadás* (szkizofrénia és dementia praecox) különböző formái. Mielőtt azonban ezek vázolásába befognánk, meg kell jegyeznünk, hogy az összes rendellenességek között sok átmenet van és köztük sok vegyes formát talál a szakember, akinek tüzetes (differenciális) észlelésére mindig szükségünk van, ha nem kívánunk felszínességbe és kontárkodásba esni a különböző hibák, bajok és betegségek kezelésében.

Az „egyszerű” dementia praecoxnak nevezett elmebaj és kedélybaj fő ismertető jele a súlyos *közömbösség* az életnek érdekei iránt: a betegnek nincs becsvágya semmi iránt, „lustaság”, hanyagság, nemtörődömség, gondatlanság jellemzi, ez piszkossáig fokozódhat; de hallucinációkat, érzéki csalódásokat és tagadólagos magatartásokat (negativizmus) ez a betegségi forma nem szokott okozni. A betegség kezdete rendszerint nem feltűnő és nem tör ki erőszakos válságban, hanem

alattomos, alig észrevehető. A közömbösség, mely a bajnak legfőbb jellegét tükrözi, kihat az egész szellemi életre is és ezért sokszor a „gyengeelméjűség” megállapítására vezet, bár szigorú értelemben nem lehet e bajnál igazi „*amentiáról*” (esztelenségről, értelmetlenségről) beszélni. Az amentia ugyanis az értelemnek a születés pillanatától fogva mutatkozó oly alacsony fokát jelenti, amely lehetetlenné teszi a rendes fejlődési fokoknak elérését; az ilyen egyén mindig mélyen alatta marad a korszerű értelem átlagos szintjének, azaz valóban „gyengeelméjű”. Az egyszerű daementia praecox simplex esetében azonban nem állapíthatunk meg valódi gyengeelméjűséget, csupán az értelmi működések nagymértvű csökkenését, aminek külső oka éppen a közömbösségben és eltompulásban van. A közömbösséget a környezet nem mindig ismeri fel a maga mivoltában, sokszor egyszerűen lustaságnak, figyelmetlenségnek tartja és erkölcsi hibának bélyegzi.

A második idetartozó csoport, az előbbihez hasonló súlyos elmebaj, a *katatóniás dementia praecox*, amelyben szintén megtaláljuk a súlyos természetű közömbösséget minden külső és belső inger iránt, azzal a különbséggel, hogy a baj súlyosabb és kezdete észrevehetőbb, mint az előbbi betegségformánál. Kísérő jelenségei a külső okoktól független búskomorság, mely sok esetben szorongással is társul és a teljes elbutulás (stupor). A beteg még az éhség vagy fájdalom ingereire sem válaszol, teljes közömbösséget mutat, bármi történik is vele, vagy körülötte. A beteg sokszor teljes némaságba süllyed és az eledelt is visszautasítja. Jellemző tünetek még e képben az egyformán megismételt (sztereotip) mozgások és arcfintorok. A tárgyalt betegségben szenvedő néha különös izgalomba kerül: kezé ügyébe eső tárgyakat falhoz vág stb., a nélkül azonban, hogy ezt az izgalmat belső indulat kísérné. Néha különös és szellemtelen vidámság állapota is előfordul e betegség korrajzában.

A téves eszmékkal járó elmebaj, a *paranoid dementia praecox* lényege bizonyos működési zavarban rejlik, nem talált ugyanis eddig a tudomány az idegrendszerben semmilyen sérülést vagy elváltozást, amely a betegségnek alapjául volna tekinthető. E baj fő jellegzetessége inkább a paranoiás állapot, vagyis a téves eszmék idült és állandó hajhászása: a betegnek vagy valamilyen rögeszméje van, vagy üldöztetési téves eszméje, vagy más „különösség“, bogarasság vehető észre rajta, amely enyhébb alakban egyáltalán nem akadályozza meg, hogy az életben érvényesüljön, sőt kitűnjék. A paranoiás beteg hajlandó gyakori pályaváltoztatásokra, melyeknek igazi okát, tudniillik saját alkalmatlanságát nem ismeri el, hanem mindenféle védekező mechanizmusokat hoz működésbe, hogy magát igazolja. Bizonytalansági érzést is kereshetünk a különöcs viselkedések hátterében. Ez az érzés viszont legtöbbször vagy valamely lelki konfliktusból vagy bűnből ered. A szerint, hogy a betegnek mily egyéni lelki szerkezete van, a szóban forgó baj különböző alakokat ölthet; ezek: az üldöztetés, téves eszme, a nagyzási hóbot, a búskomorság változatai.

A *dementia praecox* negyedik formáját a „fiatalkori elmezavar“ (hebefrénia) nevével szokták illetni. Ennek ismertető jelei: a hülyeség, a folytonos mosolygás és képtelen gondolatok, a figyelem összpontosításának teljes hiánya. Az ilyen betegek gyorsan hanyatlának és sietnek a lelki élet teljes pusztulása felé.

Az érzelmi élet betegségei és zavarai.

Az érzelmi életnek nagy betegségeit is megtaláljuk a fiatal korban. A *mániás*, vagyis emelkedett hangulatú állapot is három alakban tűnik fel: az első az egyszerű, a második a zavaros, a harmadik a téves eszmékkal kapcsolatos mánia. A betegség alapvető elemeit a mozgásos izgatottságban, a gondolatok rendszertelen száguldasában, a betegesen emelkedett hangulatban, s végül

a feltűnően impulzív cselekvések nagy számában és a túlzott ingerlékenységben állapítják meg az elmeorvosok. Az egyszerű mánia rövid leírása: Az állandó emelkedett hangulat visszatükröződik a beteg csillogó szemein, lázas pirban égő arcán, a mozdulatok vidámságán és élénkségén. A beteg boldognak látszik, s e boldogsága onnan is ered, hogy érzéketlen a környezetben lefolyó események komolyságával (haláleset) vagy a saját maga baleseteivel szemben (pl. bukás az iskolában). Hasonlóképpen érzéketlen erkölcsi szempontból is, szemérem-érzése elvész, lop, csal ok és cél nélkül. Ruházatát úgy választja ki, hogy feltűnjék az embereknek; ez a vonás emlékeztet az általános és normális serdülőkori magamutogatás (exhibicionizmus) hajlamára. A beteg ítéletei értelmetlenek, a gondolatmenete szökellő és ellenőrizetlen. Jellemző az itt rajzolt lelkiállapot ingerlékenységére, hogy nem tűr ellenmondást; a betegség vége felé az ingerlékenység egyre jobban nő. A téves eszmékkal járó mániát jellemzik egyrészt az erősebb izgalmi állapotok, másrészt a téves eszmék (rendszerint nagyzásiak). A zavaros mániában a tudat megzavarodik és elborul; ezt süllyedt és komor borús hangulat kíséri; a többi ismertető jel megegyezik az előző típusokkal. Ha az érzelmi életnek ezen zavarain végigtekintünk, megtaláljuk a serdülőkorral való közeli hasonlóságokat. A magamutogatás és a hangulatok gyors váltakozásai, és a következetlenség. a serdülők rendes lelki életében oly mozzanatok, melyek a leírt betegségekben túlzott és felfokozott állapotban ismétlődnek. A serdülők schizothym lelki alkata pedig a paranoiás állapotokkal való hasonlóságot juttatja eszünkbe. Innen van, hogy a fiatal kor különösen érzékeny és alkalmas a nevezett betegségek kifejlődésére. De nem elég ezeknél tisztán a lelkiállapotok hasonlóságára vagy közeli rokonságára hivatkozni. A bajok okát és a hasonlóságok magyarázatát némelyek mélyebben keresik és a belső elválasztású mirigyek működésében találják meg. A *dementia praecox* és a mániás-depressziós betegségek e szerint

egyenesen a serdülő szervezetnek az idegrendszerre való hatásán alapulnának.

6. Fiatalkori öngyilkosságok.

Az öngyilkosság rejtélye.

A fiatalkor lelki eltévelyedéseinek felsorolásánál rá kell térnünk valamennyi között a legsúlyosabb és legtragikusabb kérdésre: ez az öngyilkosság. Ennél a kérdésnél szemünk előtt kell tartani azt, hogy maga az öngyilkosság ténye mindig többé-kevésbé rejtélyes, megoldhatatlan talány marad, bármennyire sikerül is több lelki indítékát, ténybeli összetevőjét kifürkésznünk; bármennyire megközelítjük is az öngyilkosság észszerű magyarázatát egyes lélektudományi fogalmakkal, mégis marad fenn belőle egy rész, melyet „megérteni” nem tudunk soha. Az öngyilkosságban ugyanis a legalapvetőbb életösztönnek, az önkifejtésnek, vagy önérvényesítésnek oly megzavarodásával, a normális élet indítékainak oly hatástalanságával találkozunk, melyet a lelki élet általános fogalmaiból megérteni nagyon nehéz. Legnehezebb megérteni és lélektani szempontból megmagyarázni a *gyermekek öngyilkosságát*, míg az ifjúkori lelki alkat és állapot több kiindulási pontot nyújt a megokolás számára. De felnőtteknél is súlyos feladat az öngyilkosságnak okaiból való kielégítő levezetése.

Akik az öngyilkosság tényét „magyarázni” töreksenek, rendszerint kimerülnek a tünetek és lelki rendellenességek halmozásában, hogy így az öngyilkosság lélektani magváig előnyomulhassanak; e kísérletek nem teljesen meggyőzők, mert még mindig megmarad a kérdés: ugyanolyan körülmények között élnek számosan mások is, — miért nem kerül sor *azoknál is öngyilkosságra*? Vagy *minden eset egyéni* és így ezért nem lehet általános szabályszerűségeket találni az öngyilkosságok

magyarázatára. Ezek azonban még korántsem merítik ki a kérdés összes mozzanatait. Az öngyilkosságok lélektani vizsgálatának egy további nehézsége még az is, hogy látszólag egyforma külső okok és körülmények szokták őket megelőzni és a felszínes értelmezés ezekkel be is éri. Ámde a külső okok még nem elégíthetik ki a lélekbúvárt, aki nem a külső látszatra épít csupán, hanem a cselekvés belső és láthatatlan mozgatóira kíváncsi és meg akarja tudni, miképpen lehetséges az életösztönnek olyan megzavarodása (perverziója), amely az emberi cselekedetek „legértelmetlenebbjét”, az öngyilkosságot lehetővé teszi. A külső okokat könnyen elsorolhatjuk; ily elsorolásokat minden újság napihírei tartalmaznak az ifjúkori öngyilkosságok leírásában: szerelmi bánat, vagy akadályok; bukás az iskolai vizsgákon; családi összeütközések és „megoldhatatlan” helyzetek, szegény, vagy betegség; szigorú dorgálások és büntetések, rábeszélés és sugalmazás, stb. Hogy ily külső okokkal a szomorú tény még kellőképpen megmagyarázva nincs, az első pillanatra világos: sok más fiatal ember került már egészen hasonló helyzetbe és mégsem emelt kezét önmaga ellen.

Magyarázó feltevések.

A teljes magyarázathoz tehát *oly lelki alkatot vagy állapotot* kell feltételeznünk, amelynek alapján hatnak csak a külső okok és amely nélkül nem következik be az öngyilkosság. Ennek az alapnak a kutatása a lélektan legfőbb feladata. Az ifjúkori súlyos *elme- és kedélybajok*, úgylátszik, nem játszanak nagyobb szerepet a statisztikában, amely éppen a serdülő- és ifjúkorban mutatja az öngyilkosságok számának erős emelkedését (daemencia praecox, súlyos búskomorság). Vannak, akik szerint a teljesen egészséges lelki alkat *kizárná* az öngyilkosságot; ehhez bizonyos lelki elváltozások, rendellenességek szükségesek, mégpedig olyanok, amelyek középúton állanak a teljesen normális állapot és a súlyos lelki

betegségek között; ily elváltozások az „idegbeteg“ (neuropátia) vagy kóros lelki állapotú („pszichopata“) vagy gyengeelméjű (debilis) egyénekben találhatók. Ezen elmélet szerint tehát minden öngyilkos többé-kevésbé rendellenes, kóros („pszichopata“) lelkiállattal bír. Ez az elmélet valóban nagy segítségünkre van az ifjúkori öngyilkosságok magyarázatában, kivéve azt a pontját, mely a gyengeelméjűséget is az öngyilkosságok belső alkati oka gyanánt említi. A tapasztalat azt mutatja — s ezt egy svájci lélekbúvár, e kérdésben kiváló szakember is megerősíti —, hogy ifjúságunkból, sajnos, éppen értékes egyéniségek esnek áldozatául az öngyilkosság sugallásának. Viszont a sérült és kiegyensúlyozatlan lelki működést alapnak el kell fogadnunk az öngyilkosságok magyarázatául. Az így értelmezett öngyilkosságoknak is van azonban még egy lélektani feltevése s ez a *lelki összeütközés*, amely minden öngyilkosságot megelőz s amelynek „megoldásai“ közül az öngyilkos a legkülönösebbet választja. Az ifjúkori öngyilkosságoknak talán leggyakrabban előforduló fajtája a *búskomor hangulat* (melancholia) alapján magyarázható. Az időszakos búskomorság, mint kóros jellegű és gyökerű jelenség, a boldogtalanságnak, szerencsétlenségnek és szorongásnak állapotaival szeszszőződve, kizárja az ellentétes gondolatokat, a figyelmet egyedül a süllyedt hangulatnak kedvező s azt tápláló gondolatokra összpontosítja, s ha ezek az összetevők rendkívül nagyfokúakká válnak, akkor kiváltják az öngyilkosságot. A lelki összeütközésnek és harcnak, mely az öngyilkosságot sokszor hosszú időn keresztül megelőzi és előkészíti, ez a megoldása abba a csoportba tartozik, amelyet fentebb a lelki összeütközésekről szólva úgy jellemeztünk, hogy az egymással küzdő ellentétes törekvések közül a „felsőbbrendűnek“ érzett irányzat (eszme) győz, mégpedig vagy öngazolással (hátrahagyott levelek, bocsánatkérések), vagy egyszerűen valamely érzés segítségével (bánat, szegény, félelem). Az ilyen cselekvés néha megfutja a rendes cselekvés hosszú útját a

megfontolásokon, az indítékok harcán keresztül is; sokszor hosszú előkészületek és bölcséleti töprengések előzik meg a végzetes tettet; ilyen esetekben az öngyilkosságot nem mondhatjuk rövidzárlati cselekvésnek.

Különösen nem nevezhetjük annak az olyan öngyilkosságot, amelyben éppen az *értelmi fontolgtatás* előzi meg és dönti el a lelki vívódást. Ennek a lélektani tényezőnek a túlsúlya határozza meg azt a fajtát, melyet a „*filozófiai mérgezésről*“ neveztek el: vannak fiatal elmék, ragyogó értelmességgel, kik a számukra megoldhatatlan végső kérdésekbe merülnek bele. A „lenni, vagy nem lenni“ kérdését, az élet végső értelmének problémáját teszik gondolkodásuk központjává és azt *Schopenhauer*, vagy *Buddha* gondolatainak alapján tagadólágosan oldják meg. Ennél a fajtánál azonban, a bölcselkedésből származó megmérgezés mellett okvetlenül fel kell vennünk még a lelki alkatban a hangulati elemet is, mert a nélkül a bölcséleti eszmék nem vezetnének oly végzetes lépésre. Mind a két típusnál hiányzik azonban az *önuralom* és a kellő *érzelmi ellenőrzés*.

Igazi rövidzárlati cselekvést láthatunk azonban az öngyilkosoknak abban a fajtájában, amelyet a túlzottan „*kirobbanó cselekvések*“ jellemeznek. Az ilyen rendellenes, kórosan impulzív cselekvéslefoyás, ha ez az illető egyénnek állandó tulajdonsága, szintén előkészíti az öngyilkosság lehetőségét. Ezeknél a kóros állapotúaknál az önuralom teljes hiányát észlelhetjük az indulat (pl. düh) pillanataiban; lelki konfliktusukat az a tendencia győzelme dönti el, amelyhez az indulat csatlakozott. Mind a három eddig említett típus közös jellemző sajátossága a *túlzott érzékenység* és a benyomások rendes feldolgozására és *lereagálására* való képtelenség. Érzékenységük miatt elegendő a legkisebb félreértés, büntetés vagy sértés, hogy kiváltódjék a jóvátehetetlen elhatározás. Érzékenységük néha terheltségre megy vissza, néha a környezet bántalmaira, néha hisztériás, vagy fáradt, kimerült lelki állapotra. Lelki válságaik a *túlzott én-eszményből* és önérzetből erednek: az élet-

tel szemben oly magas követelményeket állítanak fel (ha tárgyilag véve éretlenül s értelmetlenül is), hogy azoktól csak pesszimizmus és megoldatlan összeütközések származhatnak. A fiatalkori öngyilkosok nagy részének oly kifinomult ízlése van, terveik oly nagyszabásúak, kétélyeik és lelkiismereti problémáik oly túlzottak, hogy elviselhetetlenné válik számukra minden nyers valóság.

Az öngyilkosoknak negyedik fajtát az erősen *megzavart és széttüzlött* (de nem elmebeteg) lelkiállapotban pillanthatjuk meg („idegesség“, „idegbaj“). Az idetartozók hallucinációkat szenvednek el, önmagukat öngyilkossági helyzetekben képzelik el, különféle *tík*-ekkel, hisztériás betegségi tünetekkel, kényszerszorongatokkal küzdenek, rossz szokásaikkal (pl. önfertőzés) nem bírnak megküzdeni s ezért „életuntakká“ lesznek, vagyis meghatározhatatlan, de állandó kellemetlen vagy elbírhatatlan hangulatban élnek. Azt is meg kell még emlémtünk, hogy a hisztériás alkatúak gyakran „színpadi öngyilkosságokat“ kísérelnek meg, hogy a környezetükben rémületet keltsenek, s a felelősséget magukról elhárítsák. Minden hisztériás alapú öngyilkosságot azonban nem lehet egyesegyedül a színpadias hatásvadászat számlájára írni; közöttük számos „valódi“ öngyilkosság-nak szándéka fordul elő. Mindezek a típusok nemcsak ily „tisztá“ alakban kerülnek a lélekbúvár szeme elé, hanem vannak *vegyes típusok és típus szövődmények* is; az élet és a halál játéka a kisiklott vagy megbomlott lélekben nem egyszerű, hanem rendkívül bonyolult.

7. Pályaválasztási nehézségek.

Egyéniség és életpálya.

A *hivatás*, az *életpálya* szervezi bele a fiatal embert valóban és véglegesen a társadalomba s ezért érzik a fiatalok, sőt már a gyermekek is, hogy a pályaválasztás kérdése a számukra az életben a legfontosabb; öntudat-

lanul érzik azt, hogy nemcsak az egyén „választ“ pályát magának, hanem az életpálya és hivatás is lefoglalja magának az egyént és alakítóan hat az egész személyiségre. Már a gyermekkorban is találkozunk a „pályaválasztási“ hajlamok megnyilvánulásaival, gyermekkori eszmények alakjában, vagy ezekkel egybeolvadva. Még erősebben foglalkoztatja ez az életbevágóan fontos kérdés az önállósodás korát, az ifjúkort. A különbség a két életkor állásfoglalása között főképen abban rejlik, hogy a gyermek elfogulatlanabban „választ“ magának egy-egy képzeleti életpályát, mint az ifjú, mert a gyermek szabadon követi érdekeit és képzeletét, a fiatal emberek azonban már ismerik az élet nehézségeit és akadályait. Azt tekinthetnők az eszményi megoldásnak, ha az ifjúság szabadon választhatná azt a foglalkozást és életpályát, amelyet a maga számára a legkíváncsabbnak, legmegfelelőbbnek tart, vagyis ha mindenki össze tudná olvasztani a belső hivatást a külső (kenyérkereső) foglalkozással. Ez a lehetőség azonban igen ritkán válik valósággá. Legtöbbször a fiatal emberek *nem „választják“ szabadon jövőendő életpályájukat*, hanem az sokszor számukra mintegy „adva van“, azaz a család hagyományaitól, gazdasági helyzetétől, a munkapiac helyzetétől, stb. a legnagyobb mértékben függ. Azonban mégsem teljesen hiúk és haszontalanok az ifjúkorban *a jövőre vonatkozó „álmok“*, mert alakítják az egyéniséget s némi magasabb tartalmat és lendületet adnak. Ily magasabbrendű tartalomra különösen azoknál van szükség, akik oly foglalkozást kénytelenek választani, amely esetleg homlokegyenest ellenkezik hajlamaikkal és belső érdeklődési irányukkal.

Az életpályaválasztást az ifjúkorban jellemzi továbbá az is, hogy a fiatal egyéniségek éreznek ugyan magukban bizonyos hajlamokat, azonban ezek az *érzések* sokszor *tévesek*, mert nem annyira az illető életpálya vagy hivatás lényegére vonatkoznak, hanem inkább csak annak külső és mellékes járulékaire, minők a ruha, az életmód, vagy életszínvonal, melyet az illető foglalko-

zás nyújt stb. Egy-egy életpálya, vagy foglalkozás ugyanis oly bonyolult természetű szokott lenni, hogy annak igazi feladatait, belső mivoltát a tapasztalatlan fiatalság átérteni még nem tudja, annál kevésbbé, mert úgyszólamos a világot eszményi színben látni. Ezekből a csalódást okozó körülményekből érthetjük meg azt is, miért nincs sok fiatalember *megelégedve* azzal a pályával, melyet „választott“ és miért *változtatnak* sokan *pályát*, — ha csak a viszonyok kényszerűsége folytán bele nem kell törődniök helyzetükbe.

Pályaválasztási tanácsadás.

Ezért fontos tehát, hogy mind a családi környezet, mind pedig a hivatalos *tanácsadó szervek* segítségére siessenek a tapogatózó fiataloknak és felvilágosítsák őket mind a kiszemelt életpálya lényeges mozzanatairól, mind pedig a jelölteket saját képességeikről. A sikert ugyanis csak e két tényező-csoportnak, az alanyi és tárgyi jellegzetességeknek összhangja tudja biztosítani. Sokszor azonban a fiatalok maguk is bizonytalanságban vannak saját maguk felől és az életpályára vonatkozó vágyaik bizonytalanok és tárgyilagosan tekintve is még fejletlenek. Ezen okoknál fogva létesültek sok államban a hivatalos *pályaválasztási tanácsadók*, miután a nem-hivatalos tanácsadás minden időben törekedett irányítani „az életbe lépő“ új nemzedéket. A *tanácsadónak* hivatása és szerepe nem könnyű. A lélek és az élet kiváló ismerőjének, bölcs és tapasztalt, sokoldalú és az ifjúságot nagyon szerető egyéniségnek kell lennie, aki mélyen és világosan látja az emberi élet szövevényeit. Bírnia kell nem csupán a szaktudománynak, a lélekvizsgálatnak (pszichotechnikának) a módszereivel, hanem mindazokkal az értékes tulajdonságokkal is, melyekről már megemlékeztünk. Csak az ismerheti igazán az embert, aki szereti, s akiben megvan a nevelői lelkiület, a nevelői éthosz és páthosz is. Maga a lélekvizsgálat, a pszichotechnika, amely a különböző képességeket és alkalmas-

ságokat megállapítja, nagyon hasznos szolgálatokat tesz ugyan a pályaválasztási tanácsadásban, de értékét nem becsülhetjük túl. Csak olyan alkalmasságok megállapításában támaszkodhatunk biztosan reá, amelyek viszonylag egyszerű és érzéki teljesítményeket hoznak létre. Jelenleg már kiterjeszkedik a pszichotechnika az emberi személy jellembeli, akarati és érzelmi vizsgálata is; ez annál fontosabb, mert minden életpálya, még inkább minden hivatás betöltésének lényeges feltétele az *egész ember*; semilyen életpályának sem lehet célja pusztán automatákat foglalkoztatni, hanem érdeke a lelkes emberi szolgálat, vagyis az érző, az életet értékesnek akaró ember. Sokszor látjuk, hogy a foglalkozás és hajlam ellentétessége nemcsak arra vezet, hogy a személy beletörődik az egyhangú és lélektelen munkába, hanem átalakítja a maga emberét, lelket önt bele, vagy esetleg pályát változtat. Mindez világosan mutatja, mily fontosak a hivatási tanácsadásban a jellemre vonatkozó (karakterológiai) vizsgálatok, melyekben nemcsak lélektudományi jártasság, hanem mélyenjáró emberismerés is szükséges.

Szükséges azonkívül az a belátás is, hogy a *legtöbb életpálya* nem egyszerű, hanem nagyon is *összetett lélektani jelenség*; s minél inkább kívánja az emberekkel való érintkezést, azok irányítását, annál összetettebb s annál bonyolultabb. Ezt a szempontot a tanácsadásnál nem szabad mellőznünk. A tanítói hivatás kellei és feladatai pl. rendkívül számosak; és a magyar tanítónak még többoldalú egyéniségnek kell lennie, mint más országbeli társainak. Nem feledhetjük el azt sem, hogy sokféle egyéniség s ezek sajátosságai mind érvényesülhetnek egyazon hivatásnak betöltésében. Így vannak tanítók, akikben az ismeretközlés a főjellegzetesség, másokban pedig a tudós kitartás, vagy a szervezés, az erkölcsi hatás, a bürokrata hajlamok, a katonás fegyelmezés, stb. az uralkodó cselekvésirányok.

Még fontosabbak azonban a hivatásválasztásnál a *hivatás betöltésére való készség* és a benne megkívánt

gyakorlati, konkrét tevékenységek. Ezeket mindenki csak magának a hivatásnak gyakorlata közben ismerheti meg és ebből az új helyzetből is eredhetnek megelégedések vagy csalódások. Ez utóbbiak is lehetnek a pályaváltoztatás előidéző okai.

A költők és önéletrajzírók a serdülő kort és ifjúkort éppúgy az élet paradicsomi korszakának szokták jellemezni, mint a gyermekkort. Vajjon megérdemlik-e ezek az életkorok azt az utólagos eszményítést, mely őket oly varázslatos színben tünteti fel? Mind a gyermek-, mind az ifjúkor inkább csak az utólagos visszaemlékezés megszépítő távlatában tűnik fel oly szépnek, ahogy azt a költők és írók bemutatják. Igaz ugyan, hogy mind a kettőnek vannak szépségei is; ilyenek a gyermekkor játékos naivsága, és az ifjúkor idealizmusa; ezek mellett azonban mind a kettőnek súlyos nehézségekkel és válságokkal kell megküzdenie és e korok *valóságos életérzése* nem oly eszményi, mint amilyenek a késő visszaemlékezés visszfénye mutatja. Annál nagyobb a felelőssége a társadalomnak és a nevelésnek, hogy ezt az „átmeneti“ kort oly egészségesse, kiegyensúlyozottá és összhangzatossá tegye, amennyire csak lehetséges, és a további szerencsés lelki kibontakozás miatt szükséges.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
BEVEZETÉS	3

A lelki egészségtan feladatköre. — A normális gyermek. — Normális és abnormis. — Különösségek. — Gyermekhibák. — Más szempontok. — Célkítűzés.

I. RÉSZ.

A GYERMEKKOR LELKI RENDELLENESSÉGEI.

1. A csecsemőkor és kisgyermekkor jellegzetes lelki rendellenességei	16
Az első életév. — Szoktatás.	
2. A gyermekkori hazugságok	18
A hazugságok fajtái. — Nevelői eljárások.	
3. A hazugság szerepe a serdülő- és ifjúkorban	22
4. A lopás, mint gyermekkori és ifjúkori rendellenesség	25
A gyermek- és ifjúkori lopások esetei. — Kleptománia. — Nevelési szempontok.	
5. A problematikus gyermek	30
Meghatározás. — A problematikus gyermekek egyes csoportjai.	
6. Az egyetlen gyermek	35
Az egyetlen gyermek lelki jellegzetességei.	
7. Züllés veszélye és züllöttség	37
A züllöttség fogalma. — A züllöttség egyes alakjai.	
8. A bűnöző gyermekek és fiatalok	39
A bűnöző gyermek. — Ifjúkori bűnözések. — A bűnözés lélektani elemzése.	
9. A nehezen nevelhetők	51
A nehezen nevelhetők ismertető jelei. — A nehezen nevelhetőség okai. — A serdülő- és ifjúkor sajátos nevelési nehézségei. — A nevelés feladatai.	

10. A gyógyító nevelés	62
A gyógyító nevelés fogalma. — A gyógyító nevelés köre.	
11. A gyengeelméjű iskolásgyermekek	67
A gyengeelméjűség jelentkezései — Átmeneti alkakok.	
12. Az ideges gyermek	72
Az ideges gyermek ismertetőjelei. — Az idegesség okai. — Ideges állapotok. — Serdüléskori idegesség.	
13. A hisztériás gyermek	82
A hisztéria értelmezése. — Alkat és környezeti hatás.	
14. Az ideges és hisztériás gyermek neveléséről	87
Az idegesek. — A hisztériások nevelése.	
15. A gyermekkori nemi élet rendellenességei	98
A nemi élet jelentősége. — Gyermekkori szexualitás. — Rossz szokások. — Tudásvágy, kíváncsiság. — A nemi élet hibái az iskoláskorban. — Nevelői szempontok.	

II. RÉSZ.

A SERDÜLŐ- ÉS IFJÚKOR EGYES RENDELLENESSÉGEI.

1. A serdülőkor lelki jellegzetességei	111
A serdülő- és ifjúkor különleges „hibái”. — A fejlődésben gyökerező lelki sajátosságok.	
2. Védekező cselekvések	114
A védekezések lényege. — A védekezések túlzott felhasználásai. — A lelki összeütközések és védekezések esetei és fajtái. — Nevelői szempontok. — Menekülések.	
3. Énes törekvések túlzásai	125
Az én érvényesítései. — Állhatatlanság.	
4. A serdülő- és ifjúkor nemi életének rendellenessége	128
A bajok fajtái és esetei. — A bajok okai. — Nevelési szempontok. — Nemi felvilágosítás. — Jellemnevelés.	
5. Kóros és beteg lelkiállapotok a fiatalkorban	141
Pszichopatia. — Pszichaszténia. — Serdüléskori súlyos elmezavarok és érzelmi zavarok. — Az érzelmi élet betegségei és zavarai.	
6. Fiatalkori öngyilkosságok	150
Az öngyilkosság rejtélye. — Magyarázó feltevések.	
7. Pályaválasztási nehézségek	154
Egyéniség és életpálya. — Pályaválasztási tanácsadás.	

NEMZETNEVELŐK KÖNYVTÁRA.

(Tervezet.)

I. Nemzetismeret.

1. Hazánk. Írta: Rónai András. Ára: 3·50 P.
2. A Kárpát-medence földrajza. Sajtó alatt.
3. Hazánk népei és nyelvük. Előkészületben.
4. Magyarország története. Írta: Kosáry Domokos. Ára: 5— P.
5. Öt világrész magyarsága.
6. Magyar államélet. Írta: Egyed István. Ára: 2·20 P.
7. Hazánk társadalomrajza. Írta: Weis István. Ára: 2·20 P.
8. Magyar város — magyar falu.

Hazánk gazdasági élete:

9. Mezőgazdaság, ipar és kereskedelem.
10. Pénz- és hitelélet; szövetkezetek.

Hazánk szellemi élete:

11. Magyar nyelv. Előkészületben.
12. Magyar irodalom. Előkészületben.

Magyar művészet:

13. Népművészet.
14. Építészet, szobrászat, festészet.
15. Ének és zene.
16. Nemzetünk a népek együttesében.

II. Nemzetszolgálat.

1. Családi nevelés. Előkészületben.
2. Népegészség. Előkészületben.

Nemzetnevelésünk:

3. Nemzetnevelésünk rendszere. Előkészületben.
4. Közoktatásügyi igazgatás és iskolafelügyelet. Írta: Kósa Kálmán. Ára: 1·60 P.
5. Nemzetnevelői hivatás. Előkészületben.
6. A magyar művelődés útja 1920—1940. Előkészületben.

III. Honvédelem.

1. A honvédelem eszmei és erkölcsi alapjai. Előkészületben.
2. Honvédelmi nevelés. *Sajtó alatt.*
3. A kötelező katonai szolgálat népnemvelő értéke. *Sajtó alatt.*
4. Ifjúsági szervezeteink a honvédelem és a nemzetnevelés szolgálatában. Előkészületben.
5. A hadtudományok fejlődése. Előkészületben.
6. Magyarország hadtörténete. Írta: Markó Árpád. Ára: 3·50 P.
7. A magyar katonaszmény képviselői. Előkészületben.
8. Katonai földrajz. Előkészületben.

IV. Gyermek- és ifjúságtanulmány.

1. Nevelés és lélektan. Írta: Bognár Cecil. Ára: 3— P.
2. A gyermek testi és lelki fejlődése. Írta: Várkonyi Hildebrand. Ára: 4— P.
3. A lelkiélet zavarai. Írta: Várkonyi Hildebrand. Ára: 2·20 P.
4. Jellemtan. *Sajtó alatt.*
5. Az iskolásgyermekek megismerése. Előkészületben.
6. A gyermek és környezete. Előkészületben.
7. Szülői tanácsadás.
8. Nevelési hibák. Előkészületben.

V. A népiskola könyvei.

1. Népiskolai nevelés. Írta: Somos Lajos. Ára: 4— P.
2. Népiskola és szülői ház. Előkészületben.
3. A népiskola élete. Előkészületben.
4. Iskolaotthon.
5. A népiskola ifjúsági egyesületei.
6. A népiskola ifjúsági irodalma.

A nemzeti népi műveltség tanítása:

7. Előkészület a tanításra. Előkészületben.
8. Az olvasás és írás tanítása. Előkészületben.
9. A beszéd- és értelemgyakorlatok tanítása. Előkészületben.
10. Olvasmánytárgyalás a népiskolában. Előkészületben.
11. A népiskolai nemzetismeret tanítása. Előkészületben.
12. A népiskolai számolás és mérés tanítása. Előkészületben.

13. A népiskolai természetismeret tanítása. Előkészületben.
14. I. Iskolai énekgyűjtemény 6—10 éves tanulóknak. *Sajtó alatt.*
15. II. Iskolai énekgyűjtemény 10—16 éves tanulóknak. *Sajtó alatt.*
16. A népiskolai énektanítás. Előkészületben.
17. Népiskolai testnevelés. *Sajtó alatt.*
18. Szemléltető rajzok a népiskolában. *Sajtó alatt.*

Hivatásra nevelés:

19. Népiskolai mezőgazdasági ismeretek. Írta: Szegedy Istvánné. Ára: 5— P.
20. Népiskolai mezőgazdasági ismeretek tanítása. Előkészületben.
21. Népiskolai ipari és kereskedelmi ismeretek. Írta: Stalmár László—Horn József. Ára: 3·50 P.
22. Népiskolai ipari és kereskedelmi ismeretek tanítása. Előkészületben.
23. A hazai népiskola múltja és mai feladatai.

VI. A gazdasági középiskolák könyvei.

1. Kereskedői hivatásra nevelés.
2. A kereskedelmi ismeretek tanítása. Előkészületben.
3. Az irodalmi műveltség tanítása a gazdasági középiskolákban.
4. A közgazdasági ismeretek tanítása.
5. Gazdasági földrajz és áruismeret.
6. A gazdasági élet jogi ismeretei.
7. Gazdaságtörténet.
8. A kereskedelmi számtan tanítása.
9. A kereskedelmi levelezés tanítása.
10. Kereskedelmi üzemi gyakorlatok. Írta: Seehorsch Ferencné. Ára: 5— P.

M I N D E N O L V A S Ó N K A T

arra kérjük, segítsen jobbátennünk könyveinket.

Í R J A M E G

*erről a kötetről:
mit talált jónak,
megváltoztatni valónak,
minek a hiányát érezte benne.*

K Ö Z Ö L J E

*azokat a gyakorlati gondolatait és tapasztalatait, amelyekről úgy véli, hogy ország-
szerte közös haszonnal értékesíthetők len-
nének.*

A K Ö T E T K Ö V E T K E Z Ő K I A D Á S A K O R

*minden értékes hozzászólást figyelembe
veszünk.*

Ö R S Z Á G O S K Ö Z O K T A T Á S I T A N Á C S

Budapest V, Báthory-utca 3.

A N E M Z E T N E V E L Ő K K Ö N Y V T Á R A
kötetei megrendelhetők a
K I R. M A G Y. E G Y E T E M I N Y O M D A
kiadóhivatalában
Budapest VIII, Múzeum-körút 6.

Kiadásért felelős: Huszti József.

42.465. — Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Thiering Richárd.)

